

Абдулкарим Баккор

Фарзанд тарбиясига оид

10

ҚОИДА

IXLOS
Nashriyoti
2017

Китоб:	Фарзанд тарбиясига оид ўн қоида
Муаллиф:	Абдулкарим Баккор
Таржимон:	Саидахмад Нуриддин
Мухаррир:	Исмоил Ёқуб
Ношир:	«Ихлос»
Саҳифаловчи:	Саид Аҳмад
Саҳифа сони:	128 бет
Нашр:	Биринчи
«Ихлос»:	1
Тираж:	2000 дона
Тарих:	1438 ҳ. – 2017 м.
E-mail:	info@ixlos.org
Web саҳифа:	http://ixlos.org/

Одатда инсон бирон нотаниш жиҳозни ишлатишдан олдин ундан фойдаланиш тўғрисидаги қўлланма билан танишиб чиқади. Акс ҳолда қимматбаҳо жиҳозни ишдан чиқариш ҳеч гап эмас. Бола ҳар қандай жиҳоздан ҳам мураккаброкдир. Уни тўғри тарбия қилиш бола тарбияси тўғрисидаги китобларни мутолаа қилиш, унинг ички олами билан яқиндан танишишни тақозо қилади.

Азиз китобхон, қўлингиздаги ушбу китобча сизга болалар билан муомала қилиш ва уларни тўғри тарбия қилиш борасида кўмакчи бўлади деган умиддамиз.

Муқаддима

Оламлар Раббиси Аллоҳга ҳамд-санолар бўлсин! Пайғамбаримиз Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламга, у зотнинг барча оилалари ва асҳобларига Аллоҳнинг салом ва салавотлари бўлсин!

Бугунги кунда тарбия соҳасида ёзилган кўплаб яхши китобларни учратиш мумкин. Айни пайтда бу борада ёзилган сифатсиз китоблар кўпайиб кетгани ҳам сир эмас. Бу нарса кўпчилик одамларни фарзандларини тўғри ва муваффақиятли тарбия қилишда уларга ёрдам берадиган маърифий ва маънавий маълумотлар билан таъминловчи бундай китобларни танлашда ҳайратланишига олиб келмоқда. Бошқа бир томондан “тарбия бобида шу нарса жуда муҳимки”, деган гаплар бениҳоят кўпайиб кетди. Маълумки, муҳим ишлар юз ёки икки юзтага етгач, инсон бу ишларни қамраб олишдан ожизлик ҳис қилади ва бу ўз ўрнида инсонда бу ишлардан батамом юз ўгиришга бўлган мойилликни пайдо қилади. Шу сабаб менда фарзандлар билан муомала қилиш ва уларни тарбиялаш соҳасидаги бош “калит”лар ва асосий

қоидалар тўғрисида сўз юритиш фикри туғилди. Бу билан мухтарам китобхонга болалар тарбияси соҳасидаги одоблар ва асосий услубларни тушуниш йўлидаги энг муҳим қонун-қоидалар билан танишиш борасида ёрдам беришни умид қилиб қоламан.

Шу ўринда бир савол туғилиши мумкин: нега энди бу қоидалар ўнта, бешта ёхуд йигирмата эмас?

Ушбу саволга жавоб шуки, ўн рақами ўрта ҳажмдаги камтар бир рақам. Мен ёки мендан бошқа бири бу сонга қўшимча қилиши ёки аксинча, озайтириши мумкин. Бошқача қилиб айтганда, бу сон бирон илмий заруратдан келиб чиққани йўқ.

Шуни айтиб ўтиш керакки, мен бу китобда айтмоқчи бўлган қоидалар болалар тарбияси биноси-нинг скелет тузилишини ташкил қилиб, фақат бу қоидаларни ўқишга чекланиш етарли эмас. Балки бу борада ёзилган тафсилотларни ўқиш ва араб тилида ёзилган ёки хориж тилларидан ўгирилган талай китобларда мавжуд бўлган тарбиявий услублар, фикр-мулоҳазалар билан танишиш орқали бу борадаги тажрибалардан фойдаланиш янада мақсадга мувофиқдир.

Ушбу муқаддимадаги сўнг мулоҳаза шундан иборатки, болалар тарбияси борасида айтиладиган маълумотларнинг 80 фоизиди барча халқлар ва маданиятлар бир хил гапни гапирганлар. Шу боис,

бу борада биз муслмон мутахассислар билан бир қаторда улардан бошқаларнинг тажрибаларидан ҳам фойдаланишимиз мумкин.

Аллоҳ таолодан Унинг гўзал исмлари ва олий сифатлари ила ушбу китобни китобхон биродарларимга манфаатли қилишини ҳамда мол-дунё ва фарзандлар фойда бермайдиган кунда ҳасанотлар тарозисига қўйишини сўраб илтижо қилиб қоламан.

Аввалу охирда Аллоҳга ҳамду-санолар бўлсин!

Профессор доктор
Абдулкарим Баккор
11 Шаъбон, 1429 ҳижрий сана

IXLOS
Nashriyoti

Биринчи қоида:

ТАРБИЯ МАДАНИЯТИНИ ҲОСИЛ ҚИЛИШ

Агар бир киши илгари билмаган ва кўрмаган бирон бир мураккаб замонавий жиҳоз сотиб олгудек бўлса, албатта бу жиҳозни ишлаб чиқарувчи тарафидан тайёрланган қўлланмани ўқиш орқали ёхуд бу жиҳозни ишлатиб кўрган кишилардан сўраб-суриштириш орқали уни ишлатишга ва ундан фойдаланишга ҳаракат қилади. Аксар ҳолларда ишлаб чиқарувчи мижозларни жиҳоз тўғрисида етарли маълумотга эга бўлмай туриб уни ишлатишдан огоҳлантиради. Шунингдек, одамлар бундай жиҳозларни ишлатиш мобайнида жиддий хатога йўл қўядилар ва оқибат бу нарса катта маблаг эвазига қўлга киритилган бу жиҳозларни ишдан чиқишига олиб боради.

Бола ҳар қандай жиҳоздан кўра мураккаброқдир. Унга тўғри тарбия бериш пухта билим, тажриба ва маҳорат талаб қилади. Бироқ одамлар бундан тан олгиси келмайдилар. Шунинг учун бўлса керак, бамайлихотир етти-саккизта фарзанд кўришга

журъат қиладилар. Ҳолбуки, фарзанд тарбияси тўғрисида битта китобча бўлсада мутолаа қилиш, ё бирон бир маъруза тинглаш ёхуд мутахассисдан маслаҳат сўраш хаёлларига ҳам келмайди. Биз бу журъатнинг аччиқ самарасини татиб келмоқдамиз. Кўп сонли ўспирин йигит ва қизларнинг қинғир-қийшиқ йўлларга кириб кетиши, яна қанчадан-қанча ёш-авлоднинг ўқиш ва амалий ҳаётдаги муваффақиятсизлиги мана шу журъатнинг мудҳиш натижасидир. Бироқ бизларни қувонтирадиган хушxabар шуки, кейинги пайтларда одамларда фарзандларининг яхши тарбия топиши ва намунали таълим олиши муҳимлиги ҳақидаги онг-тушунчалар ўсиб бораётганини ҳис қилмоқдамиз.

Мен бу борада қуйидаги фикр-мулоҳазаларни билдирмоқчиман:

1. Тарбия маданияти деганда тарбиявий муҳитни ҳосил қилиш, болалар тарбияси ва уларни салоҳиятли ўстириш услублари борасида, шунингдек, болалар муаммолари ва улардаги хато-камчиликларга қандай ёндашиш борасида талаб қилинган зарурий маълумот ва тажрибалар йиғиндиси назарда тутилади.

Қолаверса, тарбия маданияти деганда, аввало тарбия негизини, унинг ўзаро таъсирланиш, таъсир ўтказиш ва ўзаро жамоавий руҳият пайдо қилиш асосига қурилганлигини англаб етиш ва бу

нарса талаб қиладиган тамойиллар, қадриятлар, фидокорлик, ғоя ва тушунчалар назарда тутилади. Тарбия маданиятини ташкил қилувчи бу унсурлар мукамал тарзда йиғилиши бениҳоят мушкул ишдир. Шунинг учун биз доимо ўзимизни тарбиявий муаммолар исканжасида ҳис қиламиз, бу муаммоларни бартараф этиш борасида муносиб равишда иш юритишни билмай бошимиз қотади. Негаки, тарбия иши ғоятда мураккаб иш. Бу иш мураббийдан яхши билим ва ҳикмат, асабий мувозанат ва вазминлик билан бир қаторда муайян даражада амалий тажриба ҳам талаб қилади. Агар борди-ю, мазкур ишлар қаторида мураббийга Аллоҳнинг тавфиқи, ҳидояти ва тўғри йўлга йўналтириши ҳамроҳлик қилмас экан, у ҳолда бу нарсалар айтарили ҳеч нарса ифода қилмайди. Шу боис масаланинг бу томонидан ғафлатда қолмаслигимиз, муттасил равишда Аллоҳдан тавфиқ ва ҳидоят сўраб дуо қилишимиз зарурдир.

2. Тарбия иши ниҳоятда қизиқарли ва айни чоғда ўта машаққатли ишдир. Бу ишнинг машаққатли эканининг бир томони шундаки, тарбия иши билан шуғулланар эканмиз бу ишнинг оғирлигини ҳис қиламиз, бу йўлда кўп саъй-ҳаракат сарфлаганимизни ва кўп қимматбаҳо нарсаларни қурбон қилаётганимизни ҳис қиламиз-у, бироқ болаларнинг шахсияти ва юриш-туришида бунинг асоратини пайқамаймиз. Шу ўринда тадқиқотчилардан бирининг Хитойда ўсадиган бамбук дарахти ҳақидаги сўзларини эслатишни маъқул деб би-

ламан. Бу дарахт уруғи ерга кўмилгач, қарийб тўрт йил давомида унинг попукли илдизлари ер остида кенг кўламда тарқалади. Бу вақт асносида ер устида унинг уруғни ёриб чиққан нимжон ғунчасидан бошқа нарса кўринмайди. Буни қарангки, бешинчи йилга ўтиб бу дарахт шиддат билан ўсишга киришар ва баландлиги қарийб 25 метрга етар экан!

Ҳа, тарбиянинг ҳоли ҳам шундай. Биз гарчи натижани кўрмасак-да, ўзгаришларни ҳис қилмасак-да, тарбия ишини давом эттираверишимиз зарур. Натижалар бор, ўзгаришлар мавжуд. Кўпинча улар тўсатдан пайдо бўлади. Шу боис умидсизланиш, зерикиш ва тушкунликка ўрин йўқ.

3. Жамиятлар содда ва тор муҳитлардан мураккаб ва кенг муҳитларга ўтиш ҳаракатини бошдан кечиради. Бу ҳаракат шиддатли кечади ва унга фарзандлар тарбиясида акс этадиган талай ўзгаришлар ҳамроҳлик қилади.

Тор жамиятларда одамлар ўртасидаги ўзаро меҳр-оқибат ва ҳамкорлик даражаси юқори бўлади. Чунки уларнинг ўзаро алоқалари кучлидир. Шундан келиб чиққан ҳолда бир-бирларининг ғам-ташвишларини ҳис қилиш нисбати ҳам юқоридир. Бу ўз ўрнида бундай жамият аъзоларида қариндош-уруғ, қўни-қўшни ва ўртоқлари фарзандларининг хатти-ҳаракатларидан қандайдир маънавий жавобгарлик ҳиссини пайдо қилади. Бундай жамият аъзоларининг барчаси тарбия

иши билан шуғулланади, ўзаро ёрдам беради ва ҳамкорлик қилади. Бироқ бу ҳолат салбий томонга ривожланиб боради. Одамларда хусусийчилик ва шахсийлик доираси кенгайиб, кўпчилик оталар фарзандлари ҳаётига бошқаларнинг аралашуви-ни қабул қилмай қўйдилар. Шунингдек, ҳозирги даврда одамларда қандайдир ўз қобиғига ўралиш, жамоавий йиғин ва тўй-ҳашамлар ўрнига ўзининг шахсий кўнгилихушликларига мойилликни кузатиш мумкин. Биз ҳақиқатдан ҳам борган сайин кўпроқ узлат ҳаёти сари йўл олмоқдамиз! Бу дега-ни бундан буён ота-оналар фарзандлар тарбияси борасида яқин вақтларгача мавжуд бўлган жамоавий ҳамкорликни кутмасдан, балки энди тарбия масъулиятини фақат уларгина ўз зиммаларига олишлари лозим бўлади. Бу бошқа бир тарафдан шуни ифода қиладики, эндиликда ҳаётимиздаги қусур ва камчиликларни ислоҳ қилиш жамиятдан оила ичкарасига йўналтирилмасдан, аксинча, оиладан жамиятга йўналадиган бўлиб қолди.

Намунали ва олийжаноб мусулмон оилагина жамиятдан ёрдам кутмаган ҳолда унга барчага ўрناк бўладиган андозаларни тақдим этади. Бироқ бу афсусланарли ҳол!

4. Маданиятнинг таназзулга юз тутиши жамият таназзулидан келиб чиқади. Жамиятнинг таназзули эса оила тарқоқлигининг самарасидир. Негаки, оила жамиятни ташкил қилувчи асосий бирикмадир. Оила тарқоқлигининг сабаблари

жуда кўп. Бироқ биз бу сабаблардан энг муҳими-га эътибор қаратишимиз зарур. У ҳам бўлса, ақиданинг инқирозга учраганлиги, қалбларда иймон чўғининг сўнганлигидир. Қолаверса, ота-оналарда фарзандларга нисбатан масъулият туйғусининг заифлиги ҳамда уларнинг турли хил тубан йўллар ва услублар билан кўнгилочар тадбирлар ва дунёвий лаззатларга берилиши, ота-онанинг бу нарсаларга ортиқча қадр-қиймат ва эътибор қаратган ҳолда муккасидан кетиши ҳам оила тарқоқлигининг энг муҳим сабабларидан биридир.

Шундан келиб чиққан ҳолда, оилани ҳимоя қилиш йўлидаги саъй-ҳаракатларимиз жамият ва умматни таназзулга юз тутишидан ҳимоя қилиш ҳамда ақидани инқирозга учрашидан асраш йўлида катта ҳисса қўшишга олиб боради.

5. Одамларнинг болалар тарбияси соҳасида бошдан кечирган қийинчиликлари турличадир. Шундай фарзандлар борки, уларни кўргангизда ўзидан кичик укаларини тарбиялаш борасида ота-онасига ёрдам бериш учун ато этилган илоҳий инъом эканини ҳис қиласиз. У одобли, доно, итоатгўй, олийжаноб, тиришқоқ...

Айни дамда шундай фарзандлар борки, улар ўн йил ёки йигирма йил давомида оила аъзоларига тинчлик бермайдилар. Шу боис, олдин ишора қилиб ўтганимдек, муттасил фарзандларимизга ҳидоят ва дину диёнат сўраб Аллоҳга дуо қилишимиз

ва бундан асло зерикмаслигимиз зарур. Бироқ шу ўринда шуни айтиш керакки, характери оғир ва шўх фарзандларимизни тарбиялаш бизнинг оила ва тарбия маданиятимиз учун “калит” вазифасини бажарсин. Мисол учун, болаларимиздан бирининг қайсарлигидан, насиҳат ва йўл-йўриқларга осонликча қўлоқ солавермаслигидан қийналадиган бўлсак, у ҳолда бу муаммонинг ечими боладан нолиш ва шикоят қилиш бўлмаслиги керак. Аксинча, агар фарзандлардан бири шизофрения касаллиги ёхуд алоҳида қаровга муҳтож бўладиган бошқа бирон ғаройиб касалга чалинганида бу касалликни даволаш учун ўқиб изланганимиздек, қайсар болалар билан қандай муомала қилиш ҳақида ҳам ўқиб-ўрганиш зарур.

Оғир характерли, ўзига хос фарзандлар билан муомала қилиш биз учун бир синов бўлиб, бу синовдан муваффақиятли ўтиш бизнинг вазифамиздир.

Бир оиланинг дангаса, ўқишни севмайдиган фарзанди бор. Хўш, бу оиланинг бундай фарзандга нисбатан бурчи нима?

Бу оила дангаса болалар билан қандай муомала қилиш тўғрисида мутолаа қилиши ва бу хусусдаги тарбия маданиятини бойитиши ҳамда оила аъзолари унинг мактабга бормасликка уринишига қарши қатъий ва ягона муносабат билдиришлари зарур. Қолаверса, бу борада мутахассислардан маслаҳат сўраш ва таълим олишга қизиқтирувчи

барча воситаларни ишга солишлари керак. Шундай қилиб, тарбиявий қийинчилик ва муаммолар бизларни бепарво ва лоқайд ёки ожизлик ва таслим бўлиш позициясида туриш ўрнига, тарбия маданиятимизни бойитиш ва болаларни тарбиялаш, уларга бу борада лозим бўлган йўл-йўриқларни кўрсатиш соҳасида илдам қадам ташлашга бўлган қатъиятимизни янгилаш манбаига айлансин.

6. Тарбия маданиятини ҳосил қилиш фақат ота-онанинг вазифаси бўлмай, балки бу бутун оила аъзоларининг вазифасидир. Ёлғиз ота-онанинг ўзи барча тарбия машаққатини кўтара олмайдилар. Оилангизда ёши йигирмадан ошган ёки хануз ўсмирлик даврида бўлган ёхуд эндигина мактабга қадам қўйган, шунингдек, ҳали мактаб ёшига етмаган фарзандларингиз бўлса, у ҳолда оила аъзолари бўлмиш бу фарзандлар оилада ўзаро исломий одоб-ахлоқларни ўстириш ва хато-камчиликларни бартараф этиш йўлида ўзаро ҳамкорлик қилмоқликлари керак.

Биз фарзандлардан содир бўладиган хато-камчиликлар ва муваффақиятсизликлардан оиланинг умумий тарбия маданиятини пайдо қилиш йўлида фойдаланмоғимиз лозим. Айтайлик, қизингиз ўқув йили якуний имтиҳонларидан ўта олмади ва бундан тушкун кайфиятга тушиб қолди. Бу сиз оила аъзолари учун қизингизга нисбатан ҳамдардлик, меҳрибонлик ва ёрдам қўлини чўзиш учун қулай фурсат.

Фарзандларингиздан бири ўз иниси билан жанжаллашиб қолди, дейлик. Бу жанжал асносида улар ўртасида ўзаро тушунмовчилик ва одоб доирасидан чиқиш ҳолатлари юз бериши мумкин. Бу ҳолат у иккисидан хато содир қилганининг узр сўраши, бошқа бирининг эса ўз олийжаноблиги ва кечиримлилигини изҳор қилиши учун муносиб фурсатдир.

Шунингдек, фарзандлардан бири кимнидир ғийбат қилди, дейлик. Бу ҳолат ғийбат қилинган шахс шаънини ҳимоя қилиш ва боланинг бу хатти-ҳаракати нотўғри эканини эслатиш учун муносиб фурсатдир...

Биз оила аъзолари ўртасига раҳна соладиган ишларни ўзаро оилавий ришталарни кучайтирувчи, жамоавий меҳр-оқибат туйғуларини ўстирувчи ҳамда уларнинг бу борадаги онг даражасини оширишга ёрдам берадиган омилларга айланишини истаймиз. Албатта биз Аллоҳнинг мадади ва тавфиқи ила бу ишларга қодирмиз.

7. Биз оммавий ва оилавий ҳаётимизда содир этадиган энг катта хатолардан бири — “бошқалар ҳам худди биз сингари фикр юритади, уларнинг ён-атрофдаги нарсаларга нисбатан муносабати ҳам айнан бизникига ўхшаш бўлиши керак”, деб ўйлашимиз бўлса керак. Дарҳақиқат, Аллоҳ таоло бизнинг юз-чеҳраларимизни бир-биридан фарқли қилиб яратганидек,

феъл-атворимиз ва ақлларимизни ҳам тафовутли қилиб яратди. Одамлар юз тузилишининг ўзаро фарқли эканлигида катта бойлик ва беҳисоб фойдалар бўлганидек, уларнинг ақл даражалари ва хоҳиш-истакларининг хилма-хиллигида ҳам кўп-лаб манфаатлар бор. Фарзандлардан бири билан муомала қилишда яраган бир услуб эҳтимол унинг укаси билан муомала қилишда қўл келмаслиги, шунингдек, улардан бири хоҳлаган нарсани бошқа бири хуш кўрмаслиги мумкин ва ҳоказо... Мақсад: тарбия маданиятимизни муттасил равишда бойитиб бориш ва фарзандларимизга қўлламоқчи бўлган тарбиявий услубларимиз хилма-хиллигини таъминлашдир. Мен биламан, бу иш ниҳоятда оғир ва машаққатли иш. Бироқ буни қилмай иложимиз йўқ. Акс ҳолда, муваффақиятсизлик бизга ҳамроҳдир. Кўп ота-оналарни кўрамизки, улар бирон бир услуб қайсидир фарзандига қўл келгани ва айни услуб бошқа фарзандига кор қилмаганидан ажабланадилар. Аслида биргина тарбия услубининг бир неча фарзандга мос келишининг ўзи ажабланишга ҳақлироқ.

8. Замонавий тарбия талаблари билан танишар эканмиз, биз ота-оналар фарзандлар тарбияси борасида жуда кўп ишларни амалга оширишимиз кераклигини чуқур ҳис қиласиз. Амалга оширишимиз лозим бўлган бу ишлар балки бизнинг имконият даражамиздан ортиқ бўлиши, эҳтимол зиммамизга оғир мажбуриятларни юклаши мумкин. Мен бу ҳис-туйғунинг аниқ ва

чинакам туйғу эканига аминман. Зеро, тарбия иши ҳафтада етти кун, бир кунда йигирма тўрт соат тўхтовсиз меҳнат талаб қилади. Тарбия иши баъзи ҳолатларда партизанлар урушига ёхуд тошлоқ ерда хандақ қазिशга ўхшаб кетади. Дарҳақиқат, тарбия жараёни шундай, унинг табиати шундан иборат. Бироқ бу ўринда биз иккита нарсани доимо ёдда тутмоғимиз лозим:

Биринчиси, фарзандларимизни тўғри тарбиялаш борасида сарфлаган барча саъй-ҳаракатларимиз иншааллоҳ, ажр-савобга дохилдир. Зеро, уларнинг вужудга келишларига биз сабабчи бўлдик, уларни тўғри йўлга бошлаган ҳам бизмиз. Уларнинг қалбларига Аллоҳ ва Расулининг муҳаббатини солган, фозил инсонлар бўлиб етишишларига ҳаракат қилган ва бу хусусда кўп нарсаларни қурбон қилган ҳам биз ота-оналармиз.

Аллоҳ таолодан умидимиз шуки, фарзандларимизнинг солиҳ амалларини бизнинг номаи аъмолларимизга киритсин, ҳаётдан кўз юмгач фарзандларимизнинг дуолари сабаб даражаларимизни юксалтирсин. Агар бу рўёбга чиқадиган бўлса, фарзандларимизнинг тарбияси борасида сарфлаган саъй-ҳаракатларимиз учун бизга бениҳоят катта мукофот берилган бўлади.

Иккинчиси, шуни эсдан чиқармаслигимиз керакки, бугун фарзандларимизга нисбатан биздан талаб қилинаётган нарса ўтмишда ота-оналаримиз-

дан бизларга нисбатан талаб қилинган нарса эди. Шунингдек, келажакда фарзандларимиздан ҳам уларнинг фарзандларига нисбатан айни шу иш талаб қилинади. Демак, масала қарз ва мажбурият, олди-берди масаласи экан!

Билим ва тажриба, келажакка умид, сабр ва матонат билан кўп нарсаларга эришиш мумкин. Аллоҳнинг изни ва мадади ила иншааллох, кўп нарсаларга эришамиз.

IXLOS
Nashriyoti

Иккинчи қоида:

**БИЗ ОЛАМДАН БИР БЎЛАКМИЗ ВА БИЗНИНГ
ЎЗИМИЗГА ХОС ЖИҲАТЛАРИМИЗ БОР**

Ушбу қоидани батафсил тушунишга, уни ҳар куни, амалга ошираётган ҳар бир тарбиявий хатти-ҳаракат асносида ёдда тутмоқликка муҳтожмиз. Исломий дунёқарашда тарбия деганда фақат муваффақиятли, кучли ва ўзгаларга ўз таъсирини ўтказувчи ёш авлод етиштириб чиқиш кўзда тутилмай, балки асосан одамларни динга даъват қилиш ва Аллоҳнинг фармонларини ижро этиш орқали куррайи заминда Аллоҳнинг иродасини амалга оширадиган солиҳ ва тақводор мўмин фарзандларни вояга етказиш мақсад қилинади. Бу ислом кўрсатмаларидан келиб чиққан ҳолда фарзандларнинг кундалик юриш-туришларида исломий қадриятлар ва ахлоқ-одобларни сингдириш орқали амалга ошади.

Биз ўз замонамизда даврнинг барча шарт-шароитларини тўла-тўқис англаб етган ҳолда яшашни, содир бўлаётган воқеа ва ҳодисалар диққат мар-

казида бўлиш ва жамиятдаги умумвазиятга таъсир ўтказишни хоҳлаймиз. Келажак авлод бўлмиш фарзандларимизнинг ҳам ана шундай яшашини истаймиз. Бироқ бунинг барчаси энг буюк якуний ғоя — Аллоҳнинг розилигини қозонишга қаратилган бўлиши зарур. Биз оилаларимизга қувончли ва ташвишли, фаровон ва машаққатли дамларда ҳам Аллоҳнинг чизган чизиғидан чиқмасликни ўргата олсакгина бу улуғ ғоя амалга ошади.

Ушбу қоида иккита асосий нарсани кўрсатади:

Биринчиси: албатта биз тарбия соҳасида бизни қамраб турган кенг оламнинг бир бўлагимиз. Бошқачароқ қилиб айтганда, биз болаларимиз тарбиясида бу оламнинг оқимлари, муаммоларидан таъсирланамиз, унинг услуб ва воситаларидан фойдаланамиз ва катта қизиқиш ва эркинлик билан унинг барча ҳикматлари, панд-насихатлари ва кашфиётларига қулоқ соламиз. Мен аминманки, ана ўшанда тарбия ишимизда бизга манфаати тегадиган талай нарсаларга дуч келамиз.

Иккинчиси: биз оламнинг бир бўлаги бўлсак-да, бироқ икки жиҳатдан ташқи оламдан ажралиб турамыз:

- 1) Муаммолар жиҳати. Чунки Тунис, Покистон ёки Малайзиядаги болалар муаммолари Франция, Австралия ёки Канададаги болалар муаммоларининг айнан ўзи эмас. Бу мамлакат-

лардаги болалар том маънода бир-биридан фарқли дунёга мансубдирлар.

- 2) Тарбиявий қадриятлар, асослар ва тушунчалар жиҳати. Биз бу жиҳатни солиҳ ёш авлод етиштиришда муҳим омил деб биламиз.

Тарбия соҳасида ёки бошқа соҳаларда бўлсин, атрофимиздаги ташқи олам билан бундай алоқа тури нотинчлик, безовталиқ ва ўзаро бўлинишлар манбаига айланади. Негаки, бу нарса оилалардан ҳар бир нарсага диққатли муносабатда бўлиш, фарзандларига қандай қилиб муносиб нарсани танлаш ва қандай қилиб тарбия майдонига ташланган фикр, ғоя ва қадриятлардан яхшисини ёмонидан ажратишни ўрганишни талаб қилади. Албатта қуруқ хашакда ёйилган олов сингари кенг тарқалган юзаки фикрлар уммонида бу бениҳоят қийин иш. Бироқ бизнинг олдимизда бошқа йўл йўқ.

Ушбу қоидани зикр қилиш орқали нима демоқчи бўлганимни қуйидаги нуқталарда изоҳлаш мумкин:

1. Нега биз оламдан бир бўлакмиз?

Бу жуда муҳим савол. Сабаби, айрим одамлар бу ҳақиқатни буткул эътибордан четда қолдирадилар. Шундан келиб чиқиб, фарзандларининг нималарни хоҳлашини ҳам, уларни қийнаётган муаммо-

лар шаклини ҳам тушунишга қодир бўлмайдилар ва буларнинг барчаси билан қандай муносабатда бўлишни ҳам билмайдилар.

Биз ҳеч қачон бугунги ҳолатимиздагидан кўра кўпроқ атрофимиздаги оламга алоқадор бўлмаганмиз. Ҳозирдаги турли алоқа воситалари, сунъий йўлдош телеканаллари, интернет ва қудратли механизмларга эга бўлган глобализация (оламийлашув) жараёни бир вақтлар тилга олинган “мамлакат ичкараси ва ташқариси” деган тушунчалар ўртасидаги ҳудудларни олиб ташлади.

Глобализация барча нарсаларни: фикрлар, орзу-ҳаваслар, дидлар, ўлчовларни, шунингдек, муаммолар ва ахлоқий инқироз шаклларини ҳам оламийлаштириб юборди.

Ўтмишда фарзандларни нисбатан ёпиқ муҳитларда тарбия қилган бўлсак, эндиликда тарбия қилар эканмиз, уйимиз эшик ва деразаларидан туриб оламни у чеккасидан бу чеккасигача кўриш мумкин. Табиийки, бу нарсанинг ижобий ва салбий томонлари бор. Бироқ, огоҳ бўлмасак, ён-атрофда нималар содир бўлаётганини тўла-тўқис англаб етмасак, салбий томонлар ижобий томонларни қоплаб юбориш эҳтимоли катта.

Қолаверса, биз Аллоҳ таоло башарият фитратида яратган табиий хислатлар, эҳтиёжлар ва интилишлар жиҳатидан ҳам оламнинг бир бўлагимиз.

Хитойда юз кишини хурсанд қилган нарсанинг айнан ўзи Ливан ёки Америкадаги юз кишини хурсанд қилади. Шунингдек, Голландияда юз кишини безовта қилган нарсанинг айни ўзи Судан ва Филиппиндаги юз кишини безовта қилади. Албатта бу умуман олганда, яъни бирон бир мамлакатдаги одамлар, баъзан бир оила аъзолари бир-бирларидан фарқ қиладиган майда-чуйда тафсилотларга қаралмаса шундай. Негаки, барча одамлар мақтов, мол-дунё, кўчмас мулк, обрў-эътибор ва пулни севадилар. Ҳамма ҳам роҳат-фароғат, гўзал нарсалар, шод-хуррамлик ва хушмуомалалик шайдоси. Барча одамлар камбағаллик, касаллик, шовқин-сурон ва танқиддан юраги сиқилади, ахлат ва хунук нарсалардан эса жирканади. Сўзимизнинг тасдиғи ўлароқ, Аллоҳ таолонинг қуйидаги сўзини ўқиш мумкин: **“Одамларга аёллар, болалар, туганмас олтин-кумуш бойликлар, (қиммат) баҳоли отлар, чорва ва экин-тикинлар каби истак-хоҳишларга кўнгил қўйиш зийнатлаб кўрсатилди. Ҳолбуки, бу нарсалар ҳаёти дунёнинг (ўтқинчи) нарсаларидир. Аллоҳнинг ҳузуринда эса энг гўзал қайтадиган жой — жаннат бордир”** [Оли Имрон: 14].

Модомики ҳамма жойдаги одамларнинг инсоний табиатлари бир хил бўлмаса-да бир-бирига ўхшаш экан, бу дегани фарзандларимизнинг эҳтиёжлари маданиятлари бизникидан фарқли, бошқа дин ва мафкураларга мансуб кишилар фарзандларининг эҳтиёжларига яқин бўлиб қо-

лади. Шунингдек, фарзандларимиз ҳаётларининг турли босқичларида дуч келадиган муаммолар ҳам уларнинг муаммоларига ўхшашдир.

Биз оламнинг бир бўлагимиз. Негаки, ғарб мамлакатлари тарбия соҳасида жуда катта тажрибаларга эга. Уларда бу борада катта миқдорда илмий изланишлар, тадқиқотлар ва статистик маълумотлар мавжуд бўлиб, улар бу маълумотларни ер юзининг турли бурчакларига ёйишга эришдилар. Шунингдек, бу тадқиқот ва маълумотлар барча маданиятли ва маданият йўлидан бораётган халқлардаги ҳар қандай тарбиявий ғоя ва тушунчалар ҳамда тарбия одобининг асосини ташкил этиб қолди. Бу ҳақиқатдан ҳеч кимса кўз юмиши мумкин эмас.

2. Ташқи олам билан боғланиш ва ундан ажралиб туриш масаласи.

Бу ўринда биз ташқи оламга бўлган эҳтиёжимиз борлигини, бироқ унинг салбий таъсирларидан хавотирда эканимизни кузатишимиз муҳим. Менимча, ҳар қандай оқил кишиларда бундай хавотир бўлиши лозим ва табиийдир.

Биз тарбия соҳасидаги услуб ва воситалардан фойдаланиш, болалардаги интилишларга ташхис қўйиш, уларнинг турли хатти-ҳаракатларини таҳлил қилиш борасида ажнабий маданиятлардан фойдаланиш оқибатидан кўрқмаслигимиз керак. Аксинча, биз бу борадаги жаҳон тажрибаси

ва изланишларига муҳтожмиз. Мен чет тиллардан таржима қилинган тарбиявий китобларда бебаҳо фойдалар олиш мумкин бўлган кўплаб доно фикр ва мулоҳазаларга дуч келаман. Тўғри, бу фикр ва мулоҳазалар одатда юксак даражадаги барқарорлик ва бой-бадавлат шароитда турмуш кечирадиган кишиларда учрайдиган айрим муболағалардан холи эмас. Бундай муболағали ҳолатларга ўша миллатнинг ўзига хос маданияти деб қарашимиз мақсадга мувофиқ бўлади.

3. Тарбия соҳасидаги ўзимизга хос жиҳатлар тўғрисида гапирсак, бундай ўзига хослик икки нарсада кўринади:

- 1) Ўзимизга хос ақида, ҳаётга нисбатан муносабатимиз ва барча хатти-ҳаракатларимизни йўналтириб турувчи шаръий аҳкомлардан келиб чиқувчи ахлоқий қонун-қоида ва қадриятлар. Бу қонун-қоида ва қадриятларнинг айримларига ишора қилишдан олдин шуни эслатиш лозимки, жаҳондаги барча халқлар ўртасида муштарак бўлган маданий қадриятлар мавжуд бўлиб, улар раҳм-шафқат, ўзгаларга яхшилик қилиш, адолат, кечиримлилик, қўшнига яхшилик қилиш, ота-онага мурувват кўрсатиш, вафодорлик, ростгўйлик ва жасурлик каби умумий ахлоқ-одоб ва қадриятларнинг саксон фоизидан кўпроғини ташкил қилади. Ҳа, бу қадриятларнинг воқелиқдаги кўриниши ҳар бир муҳитда турлича бўлиши мумкин. Бироқ

нима бўлгандаям, ҳеч бир халқнинг мактабда болаларга ёлғончилик, ўғирлик, хиёнат, зулм ва ота-онани таҳқирлаш каби иллатлар яхши хислатлар эканини, улар ўз ахлоқини бундай хислатлар билан бойитиши зарур эканини уқтираётганини топмайсиз.

Қадриятлар соҳасидаги биз мусулмонларнинг ўзига хос томонларимиздан бири ибодатлардир. Намоз, закот, ҳаж ва рамазон рўзаси исломнинг энг катта руқнларини ташкил этади. Улардан намоз сингари кундалик бажариладиган ибодатлар мавжуд бўлиб, тарбиячи унга алоҳида эътибор қаратиши лозим. Шунингдек, аврат, таҳорат ҳамда эркак ва аёл жинси ўртасидаги ўзаро муносабатлар борасида ҳам бошқа кўп халқларда мавжуд бўлмаган ўзига хос жиҳатларимиз бор. Овқатланиш, тунни улфатлар билан суҳбат қуриб бедор ўтказиш ва бошқа кўнгилхуш тадбирлар хусусида ҳам мусулмонларда очиқ шаръий аҳкомлар мавжуд бўлиб, мусулмон мураббий фарзандларининг бу борадаги хатти-ҳаракатларига бефарқ қарай олмайди.

Эҳтимол, энг муҳим маданий-маърифий ўзига хос хусусиятимиз дунё ҳаётига ва Аллоҳ таолога нисбатан муносабатимиз бўлса керак. Мусулмонлар дунё ҳаётига охират экинзори деб қарасалар, Аллоҳ таоло билан бўлган алоқага эса, шунчаки Уни таниш ва борлигига иқро

бўлиш эмас, балки яхши кўриш, ибодат қилиш, бўйсунуш, буйруқларига риоя қилиш, қайтарган ишларидан тийилиш ва ҳар вақт Унинг ризосини қозонишга интилиш алоқаси деб қарайдилар: **“(Эй Муҳаммад алайҳиссалом), айтинг: «Албатта намозим, ибодатларим, (яъни қиладиган қурбонликларим) ҳаёту мамотим бутун оламларнинг Парвардигори бўлмиш Аллоҳ учундир. У Зотнинг биронта шериги йўқдир. Мен мана шунга (яъни ягона Аллоҳга ихлос-ибодат қилишга) буюрилганман. Ва мен бўйсингувчиларнинг аввалги — пешқадамиман”** [Анъом: 162-163].

- 2) Қадриятлар пиллапояси ва ҳар бир қадриятга ўзига лойиқ мартаба бериш. Бу бугунги кунда ер курраси халқлари ўртасидаги асосий фарқни ташкил этади.

Қадриятлар пиллапояси қонуни дегани — бир вақтнинг ўзида иккита қадрият жамланиб қолган ва фақат улардан биригагина риоя қилишга тўғри келган чоғда қиймати каттароқ қадриятни асраб қолиш мақсадида қиймати пастроқ қадриятни қурбон қилиш демакдир. Бу ҳолат ҳар куни бир неча бор такрорланади. Фарзандларнинг ўқишда муваффақият қозониши қадрият. Бундай муваффақият имтиҳон кечаларидаги сингари, гоҳида ярим кечага қадар бедор ўтиришни тақозо қилади. Бомдод намо-

зини ўз вақтида адо этиш эса бунданда катта қадрият. Шу боис, муваффақиятга эришиш йўлидаги ҳар қандай бедорлик бомдод намозини ўз вақтида адо этишга ҳалал бермайдиган доирада амалга ошиши лозим.

Чиройли ва бежирим масканда яшаш қадрият. Бироқ ота-онага яхшилик қилиш, уларнинг кўнглига қараш унданда улкан қадрият. Шунинг учун ота-она бундай масканда яшашга рози бўлмасалар, албатта уларнинг истагини қондириш биринчи галдаги масаладир.

Шунингдек, сатри аврат ҳам, чиройли кийиниш ҳам қадрият. Бироқ қиз боланинг шариат доирасида сатри аврат қилиши муҳимроқ қадриятдир. Шундан келиб чиққан ҳолда, ҳар қандай чиройли кийиниш шакллари шаръий сатри аврат доирасида бўлмоғи керак.

Илм ўрганиш ниятида сафарга чиқиш улкан бир қадрият. Аммо, Аллоҳнинг буйруқларига риоя қилиш, динда собит қолиш ундан ҳам катта қадрият. Шу сабаб, борди-ю, фарзандлардан бирининг ўқиш учун сафар қилиши унинг динига таъсир қилади, деган ўй устун келса, у ҳолда фарзандимизни ёлғиз ўзини хорижга юборишдан тийиламиз ва ҳоказо.

4. Мусулмонлардаги тарбиявий назариялар бошқа халқлардаги бундай назариялардан

фарқлидир. Шу нарсани хотиржамлик ва аниқ ишонч билан айтишим мумкинки, кўпгина ному-сулмон халқлардаги тарбиявий назариялар қандайдир “бўғилиш” ҳолатини бошидан кечиради. Негаки, фарзандларни яхши ва фозил инсонлар бўлишга қизиқтириш, модомики улардаги кучли хоҳиш-истаклар ва интилишлар билан уйғунлашмас экан, кутилган самарасини бермайди. Сабаби, фозил инсон бўлиш уни йўлдан оздирадиган талай шаҳватлардан йироқ туриш демакдир.

Бениҳоят қаттиқ чанқаган кишини олдида турган муздек сувни ичмасликка ундаш қанчалар оғир. У бизнинг сўзимизга қулоқ солиши учун унга таклиф қилинган мукофот бениҳоят қийматли бўлиши лозим.

Оврўполик мураббий руҳият олами ҳақида, фозил инсон ичида ҳис қиладиган мўл-кўл мукофотлар тўғрисида сўзлар экан, унга нисбатан қандайдир ачиниш ва хайрихоҳлик туйғусини ҳис қиламан. Унинг ҳолати гўёки чиройли қафас ичра қанот силкитиб учушга шайланган серғайрат қуш ҳолатига ўхшайди. Унинг сўзлари чиройли, иборалари ёқимли, бироқ қониқарлилик етишмайди. Негаки, унинг сўзлари мазмун жиҳатдан пуч сўз ва иборалар. Шу боис, Ғарб мамлакатларида оилаларнинг тез бузилиш ҳолатларини кузатиш мумкин. Қолаверса, у ердаги жамиятлар ҳам қарийб тарқоқ ҳолатга келиб бўлган, оила ва жамиятни тузатишга ярайдиган чинакам ислохотларга оид фикр ва ғо-

яларни ишлаб чиқилишига бирон бир умид қолмаган.

Буюк даҳо дея тавсиф этилган таниқли файласуф Волтер, у ҳақда кўпчилик билган машҳур мафкурага хилоф ўлароқ, Аллоҳнинг борлиги, Унинг ҳикмати ва инсон ақли Уни тўлиқ идрок этишдан қосир экани тўғрисидаги кучли эътиқодини очиқча баён қилади. Бироқ шунга қарамасдан, одамлар орасида зулм ва ёвузлик тарқгани, Аллоҳ таоло бунга қандай изн берганини изоҳлаб берувчи жавоб топа олмайди. Чунки унинг замонасидаги худосизлар шундай дейишган эди: “Қани бу борлиқдаги адолат ва эзгулик?! Бизнинг олдимизда иккита фараз бор:

Ё Аллоҳ таоло ёвузликка чек қўйишга қурби етса-да, чек қўйишни истамаган!

Ё бўлмасам, ёвузликка чек қўйишни истаган-у, бироқ қурби етмаган!!

Биринчи фаразда Аллоҳни адолатли дейиш мумкинми?!

Иккинчи фаразда эса Уни ҳар нарсага қодир зот деб бўладими?!”.

Волтерда худосизларнинг бу саволларига тайинли жавоб йўқ эди. Мусулмонларда эса бу саволларга қуёш сингари порлоқ жавоблар бор. Бу жавоб

хулосаси шундан иборатки, бу дунё имтиҳон ва синов дунёсидир. Дунё гуёки икки бўлимдан иборат ҳикоянинг биринчи бўлими. Охират эса жазо ва мукофот, мазлумлар учун золимлардан ҳақ-ҳуқуқлари ундириб бериладиган диёр — гуё ҳикоянинг иккинчи бўлимидир. Шу боис, дунёда ёвуз кимсаларнинг бўлиши ҳам, уларнинг дунёда жазоланмай қолаётгани ҳам табиий ҳолат. Бу маъно қуйидаги ва бошқа талай оятларда очик-ойдин баён қилинган: **“Биз сизларни (сабр-тоқатларингизни синаш учун) ёмонлик билан ҳам, (шукр қилишингизни билиш учун) яхшилик билан ҳам имтиҳон қилурмиз. (Кейин барчаларингиз) фақат Бизгагина қайтарилур-сизлар”** [Анбиё:35]. **“Бас, ким (ҳаёти дунёдалик пайтида) зарра мисқоличалик яхшилик қилса, (қиёмат кунда) ўшани кўрур. Ким зарра мисқоличалик ёмонлик қилса уни ҳам кўрур”** [Залзала:7-8].

Ваҳий ҳидоятдан маҳрум, моддий мафкурага бурканган Ғарб тадқиқотчилари бутун диққат-этиборларини тарбиянинг ақлий ва жисмоний томонига қаратиб, масаланинг иймоний ва руҳий томонини этибордан четда қолдирадилар. Шунингдек, улар бу борадаги ўз таклиф ва мулоҳазаларини ҳам фақат моддий андаза асосидаги дунёвий муваффақият ва ютуқларни қўлга киритишга қаратиб, охират саодатига элтадиган тақводорлик ва диёнатлилик тушунчалари мутлақо уларни қизиқтирмайди. Биз мусулмонлардаги тарбиявий

назарияларнинг бошқаларниқидан кескин фарқ қилиши ҳам шундадир.

Мусулмон мураббий тарбиядаги ўрнак тўғрисида сўз юритар экан, юксак эътиборли шариат назарида фозил саналган инсон ҳақида сўз юритади. Шунингдек, тарбия дастури, унинг мақсад ва ғоялари тўғрисида сўз юритар экан, ислоний андазаларга мос ва ислоний ахлоқ-одоблар доирасидаги солиҳ фарзандлар етиштиришга ёрдам берадиган нарсалар ҳақида сўз юритади. Шундан келиб чиққан ҳолда, бизнинг тарбиявий ўзига хослигимиз умумий тарзда мақсад ва ғоялар, асослар, қадриятлар ва одоб-ахлоқларда ҳамда уларнинг қадриятлар пиллапоясидаги тартибида ўз аксини топади.

Биз мусулмонлар билан бошқа халқлар ўртасидаги тарбиявий муштараклик кўпроқ услуб, восита ва ташкилий чора-тадбирларда кўринади. Демак, биз мураббийлар ўзимизга хос хусусиятлар ҳамда биз билан бошқа халқлар ўртасидаги ҳар икки томонга тегишли муштарак ишлар хусусида онг ва тушунчаларни ёйишимиз зарур экан.

Учинчи қоида:

МУҲИТ ҲАЛ ҚИЛУВЧИ ОМИЛМИ?

Бу қоидани савол тарзида келтиришим боиси, бу хусусда фикр юритишлари учун ўқувчилар эътиборини жалб қилишдир. Аслини олганда, муҳит ҳал қилувчи омил, десам муболаға қилмаган, янглиш гапирмаган бўламан. Табиийки, ёш болалар уй, мактаб, кўча ва маҳалла сингари турли муҳитларда ўсиб улғаядилар. Бироқ мен бу ўринда айнан эътибор қаратмоқчи бўлган муҳит — бу оила муҳити. Чиндан ҳам оила муҳити бола ҳаётига энг кўп таъсир ўтказувчи муҳитдир.

Оила муҳити бир қанча унсурлардан ташкил топади. Бу унсурларнинг энг муҳими оила аъзоларининг шахсиятлари, улар эга бўлган мафкура ва қадриятлар, оила аъзолари ўртасидаги ўзаро алоқалар тури, шунингдек, оиланинг ички яшаш тарзи, улар яшайдиган уйнинг ҳолати ва тузилишидир. Афсуски, ўта муҳим бўлишига қарамай, биз оила муҳитини ташкил этувчи мазкур нарсалар ҳақида кўп ҳам бош қотирмаймиз. Аслида эса

соғлом оила муҳити яратиш учун алоҳида эътибор ва махсус режалар тузишга эҳтиёж бор.

Муҳитнинг болалар шахсиятига таъсирини кўрсатувчи энг катта далиллардан бири шундаки, мусулмон жамиятида ўсиб-ўлғайган болаларнинг 99 фоизидан кўпроғи мусулмон бўладилар. Айни кўрсаткични насроний, буддизм ёки яҳудий жамиятларида вояга етган болалар ҳақида ҳам айтиш мумкин. Шунини нарса аниқки, қўлимизда кузатув ва аниқ тажрибалардан ташқари, яхши оила муҳитини яратиш муҳимлигини таъкидловчи талай тадқиқотлар мавжуд. Шундай тадқиқотлардан бири оилада тарбия иши билан ёлғиз онанинг шуғулланиши оқибатлари хусусида ўтказилган тадқиқотдир. Натижалар шунини кўрсатдики, аёл кишининг мувозанатсизлиги боис, унинг якка ўзи бола тарбия қилиши бола шахсиятига салбий таъсир кўрсатар экан. Бола гарчи ўсмирлик ёшига етса-да унда гўдакларга хос хатти-ҳаракатларнинг устунлиги, кўпроқ ўзгаларга суяниш ва бўйсунувчанликка мойиллиги, аксинча, баъзан болада қайсарлик ва зўравонлик табиати пайдо бўлиши мазкур салбий таъсир оқибатидир. Албатта, бу борада боланинг қиз ёки ўғиллигига қараб салбий таъсир ҳам турлича бўлади.

Шунингдек, бошқа бир тадқиқот натижаларига кўра, ота-онанинг ҳар иккиси тарбияси остида вояга етган болалар фақат она ёки ота қарамоғида ўсиб-ўлғайган болаларга нисбатан ўқиш, ёзиш ва

хисоб-китоб борасидаги қобилиятлари яхшироқ бўлар экан. Бунга сабаб, ёлғиз ота ёки онанинг ўзи яхши оилавий муҳит пайдо қилишга қодир эмаслигидир. Зеро, ота-она ўртасидаги ўзаро такомиллашув, ҳамкорлик ва ҳар иккисининг бевосита бола тарбиясини назорат қилиши биз эришмоқчи бўлган муҳитни яратишдаги асосий омилдир.

Бу фарзандлар тарбиясидан бошқа ҳар қандай ишлар билан банд бўлган, фақат шаклан ота ёки она бўлмиш кимсаларга огоҳлантириш рисола-сидир.

Америкалик баъзи руҳшунос олимлар ўтказган тадқиқотда қамоқхоналарда туғилиб, фақат она-лари билан ўсиб-улғайган қизлар билан фаровон ва дабдабали муҳитда туғилиб ўсган бой-бадавлат кишиларнинг болалари ўртасини таққосланади. Тадқиқот кутилмаган натижа беради: ота-оналарнинг бандлиги сабаб қасрларда ёлланма тарбиячи аёллар ва хизматкорлар қўлида улғайган болалар маҳбус аёлларнинг фарзандларидан ҳеч бир соҳада устун бўла олмадилар. Сабаб, қамоқ шароитида ўсиб-улғайсалар-да, бу болаларнинг ўз оналари олдидан ажрамаганлигидир.

Ножўя хатти-ҳаракатлар ва безориликка берилган ўсмирлар оилаларининг ижтимоий ҳолати тўғрисида Саудия Арабистонидаги шаҳзода Найф университетида ўтказилган бошқа бир тадқиқотдан равшан бўлишича, бундай ўсмирлар соғлом оила-

вий ришталарга муҳтожлар. Негаки, бу ўсмирлар билан уларнинг ака-укалари ўртасидаги алоқалар узилганлиги, балки, айрим ҳолларда ўрталарида адоват борлиги маълум бўлди. Шунингдек, ота-она билан ўсмир орасидаги муносабатлар ҳам қониқарли эмас. Сабаб ота-оналардаги фарзандларини назорат ва тергаш даражаси пастлиги, уларга нисбатан ортиқча қаттиққўллик билан ёндашиш, эътиборсизлик ёки фарзандларга бирдек қарамаслик, улар ўртасида айирмачилик қилиш сингари тарбияга зид услубларни қўллашдир.

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, оилавий муҳитда меҳр-шафқат, ғамхўрлик ва хотиржамликнинг етишмаслиги ўсмирларни мазкур бўшлиқни тўлдириш учун ўз тенгдошлари билан яқин ва мустақам алоқалар ўрнатишига олиб боради. Улар оилада топмаган хотиржамлик, ўзаро бир-бирини тушуниш ва қўллаб-қувватлаш тушунчаларини тенгқурларида топганлиги учун шундай йўл тутадилар ва бу аксар ҳолатларда ўсмирларнинг бузилишига, ёмон йўлларга кириб кетишига олиб келади.

Таълим-тарбияга эътибор берган зиёли хонадонларда барча фарзандлар ёки кўпчилиги мактабни битириб олийгоҳларда ўқишни давом эттирадилар. Таълим-тарбияга эътиборсиз, илмни кадрламайдиган оилаларда эса фарзандлар мактабни ҳам битирмай ўқишни ташлаб юборадилар. Бунга фарзандларнинг ўқишни севмаслиги, китоб мутолаа

қилишга ҳафсаласи йўқлиги ва уларда амалий меҳнатга мойиллик борлиги баҳона қилиб кўрсатилади. Афсуски, бундай ота-оналар қизиқиш ва интилишларни катталар пайдо қилиши, бу туйғуларни болаларда улар парваришлаши лозимлигини билмайдилар. Агар катталар ўқишни давом эттириш қийматини билмас эканлар, бунга эътибор бермас эканлар, у ҳолда фарзандларининг кўпчилигида илмий йўналиш бўйича иш олиб боришга рағбат ва интилиш бўлмаслик эҳтимоли каттадир.

Оилавий муҳитни ташкил қилувчи унсурлар:

1) Лаёқатли ота-она:

Ота-она — оиланинг вужудга келиш сабаби ва унинг устуни. Ота-онанинг шахсий характери, улар иккиси ўртасидаги алоқа тури ва иккисининг фарзандлар билан алоқаси йиғиндисидан оиладаги инсоний ва руҳий муҳит ташкил топади. Шуни очиқча айтиш мумкинки, агар биз катталар лаёқатли бўлсак, бошқача қилиб айтганда, сўзимиз билан хатти-ҳаракатимиз ўртасидаги фарқ қисқа ва жуда қисқа бўлса, ана ўшанда тарбия иши осон, самарали ва муваффақиятли кечади. Аммо фарзандларимиздан ўзимиз амал қилмайдиган баъзи фазилатли хулқларни талаб қилсак ёхуд улардан ўзимизда мавжуд салбий хислатлардан воз кечишни талаб қилсак, у ҳолда болаларимизни тарбиялашимиз жуда оғир ва самарасиз кечади ва қутилган натижани бермайди.

Бундай ҳолатларда фарзандлар тилларида айтмасалар-да, бироқ ичида биз катталарга шундай дейдилар: “Кўзгуга бир қаранглар, ўшанда сизларни баъзи вазифаларни бажармасликка ва айрим хато ишларга қўл уришга ундаган нарсанинг айнан ўзи бизни ҳам шундай қилишга ундаган эканини кўрасизлар. Ҳолбуки, сиз катталар ақлан етук, ишларнинг оқибатини биладиган тажрибали одам бўлсангизлар!” Ҳа, қуш инида кўрганини қилади, деб бекор айтишмаган.

Биз катталар болаларнинг кўзидан қочишимиз, улар биз қилаётган ишлардан ғофил деб ўйлашимиз мумкин. Лекин бу тўғри эмас, улардан яширинишнинг имкони йўқ. Негаки, улар бугун яширган нарсамизни эртага аниқ кўрадилар. Ким бир хулқ-атворни ичида сир тутса, Аллоҳ унга ана ўша хулқнинг “тўн”ини кийдириб қўяди. Шоир айтганидек:

Кишида бўлса гар бирон табиат,
Ҳарчанд яширмасин билинар албат.

Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, боланинг ҳаётига таъсир ўтказадиган энг катта ўрнак-намуна ота-онадир. Ўғил болалар асосан оталаридан, қизлар эса оналаридан таъсирланадилар. Албатта, бу тушунарли, табиий бир ҳолат. Негаки, ўғил болалар келажакда оталари, устозлари ёки уларнинг кўзига муваффақиятли ва буюк шахслар бўлиб кўринган кишилардек бўлишга ҳаракат қиладилар. Қиз

болалар ҳам худди шундай. Шу боис, киши уйла-ниш мақсадида бирон бир қизнинг қўлини сўрар экан, шуни унутмаслиги керакки, ана ўша қиз келажакда фарзандлари тарбия топадиган оилавий муҳитни ташкил этишда унга ҳамкорлик қилади. Шунингдек, унинг бўлажак қизларининг тарбиясига таъсир этувчи асосий омил бўлишини кўз олди-га келтириши лозим. Ўз навбатида, қиз ҳам қўлини сўраб келган йигитга розилик билдирар экан, умр йўлдошининг бўлажак ўғил фарзандларига таъсир этувчи бош омил эканини ёдда тутиши лозим.

Изланишлар шуни кўрсатадики, ҳаётда ўрناق олишга арзийдиган намунали шахсларга дуч келмаган болалар теварак-атрофида ўзлари севган ва ёқтирган намунали шахслар қуршовида ўсиб-ўлғайган болалар билан қиёслаганда кўпроқ муаммоларни бошдан кечирадилар.

Статистик маълумотларга қараганда, оталари тамаки чекувчи болалардаги кашандаликка чалиниш нисбати бошқа болаларга нисбатан уч барабар юқоридир. Шунингдек, ота-оналаридан бири ҳаддан ортиқ семизликка мубтало бўлган болаларнинг ўсмирлик даврида ортиқча вазн ёки ҳаддан ташқари семизлик дардига чалиниш нисбати 70-80 фоизни ташкил қилади.

Биз чиндан ҳам ўзимизнинг кундалик юриш-туришимиз ва хатти-ҳаракатларимиз орқали фарзандларимизнинг бўлажак хулқ-атворини белги-

лар эканмиз. Бундан ҳам ортиғи бизлар оилавий муҳит орқали болага ўзини танитамиз, унинг келажак орзу-истаклари ва интилишларининг турини яратамиз ҳамда ундаги бу орзу-истакларнинг бўсағасидан тортиб, то чўққисигача, яъни бола орзу қилган энг қисқа ғоя ва у эришмоқчи бўлган энг юксак орзугача белгилаб берамиз.

Қиз бола отасининг онасига лутф ва назокат ила муомала қилишини, онасининг кўз қарашини эҳтиром қилганини кўргач унга ҳам ана шундай муносабатда бўладиган йигитга турмушга чиқишни ўз ҳаққи деб билади ва бундай турмуш ўртоққа эришиш пайида бўлади. Борди-ю, отаси онасига нисбатан совуққон ва бепарво ёки кўрс ва қўпол муомалада бўлса, у ҳолда бундай қиз совчи юборган йигитда ўз орзу-истакларига муносиб хислатлар бор ёки йўқлигига унчалик қизиқмайди. Агар совчилар келавермаса, ўзидаги меҳр-муҳаббатга бўлган ташналикни қондириш учун эҳтимол ўз дугоналарига ёки интернетга мурожаат қилади. Шундай қилиб, у ахлоқий бузилиш йўлидаги дастлабки қадамини ташлайди.

Биз фарзандларимизга ўз қадриятларимиз ва одоб-ахлоқимизни мажбурлаб сингдиришни истамаймиз. Нега дейсизми? Чунки қадриятлар зўрлаб сингдирилмайди. Буни Аллоҳ таолонинг қуйидаги сўзидан ҳам илғаб олишингиз мумкин: **“Динга зўрлаб (киритиш) йўқдир. (Зеро) рушду ҳидоят залолатдан ажраб бўлди”** [Бақара: 256],

“Ахир сиз одамларни мўмин бўлишга мажбур қилурмисиз?” [Юнус: 99]. Биз чиндан ҳам ўзимиз ишонган, ҳақ эканига иймон келтирган қадриятларимиз фарзандларимизга ўтишини ис-таймизми? Агар чиндан ҳам хоҳласак, бунга им-кон яратадиган олдимизда биргина йўл бор. У ҳам бўлса уларни ўзимизга жалб қилиш, юриш-тури-шимиз ва хатти-ҳаракатларимизда қадриятла-римизга нисбатан садоқатимиз, қатъиятимиз ва ихлосимизни уларга кўрсатиш.

Бир йигит шундай ҳикоя қилади: *“Болалик чоғимда дадам билан бирга машинада кўчага чиқдик. Маши-нада кетаётиб йўлни кесиб ўтаётган ҳасса суянган кекса отахонга дуч келдик. Отахон йўлнинг ўрта-сига етганида светофорнинг яшил чироғи ёниб, ма-шиналар отахоннинг орқа-олдидан шиддат билан ўта бошлади. Шунда дадам зудлик билан машинани тўхтатдилар-да, сакраб тушиб отахоннинг олди-га бордилар ва ДАН ходими вазифасини бажариб, машиналарни тўхтатдилар. Сўнгра отахоннинг қўлидан тутиб йўлни кесиб ўтишига ёрдам берди-лар. Узоқ йиллар олдин бўлиб ўтган мазкур воқеа бир умр хотирамда михланиб қолди. Бу воқеа орқали ташаббускорлик ва олийжаноблик бобида шу қадар салмоқли сабоқ олдимки, эҳтимол бу борада ёзилган уч юз саҳифалик китоб ўқиб ҳам бунчалик ибрат ололмас эдим”.*

Фарзандларимизни яхши ва салоҳиятли тарбия-лаш иши аввало ўзимиздан бошланади. Бунинг

учун биз ўзимизни тарбияламоғимиз, токи фарзандларимиз амалий тарбия топиши учун нафсимизга босим ўтказишимиз, уни жиловлашимиз зарур. Бунинг учун ўзимизда қатъият пайдо қилмас эканмиз, кўп нарса йўқотишимиз муқаррар.

Чинакам камбағал миллат мўл-кўл бойликларга эга бўлмаган миллат бўлмай, балки фарзандлари теварак-атрофга боқиб, ўрناق олишга арзигулик инсонлар учратмаган ёхуд фақат ахлоқий таназзулга юз тутган эркак ва аёлларнигина учратган миллатдир. Шунингдек, камтарона моддий имкониятларга эга уйда яшаган оила фақир оила эмас. Балки оиладаги фарзандлар ота-онада ўрناق оладиган айтарли бирон ижобий хислат топмаса, ана ўша оила камбағалдир. Зеро, бойлик ва камбағалликнинг ахлоқий-маданий ўлчови шудир.

2) Тинч, осойишта ва қувноқ муҳит:

Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло болага шундай шахсият ато этганки, одатда бу шахсият умид, қувноқлик, хотиржамлик, қатъият, савол бериш ва атрофдаги барча нарсаларни ўрганишга бўлган қизиқиш, шунингдек, соддадиллик ва маъсумликка тўла бўлади. Бироқ ҳаёт ташвишлари, ота-она ўртасидаги келишмовчиликлар, асабий тарангликлар ҳамда бола у ер-бу ердан эшитадиган турли ташвишли хабарлар туфайли ундаги мазкур ижобий хислатлар ва руҳий кўтаринкилик пасайиб боради. Секин-аста турли-туман ғам-ташвишлар унинг

дилига йўл топа бошлайди. Шунинг учун бола Аллоҳ таоло унга инъом этган мазкур ажойиб хислатларни имкон қадар кўпроқ сақлаб қолишига ёрдам берадиган муҳит яратиш бизнинг бурчимиздир. Албатта, бу биздан кўп меҳнат талаб қилади. Жумладан:

- Болага ростгўй, ишончли ва софдил деган эътиқодда муомала қилиш;
- Имкон қадар тинч, осойишта ва сокин маскан яратиш;
- Яхши кўриш, ўзаро меҳр-шафқат, эътибор, қадрлаш, майин муносабат;
- Меъёридаги ҳазил-мутойиба, қувноқлик ва некбинлик;
- Имкон қадар оила аъзолари ва оиладан ташқаридаги кишиларни оз танқид қилиш;
- Болага эрталабдан кечгача дарс ва ўқув машғулоти юкларидан, унинг тоқат чегарасини тушунишга ҳаракат қилиш, шунингдек, унга вазифаларини катта қизиқиш ва иштиёқ билан бажаришига шароит яратиш;
- Фарзандлар ўртасидаги жисмоний ва ақлий тафовутни инобатга олиш, улар ўртасида адолат қилиш;

- Ўзаро ҳурмат, фарзандларни хато қилишга ундаган сабаб ва ҳолатларни тушунишга ҳаракат қилиш;
- Катта ёки кичик бўлишидан қатъий назар хато қилган кишининг узр сўраши;
- Айрим хато-камчиликлардан кўз юмиш. Зеро, инсон зоти хатокордир.

3) Шинам уй:

Биз муҳит таъсири тўғрисида сўз юритар эканмиз, оила аъзоларини ўз бағрига олган уй ҳақида гапирмай ўтолмаймиз. Чиндан ҳам уйнинг инсонга таъсири бениҳоят улкан. Зеро, биз аввало уйимизнинг меъморий режасини тузамиз ва уни бино қиламиз. Шундан сўнг уйимиз бизнинг ҳис-туйғуларимизни шакллантиради. Бир қанча тадқиқотлар, кузатишлар шуни кўрсатадики, кенг, шинам, баҳаво, сокин ва осойишта уйда яшаган инсонларда қаноат, қатъият ва устунлик ҳис-туйғулари пайдо бўлиб, бундай одамлар ўз ўрталарида ўзаро меҳр-оқибатли ва лутф-марҳаматли бўладилар. Аксинча, тор, дим, бетартиб ва исқирт уйда яшаган инсонлар ўртасида сиқилиш ва ҳаётдан норозилик шуури устун бўлиб, бу уларда бадбинлик кайфиятини туғдиради. Оқибатда, бундай уй бездирувчи муҳитга айланади. Маълумки, одатда оналар уй торлиги сабаб, айниқса уйга меҳмон келган пайтларда фарзандларини уйдан ташқарига чиқишга

ундайдилар. Табиийки, уйни тарк қилган болалар кўчада қаровсиз қоладилар.

Менимча, она уйни покиза ва саранжом-саришта тутиш орқали уни кўркам бир масканга айлантириши лозим. Оиланинг моддий имкониятлари ҳар қанча оғир бўлишига қарамай, бу борада оналар кўп ишлар қилиш имкониятига эгалар.

Охирги пайтларда уйларни жиҳозлаш, безаш ва тартибга солиш соҳаси кескин ривожланди. Уларнинг кўпи бу борадаги тадқиқотлар ва илмий асослардан келиб чиққан.

Мен ота-оналарни, айниқса оналарни уйга эътибор беришга чақираман. Токи, уйларимиз тотувлик, роҳат-фароғат ва шодлик масканига айлансин. Шунинг ҳам унутмаслик керакки, уйларимизнинг тузилиши ва манзарасига бўлган эътиборимиз мўътадил ва меъёрида бўлиши лозим.

Дарҳақиқат, оилавий муҳит масаласи кўп гапиришни тақозо қилади. Масаланинг аҳамиятини янада ойдинлаштириш мақсадида келгусида бу мавзуга яна қайтиш умидида учинчи қоидамизни ниҳоясига етказамиз.

Тўртинчи қоида:

ТАРБИЯ – ЎЗАРО КИРИШУВЧАНЛИК

Маълумки, томонлар ўртасида ўзаро киришувчанлик юз берсагина таъсир ўтказиш ва ўзгартириш ҳосил бўлади. Баъзан муайян томонлар ўртасида аралашув ва ўзаро яқинлик вужудга келса-да, улар ўртасида киришувчанлик пайдо бўлмайди. Гоҳи-да бир даврада ўтириб, кимгадир ярим соат мобайнида қулоқ тутсангиз-да, мутлақо унинг гапларидан таъсирланмайсиз. Нега шундай? Негаки, унинг сўзларига қулоқ тутар экансиз, гаплари асоссиз эканини ҳис қиласиз, зерика бошлайсиз, унинг ўзи билмаган нарсаларни сўзлаётганидан сиқиласиз. Оила муҳитидаги тарбия жараёни ҳам худди шундай. Баъзан бир оила аъзолари ўзаро бир-бирлари билан аралашиб юрсалар-да, бироқ кичикларда катталарнинг дунё қараши, руҳияти ва юриш-туришига ўхшашлик ва уйғунликни кўрмайсиз. Нега? Чунки бундай оилада ўзаро киришувчанлик ва бир-бирига таъсир ўтказиш ва таъсирланишга тўсқинлик қиладиган муҳим тўсиқлар бўлади.

Шуни айтишим мумкинки, ёш болалар уларни ўраб турган муҳит ҳақида кўп нарсаларни билишмайди. Теварак-атрофдаги нарсаларни билмаслик уларда кўрқув пайдо қилгани сабаб, бор имкониётларини ишга солиб ҳар бир нарсани ўрганишга ҳаракат қиладилар. Шу боис, уч ёшар боланинг ота-онаси ва ўзидан катта оға-иниларидан ҳар куни ўнлаб саволлар сўраганига гувоҳ бўламиз. Шубҳасиз, улар берган жавоблар болага таъсир қилади, уни бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга олиб ўтади. Бунга боладаги савол шаклининг ўзгаргани ва доимий тарзда саволга оид нарса ва мавзуларнинг ўзгариб боришини далил қилиб кўрсатиш мумкин.

Дарҳақиқат, тарбия иши фақат болаларнинг ота-оналар тарафидан содир бўлган кўрсатма ва йўл-йўриқларга бўйсуниларигина бўлмай, балки у икки йўналишдан иборат ишдир. Ота-оналар ҳам фарзандлари билан киришувчан бўлиши, уларнинг сўзларига қулоқ тутиши, муаммо ва дардларига хайрихоҳ бўлиши ҳамда уларнинг айрим фикр-мулоҳазаларидан фойдаланишлари лозим. Улардан бу борада ўзлари орттирган ҳаётий тажрибаларига таяниб тарбия услубларини ўзгартиришлари талаб қилинади. Агар ота-оналар мазкур ишларни бажармасалар, у ҳолда ота-она билан фарзандлар ўртасидаги реакция тўла амалга ошмайди ва бу ўз навбатида болаларнинг ота-онанинг йўл-йўриқларига бўйсуниларига ҳам салбий таъсир қилади.

Келгуси сатрларда қуйидаги учта саволга жавоб топишга ҳаракат қиламиз:

- Биринчи савол қандай қилиб боланинг киришувчанлигига ёрдам беришга тааллуқли.
- Иккинчи савол бола таъсирланадиган нарсаларни шарҳлашга тааллуқли.
- Учинчи савол боладаги таъсирланишни кучсизлантирадиган ёхуд буткул йўқотадиган омилларга тааллуқли.

1) Боланинг киришувчан бўлиши учун унга қандай ёрдам бериш мумкин?

- а) Фикрий қоидалардан бирига кўра, ҳар қандай нарса ўша нарса билан ташқи олам ўртасида ўрнатилган алоқалар йиғиндисидан пайдо бўлар экан. Демокчиманки, фарзандларимиз ҳам биз билан улар ўртасидаги ўзаро алоқалар турига қараб тарбия топадилар. Агар оила дунёқарашада, руҳиятида лутф, очиққўнгиллик, одоб-ахлоқ ва исломий қадриятларни эъзозлаш хислатлари мустаҳкам ўрнашган бўлса, у ҳолда бундай муҳитда фарзандлар ҳам мазкур хислатларни таълим олиб улғаядилар. Борди-ю, оилада қўрс муомала, бетамизлик, дағаллик ва бошқа салбий хулқ-атворлар устун бўлса, фарзандлар ҳам ана шундай салбий хислатларни ўзлаштирадилар.

Бу бизлардан фарзандларимиз билан ўртадаги барча алоқа ва муносабат кўринишларини бениҳоят эҳтиёткорлик билан кузатиб боришимизни тақозо қилади. Негаки, мазкур муносабат ва алоқалар фарзандларимизнинг руҳий ва ақлий жиҳатдан шаклланиш манбаи ҳисобланади.

- б) Фарзандларингизнинг турли саволларига жавоб беринг. Зеро, улар бу савол-жавоблар орқали кўп нарсаларни ўрганадилар. Борди-ю, номуносиб вақтда савол сўрасалар, у ҳолда, масалан “Ҳозир сен билан гаплашишга имконим йўқ. Кечки овқат дастурхони устида йиғилганимизда истаган саволингни беришинг мумкин”, дея узр айтинг.

Агар фарзандингиз жавобини тушуниши қийин бўлган ёхуд хижолатга сабаб бўладиган савол берса ҳам уни жеркиб берманг, саволни эътиборсиз ҳам қолдирманг. Балки бу саволнинг жавобини у келажакда улғайгач яхши тушуниши, англаб етишини унга айтинг. Бола биров улғайиб, оқ-қорани ажратадиган ёшга етганида, аввало сўраган саволига унинг ўзидан фикрини сўраш мақсадга мувофиқдир. Айтайлик, болангизнинг “Нега одамлар ёлғон сўзлайдилар?”, деган саволига жавобан: “Бу жуда муҳим савол. Саволга жавоб беришимдан аввал сен менга айтчи, нега одамлар бундай қиладилар?”, деб унинг фикрини сўранг.

Ёхуд қиз боланинг онасидан: “Нега кўпчилик одамлар насихатни ёқтирмайдилар?”, деган саволига “Қизим, сен ўзинг айтчи, нега одамлар шундай?”, дея фикрини сўраши мумкин ва ҳоказо...

- в) Фарзандларимиз билан уларнинг интилишлари ва келажак орзу-истаклари ҳамда уларни қийнаган муаммолар тўғрисида суҳбатлашиш муҳим ишдир. Биз бу орқали фарзандларимизга ўз орзу-умидлари ва ҳис-туйғуларини мантиқий шаклда ифода этишларига фурсат яратамиз. Шунингдек, бу борада уларга йўл-йўриқ кўрсатиш, қўллаб-қувватлаш ва кўмаклашиш учун биз ота-оналар учун ҳам шароит туғилади. Энг асосий ютуқ эса ўзимиз билан фарзандларимиз ўртасида ўзаро таъсир ўтказиш ва таъсирланиш учун янги ирмоқ — восита яратган бўламиз.
- г) Фарзандларингиз билан биз иймон келтирган ўзгармас — собит диний қадриятлар тўғрисида, шунингдек, мусулмон сифатида муносабатни ўзгартириш, позициядан чекиниш ва савдолашиш имкони бўлмаган ишлар ҳақида суҳбатлашиб туринг. Қолаверса, ҳадеб ўртоқларига қўшилиб уйдан чиқавериши оқибатида унга етиши мумкин бўлган хавф-хатарлар хусусида сўзлаб беринг. Асосийси, буларнинг барчасида фарзандингизнинг фикрини тинглашдир.

- д) Маълумки, уйда айрим кундалик кичик қарорлар қабул қилишга тўғри келади. Мазкур қарорларда фарзандларимизнинг иштирок этиши орқали уларни ўзаро ҳамкорлик ва мулоқотга ундаш мумкин. Оила аъзоларининг овқатланиш вақтларини белгилаш, дам олиш кунини мароқли ўтказиш учун жой танлаш ёхуд уй ичидаги баъзи вазифаларни оила аъзолари ўртасида тақсимлаш каби ишлар ана шундай ишлар қабилдандир.
- е) Айрим ота-оналар кўп нарсалар тўғрисида фарзандлари олдида ўта махфиёна гаплашишга ҳаракат қиладилар. Тўғри, ёш болаларнинг оиладаги барча нарсдан хабардор бўлавериши ҳам мақбул эмас. Шундай бўлса-да, фарзандлар уларнинг кундалик ҳаётларига таъсир қиладиган баъзи ишлар тўғрисида ота-оналаридан савол сўрашдан қўрқув ҳис қилмаслиги ҳам ўта муҳимдир. Бундай ишларга оталарининг ишдаги мавқеи, уларнинг ойлик даромади, айрим қариндошлари билан алоқасининг носозлиги ва шунга ўхшаш ишларни мисол қилиш мумкин.

Албатта, фарзандларга нималарни очикча гапириш лозим ва қандай ишларни болалар билмаслиги мақсадга мувофиқ экани борасида аниқ бирон чегара қўйиш имконсиз. Бироқ болалар уйдан ташқарида ўртоқларининг ота-оналари билан кўп нарсаларни муҳокама

қилишганини, баъзан улардан ўз оиласига оид анча-мунча муҳим сир-асрорларни эшитадилар. Энг асосийси, фарзандларимиз ўзларини оилада бегона, ишончсиз ҳис қилмасликлари, унданда муҳими улар ўз ота-оналари билан эркин ва самимий сўзлашиш ҳиссини туйсинлар.

2) Болага нима кўпроқ таъсир қилади?

Дарҳақиқат, бу муҳим нуқта. Кўпгина ота-оналар айрим фарзандларининг ноқобиллиги ёки мактабдаги қолоқлигидан шикоят қиладилар.

“Болаларни койийвериб, уларга йўл-йўриқ кўрсатавериб чарчадик! Ҳар хил йўл билан тарғиб қилиб кўрдик, бефойда. Ахир биз одамга гапиряпмизми ёки деворгами, билмай қолдик?!”, деган шикоятни кўп эшитамиз ота-оналардан. Аслини олганда, болаларга кўп ваъз-насихат қилиш, ҳадеб койийвериш тўғри эмас, балки бу оилада жиддий муаммо борлигини кўрсатади. Бу муаммо оила аъзолари ўртасида ўзаро оилавий таъсир ўтказиш ва таъсирланиш йўқлиги ёхуд заифлигидир.

Болалар эшитган ҳар қандай ҳикмат ва насихатдан таъсирланиб кетаверишганида эди, тарбия иши жуда осон иш бўлган бўлур эди. Бироқ таассуфки, бундоқ эмас. Болалар катталардаги ҳис-туйғу ва йўналишлар ва бевосита уларда кузатишган хатти-ҳаракат, юриш-туриш ҳамда уларнинг турли

Ўринлардаги ўзини тутишларидан таъсирланадилар. Олдингилар буни аъло даражада англаб етишган эдилар. Ҳатто улардан бири “Бир кишининг минг кишига кўрсатган юриш-туриши, минг кишининг бир кишига айтган сўзидан яхшироқдир”, деган эди.

Шунинг учун бўлса керак, бор-йўғи ўрта мактабни битирган бир онанинг фарзандлар тарбияси соҳасида олий маълумотли онадан кўра кўпроқ муваффақиятга эришганига гувоҳ бўламиз. Сабаби, фарзандлар фақат оналаридаги дунёқараш, тушунча ва тарбияга оид сўзлар билан эмас, балки оналаридаги мустақил шахсият ва болаларига нисбатан масъулият ҳис-туйғусини пайдо қиладиган юриш-туриши ва хатти-ҳаракатларидан таъсирланадилар.

Ўзингиз ўйлаб кўринг, бола онасининг отаси ёки қўшнисига ёлғон гапирганига бир неча бор гувоҳ бўла туриб, онасининг унга ёлғон сўзламаслик тўғрисидаги ваъз-насихатини қандай қабул қилиши мумкин?! Ёхуд отаси уни жамоат намозига бориш, жиддий тарзда дарс тайёрлаш ва телевизор олдида кам ўтиришга буюрса-ю, ўзи буткул бунинг тескарисини қилса-чи? Бундай ҳолатда бола отасининг буйруқларига қай тарзда ёндашади, деб ўйлайсиз?!

Бу саволларга жавоб тайин, изоҳга асло ҳожат йўқ!

Бу ўринда ўтган мавзуларда зикр қилиб ўтган омиллар: оилавий муҳит ва амалий ўрнак билан тарбиялаш масаласини яна бир бор эслатиш мақсадга мувофиқдир.

3. Таъсир ўтказиш ва таъсирланишни заифлаштирадиган омиллар:

- а) Шу нарсага доим диққат қилишимиз муҳимки, биз ота-оналар ўғил-қизларимиз мансуб бўлган авлоддан бошқа авлодга мансубмиз. Шу биргина омилнинг ўзи оила ичкарисида ота-оналар билан фарзандлар ўртасидаги ўзаро ҳамфикрлик ва киришувчанликда муаммо пайдо бўлишига етарлидир.

Маълумки, ёш авлод кўпроқ ижтимоий анъана ва чекловлардан озод бўлиш ва уларга риоя қилмасликка мойил бўладилар. Ота-оналар эса, аксар ҳолатларда анъаналарга риоя қилишга интилувчан ва ижтимоий урф-одатлардан чиқмаслик тарафдоридирлар. Шу боис, янги авлод ижтимоий соҳада маъқул ва муносиб деб билган кўп ишларни кекса авлод ғайриоддий ва ножўя деб билиши мумкин. Аллоҳга ҳамд бўлсинки, ислом уммати Аллоҳнинг раҳмати ёғилган уммат. Зеро, шариат аҳкомлари ва исломий одоб-ахлоқ меъёрлари бу болада ва бошқа турли масалаларда аниқ мезон ва андозаларни белгилаб берган.

Яна шу нарсани англаб етиш муҳимки, ўспиринлик ёшидаги фарзандларимиздаги ўжарлик ва инжиқликлар бир муддат ўтгач: улар йигитлик ёшига етиб, улардаги ҳис-туйғулар барқарорлашгач, албатта барҳам топади.

- б) Баъзи мураббий ота-оналар ўз шахсий фикрларига ҳаддан ортиқ суяниб қоладилар. Уларда ортиқча қаттиққўлликни кузатиш мумкин. Бундай ота-оналар ўзларини фарзандлари олдида доим ҳақ қилиб кўрсатадилар. Фарзандларининг эътироз билдириши ёки баҳс-мунозара қилиши учун мутлақ имкон бермайдилар. Гуёки уларнинг айтгани сўзсиз ижро этилиши зарур ва муҳокамага ўрин йўқдек... Бундай мураббийлар билиб-билмаган ҳолда фарзандларининг дилларида доимий норозилик ҳиссини пайдо қиладилар. Ҳатто айрим фарзандлар қалбида отаси ёки онаси тўғрисида бениҳоят салбий таассурот ҳосил қиладилар.

Тўғри, аксар ҳолларда ҳақиқат катталар томонида эканида шубҳа йўқ. Бироқ ёш болаларга тааллуқли талай ишлар борки, бу ишларда қарор қабул қилиш уларнинг ҳам хоҳиш-истакларини инобатга олишни тақозо қилади. Масалан, оқшом болаларнинг уйқуга кетиши учун муайян вақт белгилаш масаласини олайлик. Албатта бу аслини олганда ижобий иш бўлиб, унга риоя қилиш фойдали. Бироқ бу ўринда баъзи истиснолар бўлиши зарур. Айтайлик,

оилада бирон тантана нишонланиши, имтиҳон кечаси, қайсидир қадрли кишилардан бирининг сафардан қайтиши ёки шу каби ҳолатлар бундан истисно қилиниши керак...

Биз мураббийлар қанчалик ўзимизни ҳақ эканимизга ишонсак-да, фарзандларимизнинг эътирозларига имкон беришимиз, кўз қарашларимизни уларга ётиғи билан тушунтиришимиз ва кичикларимизни фикримизга қаноатлантиришга ҳаракат қилишимиз мақсадга мувофиқдир. Токи ота-оналар билан фарзандлар ўртасидаги мулоқот ҳарорати сақланиб қолсин, меҳр-муҳаббат давом этсин.

в) Болалар билан ота-оналар ўртасидаги таъсир ўтказиш ва таъсирланиш жараёнини энг кўп заифлаштирадиган омил — ота-оналарнинг фарзандларни тергаш, уларга йўл-йўриқ кўрсатиш ва дакки-дашном бериш борасида ҳаддан ошишларидир. Қуйида ана шундай ишлардан айримларини мисол тариқасида айтиб ўтамиз:

- Жисмоний жазо қўллаш ва бу соҳада ҳаддан ошиш;
- Фарзанднинг хато-камчиликларини ўзига билдириб қўйиш мақсадида уни қариндош тенгқурлари билан таққослаш;

- Фарзанддан бехосдан содир бўлган хато-камчиликлар қаршисида тез аччиқланиш, асабийлашиш ва бақриб бериш;
- Фарзандга каттаю-кичик ишларда ортиқча йўл-йўриқ кўрсатиш, унинг мустақил иш юритишига имкон бермаслик. Оқибат, гуёки ота фарзанд кўзига фақат насихат, буйруқ ва дашном берувчи шахс сифатида гавдаланиши;
- Оилада сабабчиси номаълум бирон муаммо вужудга келса ёки бирон буюм синса-ю, синдирган киши номаълум бўлса, ҳадеб фарзандлардан бирини айбдор қилавериш.

Ота-оналардан содир бўлган бундай хатти-ҳаракатлар, улар билан фарзандлар ўртасида ўзаро раҳм-шафқат, муҳаббат, эҳтиром ва бирдамлик алоқаси пайдо қилиш ўрнига, ўзаро хусумат ва уруш-жанжал алоқасини ўрнатади. Шу боис, бу каби муҳит ҳукм сурган оилаларда ота-оналар билан фарзандларни бир-биридан фарқли бошқа-бошқа оламда ҳаёт кечираётганини ҳис қилиш мумкин.

- г) Фарзандлар билан ота-оналар ўртасини узоқлаштирган энг катта омиллардан бири телевизор дейиш мумкинми? Менимча, шундай десак, хато қилмаган бўламиз. Чиндан ҳам телевизор аксар болаларни ота-оналаридан тор-

тиб олди, шунингдек, китоб мутолаа қилишдан ҳам маҳрум қилди. Тадқиқотларга кўра, болалар телевизор экрани қаршисида ота-оналар билан ўтирадиган вақтдан олти-етти баравар кўпроқ вақт ўтиришар экан. Сўнгги вақтларда бунга оммавий балога айланган интернет ва электрон ўйинларни қўшадиган бўлсак, муаммо янада катталашгани яққол намоён бўлади.

Телевизор, интернет ва электрон ўйинлар билан узоқ вақт машғул бўлиш ижтимоий узлатга етаклайди, болани ота-онасидан узоқда, мустақил равишда якка ўзи вақтичоғлик қилиш сари ундайди. Оқибат, бир уйда яшашларига қарамай, ягона оила аъзолари ўртасидаги оралик масофалар кенгайиб боради.

Болаларнинг бу каби жиҳозлардан фойдаланишини чеклаш ва имкон қадар энг оз муддатга камайтириш лозим. Балки куннинг маълум бир соатларида бу жиҳозларни мутлақо ишлатмасликни йўлга қўйиш ўринлидир. Бундан мақсад оила аъзоларининг ўзаро мулоқот қилишлари, шунингдек, уй вазифаларини тайёрлаш, мустақил китоб мутолаа қилиш, диний ва дунёвий билимларни ошириш учун имкон яратишдир.

Бешинчи қоида:

АНИҚЛИККА АСОСЛАНГАН ТАРБИЯ

Дарҳақиқат, аниқлик ҳаётдаги энг катта фазилатлардан биридир. Негаки, аниқлик кўз ва қалб, илм ва нур, онг ва тушунчага боғлиқ ёхуд у мазкур нарсаларнинг асосини ташкил этувчи омилдир.

Шу боис, муваффақиятли оила ўз шарт-шароити, мақсад ва ғоялари ҳамда фарзандларининг келгу-сида ким бўлиб етишиши хусусидаги режаларини аниқ ва пухта билиши зарур. Аниқлик – тарбия соҳасида мутолаа қилиш, замон талабларини, ислом ва ундаги одоб-ахлоқ нормаларининг моҳиятини яхши англаб етиш, шунингдек, оила муҳитидан ташқаридаги тарбиявий фаолиятлардан хабардор бўлишнинг юксак самарасидир.

Биз шуни яхши биламизки, барча нарсаларни тўлатўкис идрок қилиш имконсиздир. Сабаби, инсонмиз, нигоҳимиз қосир, онг-идрокимиз чекланган ва кўз олдимиздаги барча нарсалар ҳар доим ҳам аниқ ва тиниқ бўлавермайди. Шунга қарамай, им-

кон қадар энг яхши онг-идрок ва аниқлик сари интилаверишимиз лозим.

Мен қуйидаги уч нарсадаги аниқлик хусусида сўз юритмоқчиман:

1. Оиланинг тарбиявий ва умумий воқелиги.
2. Ота-онанинг фарзандлари билан муомаласидаги энг намунали услуб.
3. Она-она фарзандларига сингдириши зарур бўлган одоб-ахлоқ ва қадриятлар.

Оиланинг тарбиявий ва умумий воқелигидаги аниқлик:

Шубҳасиз, ҳар бир оила ўзининг умумий вазияти: қай даражада маънавий соғлом экани, қай даражада ҳамфикрлиги ва қай даражада муваффақиятли экани хусусида баъзи фикр-мулоҳазаларга эга. Бироқ бу борада биздан талаб қилинган иш – мавжуд имкониятларни янада яхшилаш. Менимча, кўпроқ аниқликка мухтож бўлган энг муҳим ишлар қуйидагилардир:

1. Фарзандларни тарбия қилиш соҳасида қўллаш лозим бўлган тарбиявий услублар хусусидаги эр-хотин ўртасидаги ҳамфикрлик.

Аслида бу соҳада эр-хотин ўртасида юз фоиз ҳамфикрлик бўлиши имконсиз ва бундай

бўлиши шарт ҳам эмас. Бироқ нима бўлганда ҳам фарзандлар ота-она ўртасига раҳна солиши ва кўпинча юз берганидек, улар иккисини жанжалкаш ва тарқоқ икки тарафга айлантириб қўйишлари асло дуруст эмас.

Оилада сукунат ҳукм сурган хотиржам лаҳзаларда фарзандларнинг юриш-туришида учрайдиган айрим ножўя хатти-ҳаракатларни олдини олиш мақсадида баъзи ишларни аниқлаш ва муайян чора-тадбирларга келишиб олиш мумкин. Шунингдек, “мен гап бошлайман, сен давом эттирасан”, “сен боладан кеча қаерда эканини сўрайсан ва қолганини менга қўйиб берасан” ва ҳоказо тарзда эр-хотин бу борадаги рол ва вазифаларни бўлишиб олишлари ҳам мумкин.

2. Ота-она ва катта фарзандлар ўз оилаларини диндор ва салоҳиятли оила деб биладиларми? Хўш, агар шундай бўлса, диндорлик даражаси қай аҳволда?

Албатта, энг кам диндорлик даражаси фарз амалларни бажариш ва ҳаром амалларни тарқ қилишда кўринади. Ота-она энг кам миқдордаги диндорлик ва салоҳиятни рўёбга чиқаряпмиз, деб айта оладиларми? Улар чиндан ҳам фарзандларининг солиҳ инсонлар бўлиб вояга етишига интиляптиларми?

Агар интилаётган бўлсалар, бу уларнинг фарзандларига қилган панд-насихатларида кўзга ташланыптими? Борди-ю, саволга жавоб салбий бўлса, аҳволни ўнглаш ва хатоларни тузатиш учун нималар қилиш лозим?

Мазкур саволларга берилган жавоблар, токи умид қилинган самарасини бериши учун ҳам назарий ва амалий жавоблар бўлиши лозим.

3. Бир муҳим нарсани аниқлаб олишимиз зарур: биздаги мавжуд оилавий муҳит соғлом, роҳатбахш ва ижобий муҳитми? Бу муҳитда фарзандларимиз тинчлик-осойишталик, хотиржамлик ва ўзига ишонч ҳиссини туядиларми, уларда оиланинг кадр-қиммати қай даражада? Оиладаги тарбия жараёни ўзаро муҳаббат ва мулоқотга асосланганми? Ота-ота фарзандларига ҳаётларидаги энг муҳим лойиҳа сифатида қарайдиларми? Қолаверса, улар бу муҳим лойиҳани бошқариш ва унда муваффақият қозонишлари учун зарур илм ва маҳоратга эгамилар? Ота-она оиладаги вазиятни муҳокама қилиш, унинг тарбиявий эҳтиёжларини кўздан кечириш мақсадида йиғиладиларми? Ёки барча ишлар шошилишч ўтиб бормоқда-ю, оила масалалари ичида муҳокама қилиш ва кўздан кечиришга лойиқ ҳеч нарса йўқ, деган шуур устиворми? Борди-ю, шундай бўлса, билингки, оилада катта муаммо бор!

4. Келинг, оила ичкарасидаги урф-одатларни ўзгартирайлик. Келинг, оила аъзолари ўртасидаги алоқаларни янада шаффоф, янада аниқ ва очиқроқ бўлишига ҳаракат қилайлик. Келинг, буни бир гал фарзандлар ёрдамида амалга оширайлик.

Биз катталар кичикларимизга хизмат кўрсатамиз ва бунинг учун Аллоҳ таолодан савоб умид қиламиз. Маълумки, хизмат кўрсатилган кишилар уларга тақдим қилинган хизмат борасида фикр билдиришга ҳақлидирлар. Ўқимишли ва зиёли оилалардан бирида ота талай саволлар ёзилган анкета тузиб, фарзандларидан уни тўлдириб беришни талаб қилибди. Фарзандлар анкетани тўлдириб беришгач, унда ёзилган жавоблар – кичикларнинг фикр-мулоҳазаларига биноан оиласи учун янги ҳамкорлик йўли очиш мақсадида оила аъзолари билан турли учрашув ва йиғилишлар ўтказибди. Мазкур анкетада боладан саволга жавоб беришдан ташқари, жавобнинг аниқлик даражаси юқори бўлиши, шунингдек, ота фарзандининг саволни тўла тушунганини билиши ва унга жиддий жавоб ёзиши учун жавобнинг сабабини ҳам ёзишни талаб қилибди. Анкетада жумладан қуйидаги саволлар мавжуд эди:

- Сенингча, намунали оила қандай бўлиши керак? Оиламизда намунали оилада бўлиши лозим бўлган қайси сифатлар етишмайди?

- Сенингча, оиламиз қайси жиҳатлардан қариндошларимиз ва ўртоқларимизнинг оилаларидан устун?
- Уйдан ташқарига чиққанингда уйни соғинасанми?
- Уйда эканингда қайси ишлар сенга роҳат ва хотиржамлик бағишлайди?
- Оила ишларида ҳисса қўшган қайси ишларинг билан фахрланасан?
- Оиламизда сен уни бошқалар кўришини истамаган, борди-ю, эшитиб қолишса ноқулай ҳолатга тушадиган ишлар борми?
- Ота-онангнинг хулқ-атворидаги қайси сифатлар сенга кўпроқ ёқади?

Мазкур оила бошлиғи шундай ҳикоя қилади: *“Айтишим мумкинки, оиламиз ҳаёти икки бўлимга ёки икки босқичга бўлинади: анкетадан олдинги ҳаёт ва анкетадан кейинги ҳаёт. Анкетада ёзилган жавобларни таҳлил қилиб, унга биноан ички алоқаларимиз ва фаолиятларимизни ривожлантиргандан кейинги оиламизда юз берган ижобий ўзгаришларни тасвирлашга тил ожиз!”* Келинг, биз ҳам синаб кўрайлик-чи.

Мавжуд ҳолат ва вазиятни тўла идрок қилиш ташламоқчи бўлган бўлажак одимларимиз учун бениҳоят муҳим шартдир. Биз ҳозир қаерда эканимизни билмас эканмиз, у ҳолда бундан буёғига қайси томонга қараб йўналишимизни белгилаш анча мушкул кечади.

Нимани ва қай тарзда амалга ошириш кераклигидаги аниқлик:

Дарҳақиқат, фарзандларимиз тарбиясига эътибор қаратар эканмиз, айти дамда уларга йўл-йўриқ кўрсатиш ва улар билан муомала қилишда бизга асқотадиган тарбия маданиятини яхшилашга ҳам ҳаракат қиламиз. Ушбу маданият нима қилиш лозимлиги борасида бизга йўлбошчи, шунингдек, қўлланиб келинаётган тарбиявий услубларни баҳолаш мезонидир. Менимча, кўпгина она-оналарнинг фарзандларини тарбиялаш соҳасидаги муваффақияти – фарзандларидан нима ишташларини ва хатога йўл қўйган чоғларида уларни қандай жазолар кутаётгани ҳақида аниқ ва равшан тушунча бера олганларидадир. Қуйида бу тушунчаларнинг аниқлиги хусусида сўз юритамиз:

1. Ота-она фарзандларидан бири билан бирон мавзу тўғрисида сўзлашмоқчи бўлса, албатта бунинг учун тайёргарлик кўриши: гапни нимадан бошлаб, қандай давом эттириш ҳақида режа тузиши, фарзанди уни қандай қабул қилиши, нима дейиши мумкинлиги ва шунга

кўра унга қандай жавоб бериши ҳамда муҳо-
кама қилиши хусусида тасаввур ҳосил қилиши
лозим. Шунингдек, ота-она бу ҳақда сўз очиш
учун муносиб вақт танлаши ҳам талаб қили-
нади. Фарзандларингизга айтмоқчи бўлган
сўзингиз кутилган самарани бериши учун худ-
ди ўта муҳим телефон сўзлашувига тайёргар-
лик кўрганингиздек ҳозирликни талаб қилади.
Мақсад – айтмоқчи бўлганимизни аниқ ва ту-
шунарли тарзда айтайлик ва у фарзандимизга
биз хоҳлагандек таъсир қилсин.

2. Фарзандларимиздан бири қўшни бола билан
жанжаллашиш, бирон фанни яхши ўзлашти-
ра олмаслиги ёки бирон қимматбаҳо нарсани
йўқотиб қўйиши каби муаммога қўл урса, бу
ҳолатда ҳам уни баргараф этиш учун аниқ-
лик зарурдир. Дастлаб бундай фарзанд билан
воқеа тафсилоти хусусида бениҳоят босиқ-
лик ва очиққўнгиллик билан суҳбат ўтказмоқ
лозим. Кўзланган мақсад фарзандимизнинг
айтган ҳар бир сўзига ишончи комилми-йўқ-
ми экани, гапирган гапини ўйлаб гапиряпди-
ми-йўқми таъкидлаш, ишонч ҳосил қилиш.
Шунингдек, “Сен шундоқ-шундоқ дединг,
шунга ишончинг комилми, биз нима хоҳлаёт-
ганимизни тўлиқ тушундингми?”, дея унинг
сўзларини ўзига такрорлаш ҳам фойдалидир.
Бироқ юқорида айтиб ўтганимиздек, суҳбат
ўта босиқлик ва самимийлик руҳида ўтиши
керак. Шундан сўнг ота-она ва фарзанд ҳамда

- муҳокамада иштирок этган барча оила аъзолари муаммо ечимига оид таклифларини ўртага ташлаб, таклифлар руйхатини тузишлари ва улар ичидан энг эфзал ва муносибини танлаш учун муҳокама ўтказишлари мақсадга мувофиқдир.
3. Узундан-уzun ва тушунарсиz насихатлардан четланиш. Айтайлик отанинг тўққиз ёшли ўғлига қарата айтган: “Ўғлим, мен сенинг укаларингга меҳрибон, онангга нисбатан муомалангда мўмин-қобил бўлишингни, шунингдек, ўқишларингда тиришқоқ бўлишингни, борди-ю, вақт топсанг дала ишларида менга ёрдам беришингни умид қиламан”, деган сўзлари керагидан ортиқ ва тушунарсиz насихатдир. Негаки, тўққиз ёшли бола “меҳрибон”, “мўмин-қобил” деган сўзлар мазмун-моҳиятини англаб етмаслиги мумкин. Боладан бирданига бир қанча ишларни талаб қилмасдан, балки аввало биргина ишни талаб қилиш ва уни болага атрофлича тушунтириш фойдалироқдир.
 4. Фарзандлар ўспиринлик босқичига қадам босар эканлар, энди уларга қарата айтилган сўзларда янада эҳтиёт бўлиш зарур. Бу босқичда аниқлик ва очиқлик катта аҳамият касб этади. Чунки ўспирин болалар улардан талаб қилган ишларимизга бўйсунмаслик учун гапимиздан қай тарзда камчилик топишни яхши билади-

лар. Мисол учун ўн беш ёшли ўспирин йигит отасига қарата: “Бугун ўртоқларим билан айланишга чиқаман”, дейди. Отасига унга: “Бўпти, борақол, фақат кеч қолма”, дейди. Фарзанди “Хўп бўлади, иншааллоҳ”, дейди-да, кечаси соат бирда уйга қайтади. Бу орада ота-она ундан хавотир олишади. Фарзандларидан кечикиш сабабини сўрасалар: “Мен кечикканим йўқ, устига-устак ҳозир ёзги каникул бўлса, баъзи ўртоқларим уйига бомдоддан кейин қайтишади” – деб жавоб беради. Ота бу каби салбий ҳолатларни олдини олиш учун бошқачароқ йўл тутиши, фарзандига рухсат берар экан: “Майли, боришингга рухсат бераман, бироқ соат саккиздан кеч қолма. Борди-ю, бу вақтдан кеч қолсанг, бир ой давомида ўртоқларинг билан сайрга чиқишингга рухсат бермайман, гапим тушунарлими?” – дейиши лозим эди.

5. Оиладаги тўғри ва соғлом тарбия уйда барча оила аъзолари риоя қиладиган, уйқу, уй тозалиги, осойишталик, овқатланиш, кўчага чиқиш ва уйга қайтиш соатлари, телефон ишлатиш ва ҳоказо ишларга доир айрим қонун-қоидалар бўлишини тақозо қилади. Мазкур қонун-қоидаларда иккита нарсага риоя қилиш талаб қилинади:

- Болалар эслаб қолиши учун имкон қадар қисқа бўлиши.

- Болалар англаб етиши учун жуда тушунарли бўлиши. Айрим оилалар мазкур қонун-қоидаларни жозибадор қилиб ёзиб, рамкаларга солиб, уй деворларига осиб кўядилар. Албатта, бу яхши иш.
6. Шунингдек, ўғил ва қизлар билан уларнинг йўриш-туриши, ўқишдаги тиришқоқлиги, фарзандларнинг ўзаро ҳамда ён-атрофдаги одамлар билан алоқалари хусусида айрим шартномалар ёзиш ҳам фойдалидир. Шартнома бандлари ғоятда аниқ ва равшан бўлиши, ҳар икки томоннинг тўлиқ розилиги билан ёзилиши мақсадга мувофиқдир. Борди-ю, фарзандимиз келишувни бузса, унга: “Ўрта-миздаги шартномада мана бундай ёзилган. Модомики, келишувга риоя қилмаган экансан, унда белгиланган жазони қабул қилишинг шарт”, деймиз. Масалан, она қизи билан унинг ҳар куни кечқурун икки соат дарс қилиши, соат ўнда уйқуга кетиши, мактабга кетиш олдидан хонасини тартибга солиши ва ҳоказо ишларга келишиб олиши, келишувни икки нусхада қоғозга тушириб, бир нусхани ўзи ва иккинчисини қизига бериши мумкин. Қизи томонидан келишув бандларига хилоф иш қилинган тақдирда унга келишилган шартномани кўрсатиб, хатолари учун танбеҳ бериши ва шартномага риоя қилмагани сабаб йўлиқиши муқаррар бўлган жазолардан огоҳлантириши мумкин.

7. Яна муҳим бир нарса борки, унда ҳам аниқлик ва очиқликка муҳтож бўламиз: тарбия дегани болаларни муттасил назоратга олиш, уларни тор доирада сақлаб туриш ва тўхтовсиз панд-насиҳат улашиш дегани эмас. Тарбияда бундан бошқа нарсалар ҳам бор. Зеро, болалардаги тарбиявий босимларга бардош бериш тоқати чекланган. Шу боис, уларга мустақил иш юритиш, гоҳида қоқилиш учун ҳам имконият бериш муҳимдир. Биз фарзандларимиз фақат бизнинг панд-насиҳатларимиз орқали таълим оладилар, ҳаётни ўрганадилар деб ўйлашимиз хатодир. Бола ўз бошидан ўтказган тажрибаларидан кўпроқ ўрганади. Донолардан бири шундай деган экан: “Мен фарзандимни баъзи хатарли ва саргузаштли спорт турларини бажаришга ундайман, руҳлантираман. Бироқ унга нисбатан доим ҳушёр тураман, унга яқин жойда, қўлимда бинт ва оғриқ қолдирувчи малҳам билан тураман. Олдимга йиғлаб келганида, унга тез ёрдам кўрсатаман, муваффақиятсизлик аламини енгиллатиш мақсадида ёноқларидан ўпаман”.

Сиз фарзандингизни сўроққа тутинг, кузатинг, назорат қилинг, бироқ шу билан бир қаторда ўзидаги қобилият ва имкониятларни синаши учун фурсат беринг. Ана ўшанда сиз чинакам ўғлонларни тарбиялаган бўласиз.

Фарзандларимизни қандай инсон бўлишини хоҳлаймиз?

Айтишларича, ота-онадан бошқа ҳеч бир инсон бирон кимсанинг ўзидан афзал бўлишини орзу қилмас экан. Ота-она эса фарзандларининг барча соҳада улардан афзал бўлишини орзу қилар эканлар. Нега дейсизми, чунки фарзандлар ота-онанинг бир бўлаги, уларнинг бир парчасидирлар. Шу боис, ҳар бир инсон ўз фарзандларининг ҳар бир мақтовга сазовор ишда пешқадам бўлишларини орзу қиладилар. Бироқ орзу-умиднинг ўзи кифоя қилмайди. Балки бунга қўшимча фарзандларимиз эришишларини истаган ҳолат ва мартабаларни яхши идрок этишимиз ва шундан келиб чиқиб уларни бу ҳолат ва мартабаларга етказадиган одоб-ахлоқ ва қадриятлар асосида тарбиялашимиз зарур.

Барча оталар фарзандларининг энг чўққида бўлишларини истайдилар. Лекин фарзандларини ушбу чўққиларга қандай чиқаришни биладиганлар озчиликни ташкил қилади. Бу борада муҳим саналган куйидаги айрим нуқталарга қисқача ишора қилиб ўтишни маъқул деб топдим:

1. Биз ота-оналарнинг фарзандларимиздан кутган энг катта умидимиз уларнинг келажакда исломий таълимотлар асосида ҳаёт кечирадиган, Аллоҳ ва Расулини яхши кўрадиган, ислом умматига садоқат ҳис-туйғуси билан

суғорилган, умматнинг ғам-ташвиши билан елиб-югурадиган солиҳ фарзандлар бўлиб етишишларидир. Токи фарзандларимиз охи-ратда нажот топсинлар, Аллоҳ таолонинг розилигига эришсинлар. Албатта, бу бизлардан фарзандларимизга тақво, ибодат ва яхшиликка интилиш бобида ўрнатилган бўлишни талаб қилади. Хусусан, ота-оналарнинг фарзандларга амалий ўрнатилган кўрсатиш масаласи ҳозирги замонда алоҳида аҳамият касб этади. Зеро, глобализация оқими жаҳондаги халқларнинг хоҳиш-истаклари, қадриятлари ва уларнинг муқаддас рамзларини ўзгартириб юбормоқда. Шу боис фарзандларимиз тарбиясида кўзларимизни каттароқ очмасак, ўзимиз сезмаган ҳолда уларнинг тарбиясини қўлдан бой беришимиз ҳеч гап эмас.

2. Фарзандларимизда ўзлиги билан фахрланиш ва ўз қадрига етиш тўғриси пайдо қилиш лозим. Бошқача қилиб айтганда, фарзандларимиз шахсиятида муруват, ғурур, олийжаноблик, паст ва тубан хулқлардан жирканиш хислатларини сингдириш лозим. Токи фарзандларимиз ўзларини ҳурмат-эҳтиромга ҳақли, қўлидан катта-катта ишлар келадиган, жамият тараққиётига беқиёс ҳисса қўша оладиган, ҳар қандай ёвузлик қаршисида матонат билан туриб, ҳийла-найрангларга алданмайдиган ўғлонлар бўлиб вояга етсинлар.

Биз бунинг учун улардан одамларга нисбатан иззатталаб, димоғдор бўлишларини эмас, балки улар ўз қадрига етадиган инсонлар бўлишини ва одамлар томонидан иззат-эҳтиром қилинишлари уларнинг солиҳ ва лаёқатли инсонлар эканидан келиб чиққан табиий натижа бўлишини хоҳлаймиз, холос.

Дарҳақиқат, инсон ўзини ҳурмат қилиши ақлий соғломликнинг негизи, ўзини қадрламаслик эса талай шахсий ва ижтимоий иллатларнинг манбаидир.

Инсоннинг ўз қадрига етиш ёки етмаслиги унинг муваффақиятсизлик ва тушкунликка юз тутишида ҳамда ҳаётда турли оғир босимларга дуч келганида яққол намоён бўлади. Ўзини қадрлаган инсон бундай ҳолатларда матонатли бўлиб, босимларга бош эгмайди, балки унга қарши курашади. Ўз қадрини билиш кишида жиноятга, зўравонликка, манқуртликка ва тубанликка қарши иммунитет ҳосил қилади.

Бунинг акси ўлароқ, тушкунлик ва ўзни камситиш эса дастлаб инсонни узлатга, совуққонлик ва ўкинч туйғулари сари етакласа, кейинчалик, ота-она, қонун ва жамият ҳукмронлигига қарши ғалаён қилишга ундайди ва охир-оқибат унинг жиноят йўлига қадам қўйишига олиб боради.

Агар чиндан ҳам фарзандларимиз ўзини ҳурмат қилишини истасак, у ҳолда биз ҳам уларга ҳурматли инсонлар сифатида муомала қилайлик. Уларга олийжаноб ишларга интилишни, тубан ва мусулмон кишига нолайиқ бўлган барча ишлардан йироқ туришни таълим берайлик.

3. Бизда бир гуруҳ асосий қадриятлар борки, бу қадриятлар намунали шахсиятнинг устуни ҳисобланади. Қуйида ана шулардан энг муҳимларини келтиришни маъқул топдим:

А) шуни таъкидлаш лозимки, катаю кичик, ким бўлишидан қатъий назар ҳеч кимсга қадрият ва тамойилларни мажбурдан сингдириб бўлмайди.

Ёш болалар одоб-ахлоқ ва қадриятларни катталарга аралашини, улардан таъсирланиши ва уларга тақлид қилиши натижасида ўзлаштирадилар. Шундай ота-оналарга гувоҳ бўлганманки, фарзандларига гўзал ахлоқларни сингдиришга уринганлар, уларни мажбурлаш ва босим ўтказиш йўли билан муайян юриш-туриш ва хатти-ҳаракатларга риоя қилишга ундаганлар, ҳолбуки, фарзандлари илк амалий имтиҳонга дуч келишган пайтда мазкур ахлоқ ва қадриятлар бир зумда ер билан яксон бўлган. Шу боис фарзандларни қаноатлантириш ва

уларнинг қаноатланиши асосий ва муҳим ишдир. Фарзандларга босим ўтказиш уларга турли йўллар билан фазилат ва қадриятларни эслатиш орқали амалга ошиши зарур. Уларга доимий равишда эслатиш билан бирга мазкур қадриятларнинг амалий ҳаётга чуқур кириб бориши, фарзандларнинг юриш-туришида намоён бўлиши осон иш эмаслигини ҳам тан олиш лозим. Кошкиydi, биз ота-оналар баъзан ота-оналик позициясидан чекиниб, фарзандларимиз олдида биз ҳам уларнинг ёшида баъзан гўзал хулқ андозаларига зид ишлар қилганимиз, бироқ тезда ўзимизга келиб, бу ишимиздан пушаймон бўлганимизни тан олсак. Негаки, бу улардаги гуноҳкорлик тўйғусининг оғир юкини енгиллатган ва биз ота-оналар билан фарзандларимиз орасидаги руҳий масофани яқинлаштирган бўлур эди.

- Б) биз очиқча эътибор қаратишимиз керак бўлган энг муҳим хулқлардан бири сидқ-ростгўйлик хислатидир. Дастлаб шуни айтиш лозимки, кўпинча ёш болаларнинг ёлғон сўзлари аслида улар рўёбга чиқишини истаган орзулардир. Ёш болалар ҳаёл оламида яшайдилар. Бу оламда ҳар қандай нарса болалар томонидан ҳақиқат деб эътиқод қилиниши билан чинга айланиб қолаверади. Шу боис улар қасддан ҳақиқатни

бузиб кўрсатмайдилар. Чунки уларнинг ростгўйлик тўғрисидаги тушунчаси ва ахлоқий фазилатлар ҳақидаги ҳис-туйғуси хануз пишиб етилмаган бўлади.

Ёш болаларнинг онгида ростгўйлик қийматини сингдириш учун уларга ростгўйлик ва ёлғон ҳамда улардан ҳар бирининг оқибатини кўрсатувчи ҳолатлар тўғрисида улар билан баъзи савол-жавоблар ўтказиш мақсадга мувофиқдир. Жумладан улардан қуйидаги саволларни сўраш мумкин:

- Нега ёлғон сўзлаш хато саналади?
- Мактаб имтиҳонларидан бирида кўзбўямачилик қилишининг қандай зарари бор?
- “Ёлғоннинг умри қисқа” деган мақолнинг маъноси нима?
- Нега “ростгўйлик яхшиликка етаклайди”?
- Бир йил мобайнида маълум миқдорда пул жамғарсанг-у, сўнг бир киши келиб, сени алдаб пулингни олиб қўйса, ўзингни қандай ҳис қилган бўлар эдинг?
- Агар сенга биров катта маблағ эвазига сен ошкор қилмасликка онт ичган сирни фош қилишингни таклиф қилса ва айни пайтда

бу сирни фош қилишингнинг бирон кишига зиёни бўлмаса, унинг таклифини қабул қилармидинг?

Фарзандларимиз ўспиринлик ёшига етгач аҳвол ўзгаради. Бу ёшга етгач улардан кўпчилигининг ҳақиқатни сўзлашдан четлаб ўтиш ҳолатлари яққол кўзга ташлана бошлайди. Бу даврда ота-оналар фарзандларининг ҳар бир хатти-ҳаракатларига диққат-эътибор қаратишлари, каловланиб сўзланган ҳар бир сўзга нисбатан шубҳали ёндашишлари лозим, негаки, болаларга хос софдиллик босқичи аллақачон тугаган бўлади...

- В) Жасурлик хислати ҳам биз ота-оналар фарзандларимизга ўргатишимиз лозим бўлган ўта муҳим хулқлардан биридир. Жасурлик дегани ҳақни сўзлаш ва уни ҳимоя қилиш, шунингдек, ён-атрофда содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга очиқча ва кўрқмасдан фикр билдиришдир. Қолаверса, жасур бола дегани ўртоқлари бирон ножўя ишда уларга шерик бўлишга чақирган пайтда уларнинг босимига қарши кураша оладиган бола демакдир. Жасурлик қийинчилик ва мусибатларга таслим бўлмаслик, бу қийинчиликларни енгиш ҳаракатида бўлиш ва Аллоҳ таоло машаққат ортидан энгиллик ва кенгчилик ато этишига аниқ ишонишдир.

Фарзандларимизга ушбу улуғ хислатни ёритиш ва уларда жасорат туйғусини сингдириш учун биз ота-оналар уларга жасур кишилар ҳаёти ва улар бошдан кечирган ҳикоялардан намуналар ҳамда ўзимиз шижоат кўрсатган шахсий тажрибаларимиздан айтиб беришимиз мақсадга мувофиқдир.

Агар фарзандингиз сизни танқид қилса, унга қулоқ солинг ва уни олқишланг. Танқид услубида хато қилган бўлса, тўғри услубни ўргатинг. Фарзандингизга ташаббускорлик ва таҳликали ишларга қадам қўйиш жасоратга муҳтож эканини, ҳар бир нарсани аниқ ҳисоб-китоб қилавериш охир-оқибат инсонни қўрқоқлик ва орта тисарилишга олиб боришини таъкидланг. Зеро, чумчуқдан қўрққан тариқ экмайди.

- Г) хайрли ишларни яхши кўриш, ўзгаларга ёрдам қўлини чўзиш ҳозирги замонда, балки ҳар қандай замонда муҳим ижобий хулқ саналади. Биз фарзандларимиз онг ва шуурида ушбу хислатларни сингдириш орқали кибр, худбинлик, совуққонлик ва узлатни севиш каби ҳозирги даврда ҳамма жойда одамлар орасида кенг тарқалган жиддий ахлоқий иллатларга қарши курашган бўламиз. Бунинг учун биз фарзандларимизга ҳаёт – бу одамлар ўртасидаги

ўзаро ҳамкорлик ва фидойилиқдан иборат экани, одамларнинг энг яхшиси ўзгаларга кўпроқ манфаати тегадиган, қариндош-уруғлар билан кўпроқ борди-келди қилиб, уларга яхшилик қиладиган ва фақир-мискинларга кўпроқ раҳм-шафқат улашадиган кишилар эканини таълим беришимиз зарур.

Ёш болаларни уйга ташриф буюрган меҳмонлар ва қўшнилари билан болалари билан ўйинчоқларини ва уйдаги қанд-қурсларни баҳам кўришга тарғиб қилинг. Шунингдек, болаларни жамоавий ўйинларда иштирок этишга чорланг ва камбағалларга эҳсон қилишга ўргатинг.

Айрим оилалар борки, оилада эҳсон ва садақалар учун алоҳида қути ажратилган бўлиб, унга барча оила аъзолари ўз ҳиссаларини қўшадилар. Қути ҳар уч ойда бир бор очилиб, энг кўп ҳисса қўшган фарзанд учун мукофот берилади. Албатта, бу – фарзандларни хайр-эҳсонга ўргатиш йўлидаги ажойиб услуб ва тажриба.

- Д) шунингдек, биз ота-оналар фарзандларимиз кўз ўнгида очик муносабат билдиришимиз лозим бўлган масалалардан бири – бу пулга нисбатан муносабат ҳамда меҳнат билан даромад ўртасидаги алоқа.

Маълумки, мол-дунё аслида Аллоҳники бўлиб, у бизнинг қўлимиздаги бир омонат, холос. Шу боис мол-дунё топиш ва уни сарфлаш борасида Аллоҳнинг кўрсатмаларига риоя қилишимиз зарур. Айни пайтда мол-дунё инсон умргузаронлик қилиши учун таянч унсурлардан бири бўлиб, усиз инсон кўп машаққатларга дуч келади. Бироқ мол-дунё барча муаммоларнинг ечими дегани эмас. “Пулсиз одам фақир, ундан ҳам фақирроғи пулдан ўзга нарсаси йўқ одам”, деб бежиз айтишмаган. Чиндан ҳам айрим инсонларнинг фақат пулигина бор бўлади, уларда омонат, сидқ, тақво ва илм деган нарсалардан асорат ҳам бўлмайди. Зеро, ушбу хислатларга муҳтож одам ҳақиқатдан ҳам энг фақир-бечора одамдир.

Мол-дунё топиш билан жиддий меҳнат ўртасидаги алоқа болалар онгида тушунарсиз алоқадир. Шунинг учун уларга буни тушунтириш лозим.

Фарзандингизни фавқулодда ҳолатлар учун пул жамғаришга ўргатинг. Шунингдек, фарзандларимиз ўқишда яхши натижаларга эришган ёки бирон вазифани аъло даражада бажарган чоғларида уларга молиявий мукофотлар тақдим қилишда ҳаддан ошмаслигимиз лозим. Акс ҳолда

мол-дунё фарзандларимиз онгида яхши кўриш ва қадрлаш рамзига айланиб қолади ва бу уларнинг мол-дунёга ҳирс қўйишига олиб боради.

Албатта фарзандларимизга очиқ ва ошкор ҳолда тушунтиришимиз лозим бўлган ишлар кўп. Юқорида зикр қилинган ишлар кифоя қилса керак деган умиддамиз, фарзандларимизни тўғри тарбиялашда Аллоҳнинг ўзи барчамизга мададкор бўлсин.

IXLOS

Nashriyoti

Олтинчи қоида:

ТАРБИЯ – ЭЪТИБОР

Шуни айтиш мумкинки, тарбия ишида ва умуман ҳар қандай ишда эътибор масаласи энг муҳим инсоний фазилатдир. Шахсий тажрибаларимиз орқали бизга маълумки, ҳар қандай мураккаб масалалар уларга эътибор беришимиз сабабли содда ва осон бўлиб қолади. Айни дамда оддий ва енгил ишлар эътиборсизлигимиз ва ҳал қилишдаги сусткашлигимиз боис қийин ва хатарли масалага айланади. Менимча, фарзандларни тарбиялаш масаласи юксак даражада эътибор, сергаклик ва назорат талаб қиладиган масаладир. Зеро, ён-атрофдаги олам ўзгариб, динимизга ёт бўлган маданиятларнинг фарзандларимизга бўлган таъсири ортиб бормоқда. Фарзандларимизнинг ўзлари ҳам кун сайин улғайиб, бир босқичдан кейинги босқичга кўчиб ўтмоқдалар. Ҳар бир босқичнинг ўзига хос ҳолатлари, эҳтиёжлари ва муаммолари бор. Биз уларнинг барчасини ҳисобга олишимиз ва англаб етишимиз зарур. Уларни англаш, идрок этиш ва шунга яраша муносабат билдиришимиз

учун аввало эътибор қаратишимиз лозим. Шу боис “тарбия — эътибордан иборат”, десак муболаға қилмаган бўламиз. Негаки, чиндан ҳам тарбия эътиборсиз бўлиши мумкин эмас.

Қуйида мазкур муҳим масалага қаратилган айрим эслатмаларни қисқача айтиб ўтамиз:

Ўзгарувчан олам:

Биз “олам ўзгаряпти”, дейишимиз билан ҳеч нарса ўзгариб қолмайди. Чунки олам шундоқ ҳам ўзгаришдан тўхтагани йўқ. Балки биз айтишимиз мумкинки, оламдаги ўзгаришлар “портлаш” даражасига етди. Ўзгаришлар ўз қолипидан чиқиб, кескин тартибсизликларга ўхшаш бир ҳолатга айланди. Ҳозир оламда юз бераётган ўзгаришлар характери — йўналишини англаб етишимизнинг имкони бор. Бунинг учун юз бераётган кетма-кет ўзгаришларни кузатишимиз ва уларни яхши тарбиявий тушунча асосида англаб етиш орқали уларга эътибор беришимиз зарур.

Ота-оналар шуни англаб етишлари муҳимки, биз бугунги кунда кўплаб кадриятларни ўзгартириш мақсадида кенг миқёсда иш олиб бораётган дунёқараш — оқим соясида яшаяпмиз. Ушбу дунёқараш гўзаллик, куч-қудрат, одамлар эътиборини қаратиш, жозибадорлик, маишатпарастлик, кайфиятни кўтариш, худбинлик ва шахсий ютуқ тушунчаларига алоҳида урғу беради ва бу тушунчаларни

олийжаноблик, шарм-ҳаё, камтаринлик, босиқлик, жамоавийлик ва ўзгаларга ёрдам қўлини чўзиш хислатларининг ўрнига қўйишга интилади.

Янги бир авлод етишиб чиқмоқда. Бу авлодни “интернет авлоди”, деб номлаш мумкин. Бу авлод шундай авлодки, телевизор экранларида, интернет оламида юксак кадриятлар, мақтовли одоб-ахлоқларга даъват қилувчи маълумотларга жуда оз дуч келади. Улар ўсмирлик ёшига етганларида соғлом турмуш тарзи ва изчил тараққиёт учун йўналтирадиган айтарли ҳеч қандай эътиқод ва кадриятларга эга эмасликларини кашф этадилар.

Биз глобализация оқимининг маданий ва маънавий муҳитимизда пайдо қилаётган илдам ўзгаришларини кўриш учун кўзларимизни каттароқ очишимиз лозим. Глобализация асида янгича дунёқарашли муҳит пайдо қилмоқда. Ушбу муҳитда ўзаро борди-келди қилиш, меҳр-оқибат, қўшничилик, оилавий йиғилишлар, қавм-қариндошлар ва ёр-биродарлар билан алоқа қилиш тушунчалари чекиниб, унинг ўрнига инсон холи қолиб, ёпиқ эшиклар ортида эришадиган шахсий кўнгилхушлик тушунчаси устун бўлиб бормоқда. Ғарб ёзувчиларидан бири мазкур ҳолатни шундай сифатлайди: “Бежирим уйлар, кўркам кўчалар, роҳатбахш балконлар. Бироқ одамлардан дарак йўқ!”. Тўғри, биз ҳануз жамоавийлик руҳи ўлиб бўлган бундай даражага етмадик. Бироқ айна пайтда ҳеч кимса

жамоавийлик руҳиятига қарши олдинлаб бораётганимизни инкор эта олмайди!

Оламда юз бераётган ўзгаришлардан хабардор мураббий фарзандлари онгида исломий эътиқод ва қадриятларни жонлантиришга интилиши лозим. Буни бутун оила аъзолари ҳамкорликда ташкил қиладиган оилавий муҳитда амалга ошириш лозим. Қолаверса, ёш авлодни фазилатли исломий ахлоқ асосида тарбия қиладиган болалар боғчалари ва мактабларга бериб, уларда ана шундай исломий дунёқараш ва қадриятларни сингдириш лозим. Акс ҳолда, теварак атрофда юз бераётган воқеа-ҳодисаларни тўғри англай олмаслик фарзандлар тарбиясида ўрнини тўлдириб бўлмайдиган катта йўқотишларга олиб боради.

Оила йўналишини белгилаш ва назорат қилиш

Дарҳақиқат, биз ота-оналар оила йўналишини белгилаш ва назорат қилишга катта эътибор қаратишимиз зарур. Бунинг учун оила аъзолари ўртасида айрим муҳим саволлар ташлаш ва уларга биргаликда жавоб беришга ҳаракат қилиш лозим. Қуйида ана шундай саволлардан намуналар келтирамиз:

- Оиламизнинг кундалик ҳаётда риоя қиладиган аниқ йўналиши борми? Оила аъзолари ўртасида ушбу йўналишнинг муҳим асослари борасида ҳамфикрлик борми?

- Оиламиз аъзолари ушбу йўналиш асосида ҳаракатланишлари ёки баъзан бу йўналишдан чиқиб кетяптиларми?
- Оила муҳитида исломий одоблар ва суннатларга риоя қилиш ва тоат-ибодатни маҳкам тутиш жиҳати ўсиб бормоқдами ёки оқсамоқдами?
- Фарзандлар учун ўқишдаги пешқадамлик масаласи ҳануз бирламчи ва аниқ ғоялигича давом этиптими ёки йўқми?
- Ҳар бир фарзандингиздан сўранг: “Оиламиздаги қайси ишлардан ғурурланасан, ифтихор туйғусини ҳис қиласан?”.
- Оила аъзолари ўртасидаги бирдамлик ўсиб бормоқдами ёки йўқми? Оила аъзолари ўртасидаги меҳр-оқибат қай даражада?

Шу ва шунга ўхшаш саволларни фақат оиласига эътибор берувчи ғамхўр мураббийгина бериши мумкин.

Ушбу саволларни беришдан кейинги одим бу каби саволларни йиғиш, у ҳақда фикр ва мушоҳада юритиш, сўнгра муҳокамага яроқли фарзандлар иштирокида муҳокама қилиш ва ниҳоят, оила йўналишини янгилашда асос бўладиган фикр ва мулоҳазалардан хулоса чиқаришдан иборатдир.

Фарзандларингизга яқин бўлинг

Фарзандлар тарбиясига эътибор қаратиш уларга яқинлашиш ҳамда уларнинг ҳис-туйғулари ва муаммоларини тушунишни қаттиқ хоҳлашни ўзида намоён этмас экан, бундай эътибор аслида ҳеч вақони ифода этмайди.

Кундалик ҳаётнинг муаммо ва ташвишлари ортиб, маиший сарф-харажатлар кўтарилиб бормоқда. Буни кўпчилигимиз фарзандлари ва аёлларига эътибор қарата олмаётганлиги учун баҳона қилади. Бироқ шуни унутмаслик керакки, фарзандларимиз дуч келаётган муаммолар ва зарарли омиллар ҳам олдингига нисбатан анча кўпайган. Бу дегани фарзандларимизнинг бизга бўлган эҳтиёжи кучайган бир пайтда бизларни улардан бурадиган, машғул қиладиган ташвишлар ҳам ортиб бормоқда.

Фарзандларимиз гўдаклик чоғларида эҳтимол уларнинг юзига кулиб боқадиган юзимиз-у, бошини силайдиган қўлимиздан ўзга нарсага эҳтиёж сезмасликлари мумкин. Бироқ ўспиринлик ёшига етган фарзандлар улар билан узоқ суҳбатлар қуриш, уларга муттасил эътибор қаратишга муҳтож бўладилар.

Айрим фарзандларимиз ўқишдаги омадсизлиги, ўртоқлари ва синфдошлари билан келиша олмагани ёки баъзи муваффақиятсизлик билан тугаган

тажриба ва уринишлари сабабли ички руҳий тушкунликка чалиниши ва уни ҳеч ким пайқамаслиги мумкин.

Фарзандларга яқинлашиш дегани улар билан ўзаро ишонч ва меҳр-шафқат алоқасини ўрнатиш демакдир. Ушбу алоқани ўрнатиш учун қанчалик кичик ва арзимас бўлса-да, уларни қизиқтирган ҳар қандай нарсалар тўғрисида улар билан суҳбатлашиш лозим. Мазкур алоқа йўлга қўйилса, фарзандларимиз уларни ўйлантирган катта ва муҳим масалалар тўғрисида бизларга сўзлай бошлайдилар. Шунингдек, бизларнинг ҳаётий тажриба ва хулосаларимиздан фойдаланиш мақсадида ўзларининг орзу-истаклари, бўлажак режалари хусусида ҳам сўз оча бошлайдилар.

Ҳаётий тажриба ва хулосалар шуни кўрсатадики, биз ота-оналар фарзандларимизнинг ёнида туришимиз ва уларга тобора яқинлашишимизга бўлган эҳтиёжларини англашимиз учун уларнинг ёшида бўлган давримизда бошдан кечирган муаммоларимиз ва бизни қийнаган саволлар моҳияти ва ҳеч кимса бизга ёрдам қўлини чўзмагани, бизни тушунишни истамагани, саволларимизга ётиғи билан жавоб беришни истамаганини ёдга олишимиз зарур экан. Бироқ афтидан, биз катталар ўтмиш хотираларини тез унутиб юборамиз, ёшлигимизда бошдан кечирган муаммо ва кечинмаларни осонликча эслай олмаймиз.

Кўпинча фарзандларимизнинг бизларга нисбатан нолойиқ хатти-ҳаракатлари ва ота-оналар билан муомалада риоя қилиш лозим бўлган одоб доирасидан чиқишлари сабабли улар билан ўзаро алоқамизда нохушлик пайдо бўлади. Лекин шуни яхши англашимиз лозимки, ёш болаларнинг ақли ўсмирлик босқичининг сўнгги йиллари ёки ундан ҳам кейинроқ даврга борибгина тўлиқ пишиб етилади. Маълумки, инсон мияси секин-аста такомиллашиб боради. Миядаги энг сўнг тўлдириладиган бўлак — бу қарор қабул қилиш ва ҳис-туйғулар устидан ҳукмрон бўлган бўлакдир. Миядаги бу жараён ўсмирлик даврининг шиддатли ва палла-партиш хатти-ҳаракатларга мойиллик эҳтимоли юқорилигини изоҳлаб беради. Ўғил фарзанд вақти-вақти билан отаси ила алоҳида суҳбат ўтказишга муҳтождир. Шунингдек, қиз бола ҳам тез-тез онаси билан дардлашиб туриши лозим. Ота-оналарнинг фарзандлари билан ўтказадиган суҳбатлари эркин ва самимий бўлиши, унда садоқат ва ошкоралик ҳукмрон бўлиши лозим. Масалан, ота-она фарзандлари билан қуйидаги мавзуларда суҳбатлашиши мумкин:

- Фарзанднинг оилага муносабати, оиланинг ижобий ва салбий жиҳатлари ҳақидаги фикрлари.
- Фарзанднинг ўқишдаги ҳолати, илмий йўналишлари ва келажакда қайси соҳа ёки мутахассисликка қизиқиши.

- Дину диёнати, шариат аҳкомларига қанчалик риоя қилиши, Аллоҳ билан алоқаси ва қанчалик ўзини бахтиёр ҳис қилиши, руҳий хотиржамлиги.
- Фарзандни безовта қиладиган ва ташвишга соладиган ишлар.
- Шахсий ҳаётидаги орзу-истаклари ва келажакда оила қуриш ҳақидаги фикрлари.

Бу каби дўстона ва ошкора суҳбатлар хурсандчилик, ҳазил-мутойиба, самимийлик, некбинлик ва ижобийлик кайфияти билан ўтиши мақсадга мувофиқдир. Мураббий бу каби давраларда фарзандларга мажбурлаш ва зўравонлик руҳи билан муомала қилишдан эҳтиёт бўлиши лозим, акс ҳолда, суҳбат мазмун-моҳиятини йўқотади, кўзда тутилган самарани бермайди. Биз ота-оналар доимо ўзимиз сезмаган ҳолда йўл қўядиган хатоларимиздан — фарзандларимизга керагидан ортиқча насиҳат қилиш, огоҳлантириш, таҳдид қилиш ва турли-туман қўрқитиш услубларини қўллашдан эҳтиёт бўлишимиз лозим.

Кўпчилик оталар фарзандларининг моддий эҳтиёжларини таъминлаш билан машғул бўлиб, улар билан мулоқот қилишга вақт ажратмайдилар. Айрим инсонлар сармояларини кўпайтириш билан овора, бундай инсонлар умрини деярли сафарларда ўтказадилар. Яна бир тоифа инсонлар борки,

улар ўзлари билан: айши-ишрат ва ўзлари севган машғулотлар билан оворалар. Айни пайтда тўртинчи бир қатлам одамлар борки, улар сафарда ҳам, маишатда ҳам эмас, балки оиласи билан бирга, фарзандларининг олдидалар. Шунга қарамай уларни уйда ёки уйда эмас, фарзандлари билан бирга ёки улардан узоқда деб ҳам бўлмайди. Негаки, бу тоифа инсонлар фарзандлари билан мулоқот қилмайдилар, фарзандлари тўғрисида айтарли ҳеч нарса билмайдилар. Юқорида зикр қилинган инсонларнинг барчалари бир кун келиб кутилмаганда фарзандларининг ўқишдаги муваффақиятсизлиги, бузуқ йўлларга кириб кетганлигидан воқиф бўладилар. Одатда бундай ота-оналарнинг кўзлари кеч очилади. Ўшанда улар нималардир қилишга ҳаракат қиладилар, бироқ таассуфки, фурсат қўлдан бой берилган, таълим-тарбия даври ортда қолган бўлади. Ўшанда олдиларида воқеликка таслим бўлиш, аччиқ кўз ёш тўкишдан ўзга чора қолмайди.

Келинг азизлар, бугундан бошлаб ўтмишдан ибрат олайлик, намунали оила барпо этиш учун тадорик кўриб, кўзимизнинг қораси — жигар гўшаларимизга кўпроқ эътибор қаратайлик.

Еттинчи қоида:

МУВОЗАНАТГА АСОСЛАНГАН ТАРБИЯ

Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло қуйидаги оятда ушбу умматни ўрта уммат дея сифатлайди: **“Шунингдек, (яъни ҳақ йўлга ҳидоят қилганимиз каби), сизларни бошқа одамлар устида гувоҳ бўлишингиз ва Пайғамбар сизларнинг устингизда гувоҳ бўлиши учун ўрта (адолатли) бир уммат қилдик”** [Бақара: 143].

Муфассирлар айтадилар: “Ўрта уммат дегани, анбиёлардан пастроқ ва бошқа умматлардан те-пароқ уммат дегани”. Яна айтадилар: “Нарсаларнинг энг аълоси ўртачасидир. Ўртачанинг мақтовга сазовор бўлишига сабаб, унинг ҳаддан ошиш ва сусткашлиқдан холи эканидир. Али розияллоҳу анҳудан ривоят қилинишича, у шундай деган: *“Ўртача услубни маҳкам тутингиз. Зеро, юқори (ҳаддан ошиқ) нарса унгача пасаяди, қуйи нарса эса унгача кўтарилади”* [Тафсири Қуртубий, 2/153-154-бетлар].

Бизларга одоб-ахлоқ ва урф-одатлардан маълумки, фазилатли хислатлар икки бадхулқлик ўртасида бўлади. Яъни, фазилатли хислатларнинг икки томони бор. Бу икки томоннинг ҳар бири қайсидир бадхулқликка туташган бўлади. Айтайлик, сахийлик хислати ҳаддидан ошса исрофгарчиликка ўтади, агар сахийлик чегарасидан ноқис бўлса, бахиллик ва очкўзликка бориб туташади. Жасурлик ҳам шундай: керагидан ошса ҳовлиқмалик ва таваккалчиликка ўтиб кетса, жасурлик чегарасига етмаса, кўрқоқлик саналади ва ҳоказо...

Дарҳақиқат, тарбия мувозанат, мўътадиллик ва ўртамиёналикни талаб қилади. Муваффақиятли мураббий тарбия иши билан шуғулланар экан, бир жиҳатдан ҳар бир соҳада, ҳар бир босқичда болдан талаб қилинган нарсани яхши билиши, иккинчи жиҳатдан унинг ўзига хос характери, қобилияти, имконияти ва эҳтиёжларини инобатга олиши зарур. Мураббий фарзандининг энг солиҳ ва намунали инсон бўлиб етишишини истайди. Айни дамда фарзандига тоқати етмаган ишларни буюришдан ва уни безитиб қўйишдан эҳтиёт бўлади.

Фарзандларимизни мувозанатли ва самарали тарбия қилишимиз учун ундан талаб қилмоқчи бўлган нарсамизни, шунингдек, бола шахсиятини ва ундаги ўзига хос жиҳатларни қандай сақлаб қолишни яхши билишимиз зарур. Биз фарзандларимизнинг ҳам келажакдаги равнақи ва манфаати, ҳам ҳозирдаги болалиги ва барқарорлигини

таъминлай олишга эришишимиз лозим. Албатта бу осон иш эмас. Бу бизлардан пухта билим ва етарли даражада тарбиявий маданият талаб қилади. Мувозанатли тарбия биз мураббийлардан баъзан асабларимизни тута билишни, ўзимизга ўзимиз босим ўтказишни ва ҳаттоки баъзан кўриши лозим бўлган нарсаларни кўрмайдиган, тушуниши керак бўлган нарсаларни тушунмайдиган ғофил ва жоҳил кимса ролини ўйнашни талаб қилади. Тарбия соҳасида қанчалар мутолаа қилмайлик, ўқиб-ўрганмайлик “пичоқни тўғридан-тўғри икки суяк орасига қўйиш” осон кечмайди. Сабаби, боланинг эҳтиёжлари ва ундан талаб қилинган ишни аниқ англаш ва тушуниб етишга жуда-жуда муҳтожмиз. Аксар ота-оналар фарзандлар тарбиясида мувозанатлимиз, деб ўйлашади. Ҳолбуки, баъзилар уларга фарзанд тарбиясида қаттиққўл ва қўпол деб қарасалар, бошқа бировлар уларни болалар тарбиясига кўнгилчанлик ва бепарволик билан ёндашади, деб баҳо берадилар. Биз бу ўринда тарбиядаги мувозанат масаласи тўғрисида сўз юритамиз. Мақсадимиз, бу масалани узил-кесил ҳал қилиш ёки у ҳақда сўнг сўз гапириш эмас, балки бу масалага имкон қадар яқинлашишдир.

Тарбиядаги мувозанат кўринишлари:

1. Аллоҳ таоло оила негизи эркак ва аёлда гавдаланиши, улар иккисининг табиати бир-биридан фарқли бўлишини хоҳлади. Шунингдек, Аллоҳ таоло эркак ва аёлни яхшиликда ўзаро

ҳамкор бўлишга, ўзаро бир-бирларини тушуниш ва бир-бирларига муҳаббатли бўлиш, ўзаро муносабатларида содир бўлган хатолардан кўз юмиш, бир-бирларига сабр-бардошли бўлишга буюрди. Мақсад — эр-хотин ўртасида тузилган ўзаро кучли ва доимий иттифоқ орқали фарзандларини намунали ва мувозанатли тарбиялашга имкон топишларидир. Ота-она қуйидаги омиллар орқали тарбиявий мувозанатни рўёбга чиқарадилар:

- Бирон сўз сўзласа албатта ижро этадиган қатъиятли ота ва фарзандига ҳимоячи бўлган, отасидан бир гал унинг хатосини кечиршини илтимос қиладиган меҳрибон она.
- Фарзандлар унга бор дардини тўкиб соладиган, каттаю-кичик тафсилотлар ҳақида тортинмай гапира оладиган сирдош она ва оиладаги асосий ишлар ҳақида сўзлайдиган ва бош қотирадиган, фарзандларига ҳар қандай вақтда ёрдамга тайёр эканини изҳор этадиган ота.
- Узоқни кўра оладиган, ҳар нарсанинг оқибатини ўйлаб иш юритадиган она ва ҳаётга реал ва амалий қарайдиган, некбин қарашли ота.
- Муаммоларини яхши билгани боис кўпроқ ўғил фарзандларига эътибор қаратадиган

ота, онасининг уларга яқинроқ эканини ҳис қилганлари учун асосан қизларига эътибор берадиган она.

- Фарзандлар тарбияси борасидаги дунёқараши ва муносабатида кўпроқ жўшқин ҳис-туйғулар ҳукмрон бўлган она ва ишларга асосан ақл нуқтаи-назаридан ёндашадиган ота.

Демак, ота-она табиатлари ва ҳаёт саҳнасида ижро этадиган ролларининг хилма-хиллиги орқали фарзандлар тарбиясида такомиллашувни пайдо қиладилар. Зеро, такомиллашувда мувозанат ва мўътадиллик бор. Бироқ бу ҳар доим ҳам ўз-ўзидан вужудга келавермайди. Балки албатта ота-она ўрталарида ўзаро келишув ва тартиб-қоидалар ишлаб чиқиш зарур. Чунки кўпгина оилаларда кузатилганидек, ўзаро келишув ва тартибнинг йўқлиги гоҳида тўқнашув ва низоларга олиб боради.

2. Шунингдек, биздан оила муҳитида қарор қабул қилиш борасида ҳам мувозанат талаб қилинади. Шунини кўп кузатиш мумкинки, баъзи ота-оналар фарзандлари томонидан талаб қилинган талай ишлар хусусида қарор қабул қилишда эътиборсизликка йўл қўядилар. Фарзандлар борки, ота-оналаридан бошқа шаҳарда яшайдиган аммалариникига меҳмонга боришни талаб қиладилар. Фарзандлар борки, оталаридан

ҳар бирларига ойлик муайян маблағ ажратишни талаб қилишади. Ўғиллар борки, оталаридан ўзлари ўқиб турган мактабларидан бошқа яхшироқ мактабга ўтказишини талаб қилишади. Қизлар борки, оталаридан янги компьютер сотиб олиб беришни талаб қилишади ва ҳоказо... Ушбу талабларга отанинг муносабати доимо пайсалга солиш ва “иншааллох, тез орада айтганинг бўлади”, дейишдан нарига ўтмайди. Бироқ кунлар, кунлар ортидан ойлар ўтсада, ҳеч нарса ўзгармайди.

Айни пайтда шундай оталар борки, улар ниҳоятда меҳрибон ва кўнгилчандирлар. Фарзанди бирон нарсани талаб қилар-қилмас тезда унинг талабини бажо келтирадилар. Улар бу хатти-ҳаракатларини ўз фарзандларига кўрсатилган саховат, мурувват ва ғамхўрлик деб биладилар. Бироқ аксар ҳолатларда фарзандларининг барча хоҳиш-истакларини муҳайё қилиб шошилиб қўйганлари, уларни талтайтириб юборганлари, енгил-елпи ҳаётга ўргатиб қўйганликларини кашф этадилар.

Бу борадаги мувозанатли муносабат шошқалоқликда ҳам, пайсалга солишда ҳам эмас, балки фарзандларнинг хоҳиш-истакларини алоҳида уларнинг ўзлари билан ёхуд оила аъзолари иштирокида ўрганиб чиқиб, сўнг қарор қабул қилишдадир. Фарзандларнинг талабларига “бир ойдан сўнг нима қилишимизни

эшитасизлар” деган услубда жавоб бериш ҳам мумкин. Муҳими, фарзандлар ота-оналарининг уларга ва уларнинг талабларига бепарво эмасликларини ҳис қилишидир. Шунингдек, ота-оналаридан эшитган сўзлари, олган ваъдаларига вафо қилинишига ишонч ҳосил қилишларидир.

3. Биз ота-оналарда фарзандларнинг тартиб-интизоми ва шахсий эркинликларини таъминлаш масаласида бир ёқламалик: ё ҳаддан ташқари бепарволик, ё ўта кетган қаттиққўллик бор. Афсуски, кўпчилик оилалар қаттиққўлликдан унга зид бўлган томон — бепарволикка ўтиб олганлар. Агар бир неча ўн йил ортга қайтадиган бўлсак, фарзандлар дастурхон атрофида ниҳоятда одоб билан ўтиришар эди. Улардан бири дастурхонга қўл узатиш ёки бирон мавзуда сўзлашдан олдин обдон ўйлаши лозим эди. Чунки хато қилиб қўйса борми, дакки-дашном эшитиши муқаррар, ҳар лаҳзада содир этилган ноўрин ҳаракат сабабидан қўлига урилиши мумкин эди. Кўпчилик фарзандлар оталаридан тўғридан-тўғри бирон нарса сўрашга ботинолмас, балки оналари ёки катта акалари орқали оталаридан сўраттиришар эди.

Бугунги кунда эса аҳвол батамом ўзгарди. Айрим оталар бир юз саксон даража ўзгарганлар. Улар фарзандларига уйдан чиқиш ва кўчадан уйга қайтиш масаласида тўлиқ эркинлик

бериб қўйганлар. Фарзандларининг қўллари-га истаган пулларини тутқазадилар. Ана шундай оталардан бири шундай деган эди: “Янги авлод истаган барча нарсаларига эришадиган бўлдилар. Бироқ уларда ҳеч қайси ишга нисбатан масъулият ҳисси йўқ”.

Шу ўринда қуйидаги маъноларни ойдинлатишни маъқул деб биламан:

- а) Биз фарзандларга нисбатан қаттиққўллик билан муомала қилишга, уларни мустақил фикр юритмайдиган кўғирчоқ ва одамлар қаёққа юрса ўша томонга қайрилиб кетаверадиган муте қилиб тарбиялашга қаршимиз. Албатта бу фарзандларга катта руҳий зиён келтиради, уларни солиҳ инсонлар бўлишига ёрдам бермай, аксинча, ёмон йўлларга кириб кетишига ўз ҳиссасини қўшади.
- б) Фарзандлар тарбиясидаги асосий вазифамиз уларни дабдабали ҳаёт билан таъминлаш, имкон қадар кўнгилларини хушнуд қилиш ва дунё матолари билан кўмиб ташлаш эмас. Балки болаларимизни ҳаётга тайёрлаш, одамлар билан яхши муомалада бўлишга, ҳаётда учрайдиган қийинчиликларга матонатли бўлишга ва ҳаммасидан ҳам олдин Аллоҳнинг солиҳ бандаларидан бўлиб етишишга тайёрлашдир. Мана шу бизларнинг энг асосий вазифамиздир.

Дарҳақиқат, муҳим бир қоидани унутмас-лигимиз лозимки, ҳар қандай нарса керагидан ошиб кетса, акс натижа беради. Бу ҳақиқатни ҳатто илмий тадқиқотлар ҳам исботлаган. Маълум бўлишича, буткул ўз ҳолига ташлаб қўйилган ва ота-оналари томонидан барча истаклари муҳайё қилинган болалар бахтли ҳаёт кечиришмайди. Негаки, бундай болалар ҳеч нарсанинг қадрига етмайдилар. Болалар машаққат, қийинчилик нима эканини билишлари учун ҳаётда баъзан оғир лаҳзаларни бошдан кечиришлари лозим. Қийинчилик нималигини билган фарзандлар Аллоҳ таоло берган бебаҳо неъматларнинг қадрига етадилар, неъматдан лаззатланадилар ва унга шукр қилишга интиладилар.

Университетлардан бирида ўқитувчи талаба қизларга айтибди: “Сизлардан ҳар бирингиз ўз орзулари, келажак режалари ҳақида сўзлаб берсин”. Шунда бой-бадавлат оилада ўсиб-улғайган талаба қиз ўрнидан туриб, бениҳоят калондимоғлик билан, кибр тўла оҳангда дебди: “Менда ҳеч қандай орзу, келажак режа йўқ. Инсон зоти орзу қилган барча нарсалар уйимизда муҳайё!”.

Бу турдаги болалар одатда мустақил ҳаётга қадам қўйишган чоғда талай муаммоларга

дуч келишади. Сабаби, улар ҳаёт тўғрисида бузуқ тасаввурга эга бўлиб қолганлар.

Биз оилада фазилатли одоб-ахлоқ ва анъаналарни тарғиб қилиш орқали оила бирдамлиги ва мустаҳкамлигини асраш ва кучайтиришга муҳтожмиз. Фарзандлар ота-онанинг қўлларини ўпиши, ака-ни ҳурмат қилиш, уйдан чиқишдан олдин ота-онадан изн сўраш, бир кунда бир бор бўлсада оила аъзоларининг дастурхон атрофида йиғилишлари ва шу каби анъаналар албатта оила мустаҳкамлигига ҳисса қўшадиган муҳим омиллардир. Афсуски, айрим мусулмон оилаларда бу каби анъаналар буткул йўқолиб бўлган, уларда тарқоқлик ва оқибатсизлик ҳукмрон бўлиб қолган.

- в) Ёш фарзандларимиз барча ишларда доимий йўл-йўриққа муҳтож бўладилар. Болалар бу даврда уйда уларга ғамхўр бўлган, нима фойдали-ю, нима зарарли эканини биладиган ва уларни йўлга соладиган кучли ва қатъий “ҳокимият” борлигини ҳис қилишлари лозим. Фарзандлар ўлғайиб, онг-шуури ривожланиб борган сари тадрижий равишда улар устидан ҳукмронлигимизни камайтириш, уларга эркин ҳаракат қилиш ва танлаш ҳуқуқини бериш лозим. Ўсмирлик босқичига келиб, улар устидаги босим ва ҳукмронлигимизни янада

озайтириш мақсадга мувофиқдир. Фарзандларимиз университет ёшига етишгач, энди улар билан асосан яқин ўртоқларимиз сифатида муомала қилишимиз, уларга ғамхўр мураббийларча маслаҳат бериш, қарор қабул қилишни эса ўзларининг ихтиёрига ҳавола қилиш лозим.

4. Мувозанат масаласи яққол акс этадиган яна бир муҳим нарса бор. У ҳам бўлса, бир жиҳатдан боланинг табиати, имконияти, диди ва ҳис-туйғулари ёки бошқача қилиб айтганда унинг ўзлиги билан иккинчи жиҳатдан биз яшаётган жамият ва замон талабларини инобатга олиш ва иккаласи ўртасини мувофиқлаштириш масаласидир.

Дастлаб шуни айтиш лозимки, тарбия жараёнининг асосий қисми болани жамият урф-одатлари ва анъаналарини ўзига сингдира оладиган ижтимоий объект бўлишга лаёқатли қилиб етиштиришга қаратилса, бошқа бир қисми болани келажакда ҳурмат-иззат ва маҳорат билан ўз ризқини ўзи топишига лаёқатли қилиб тарбиялашга қаратилиши лозим. Бу бизлардан фарзандларимизни улар ёқтирмайдиган айрим ишларга ундашимизни, улар яхши деб билмаган ёки уларнинг хоҳиш-истаклари ва ҳис-туйғуларига мос келмайдиган ишларни чиройли қилиб кўрсатишимизни талаб қилади. Биз шундай қилишга мажбурмиз

ва бунга зарурат бор. Бироқ бу давр зарурат миқдори билан чекланиши лозим. Қуйида бу борадаги айрим мулоҳазаларни айтиб ўтамиз:

- а) Биз ўзимиз билан фарзандларимиз ўрта-сидаги фарқлиликни табиий ҳол деб қарашимиз, улардан айнан бизларга ўхшашларини талаб қилмаслигимиз лозим. Зеро, бу янглиш тушунча айрим тор дунёқарашли ота-оналар учун васвасага айланиб қолган. Улар мудом фарзандларининг юриш-туришида, фикр юритишида уларга ўхшамаслигидан жиғибийрон бўладилар.
- б) Аслида фарзандларимиз эркин ҳаракат қилишлари лозим, ҳадеб уларнинг ишларига аралашавериш эса асл қоидага хилоф деб қарашимиз лозим. Шу боис уларни бирон нарсага мажбурлаш ёки бирон нарсадан ман қилар эканмиз, ман қилган ишимизнинг зарари ёки мажбурлаган ишимизнинг аҳамиятини чуқур идрок этишимиз талаб этилади. Борди-ю, уларни бирон ишга мажбурлаган тақдирда ҳам маълум даражада танлаш имконияти қолдириш лозим. Масалан, ўғлимиз ёки қизимизга: “Кийган кийимнинг тананинг фалон жойигача ёпиши керак”, десак, энди кийимнинг ранги ва бичимини ихтиёр қилишни унинг ўзига ҳавола қилишимиз мақсадга мувофиқдир. Умуман олганда, гарчи биз ота-оналарнинг

дидимизга тўғри келмасада мубоҳ ва ҳалол ишлар доирасида фарзандларимизга танлаш ҳуқуқини беришимиз, уларнинг ишига аралашмаслигимиз лозим. Агар фарзандимизга газли ичимликлар ичишни ман қилсак, ундан бошқа ичимлик ва шарбатларни ихтиёр қилишида аралашмаслигимиз керак. Баъзан улар танлаган ичимлик бошқаларига нисбатан фойдаси озроқ бўлиши мумкин, бироқ бунинг зиёни йўқ, муҳими улардаги танлаш майлини қондирган бўламиз.

- г) Баъзан бола мураккаб ва оғир характерли бўлиши мумкин. Айтайлик, у гўшт ейишни хуш кўрмайдиган (вегетариан) ёки асабларини тута олмайдиган ўта жиззаки, тезда ғазабланадиган ёки жуда тез зерикувчан ёки ўртоқлари билан осонликча киришиб кета олмайдиган, узлатни яхши кўрадиган ёки муайян рангни севадиган бўлиши мумкин. Бундай ҳолатда имкон қадар унинг табиатига риоя қилиш билан бирга атроф-муҳитга мослашишни талаб қилиш зарур. Айтайлик, гўшт емайдиган болани маълум миқдор гўшт аралашган маҳсулотларни ейишга ундаш, жиззаки болани ғазабини ичига ютишга машқ қилдириш, узлатни хуш кўрган болани баъзи йиғилишлар ёки қувончли муносабатларда қариндошлар зиёратига боришга ундаш

орқали бу муаммоларни ҳал қилиш мумкин. Хулоса қилиб айтганда, бундай ҳолатларда бир томондан бола характери ни инобатга олиш талаб этилса, иккинчи томондан уни мўътадил ва намунали табиий ҳолатга олиб чиқиш ҳақида бош қотириш лозим.

- д) Болалар билан муомаладаги риоя қилиш лозим бўлган мувозанат кўринишларидан яна бири унинг ўқишдаги қизиққан соҳасини аниқлаш ва ўзи севган мутахассислик бўйича ўқиб-изланиши учун шароит яратиш. Жуда кўп тарқалган ҳолатлардан бири ўғил ёки қиз болалар бирон мутахассислик бўйича ўқишни давом эттиришни яхши кўришса, ота-оналар бошқа мутахассисликни хоҳлашади. Оқибатда, икки томон ўртасида низо келиб чиқади. Ўртоқларимдан бирининг айтиб беришича, (у ҳозирда университетлардан бирида таниқли ўқитувчи) ўрта мактабда ўқиб юрган кезде физика фанини жуда ҳам яхши кўрган. Бу фанда у бошқа тенгдошларидан анча устун бўлган. Келажакда таниқли физик бўлишни орзу қилган. Бироқ ота-онаси тиббиёт соҳасида ўқишни давом эттиришини исташган. У ота-онасининг талабига бўйсунган ва тиббиёт факултетига ўқишга кириб, етук мутахассис бўлиб етишган. Лекин бир умр физика фани бўйича мутахассис бўлиб чиқмаганидан ҳасрат чекади!

Фарзандларимизга бозор талаб қилган, шунингдек, мамлакат ичкарасида мавжуд бўлган ёки моддий имкониятларимиз доирасидаги мутахассисликларни тавсия қилишимизнинг зиёни йўқ. Бироқ шуни ёдда тутиш лозимки, охир-оқибат қайси мутахассисликда бўлмасин бизлар эмас, фарзандимиз ўқийди, меҳнат қилади ва тер тўкади. Шунингдек, кўп ҳолатларда мутахассисликнинг тури эмас, балки фарзандимизнинг ушбу мутахассисликдаги мавқеи — тутган ўрни муҳимроқдир. Зеро, унчалик талаб бўлмаган, битирувчилари олдида иш топиш фурсати оз бўлган соҳада ўта ўткир ва маҳоратли мутахассис бўлиш кўпинча долзарб соҳада оддий мутахассис бўлишдан афзалдир. Қолаверса, инсон одатда мажбурдан кирган соҳасида жавлон уриши учун туртки топмайди, ўзи севмаган соҳада кашфиётлар қилиши, янги ихтиролар ўйлаб топиши ҳам эҳтимолдан йироқ. Демак, бизлар юқорида айтиб ўтилган мулоҳазалар доирасида фарзандларимизнинг ўқув йўналиши хусусида тўғри муносабатимизни белгилаб олишимиз зарур экан.

Бундан ташқари яна бир қанча ишлар борки, бу ишларда ҳам мувозанат ва мўътадилликка риоя қилишимиз лозим. Жумладан:

- Болаларнинг юриш-туришини кучли назорат қилиш ва улардан содир бўлган хатолардан кўз юмиш.
- Фарзандлар билан муомаладаги жиддийлик ва ҳазил-мутойиба.
- Фарзандларга бўлган ишонч, яхши гумон қилиш ва уларга тарбиясиз болалар сифатида муомала қилиш.
- Фарзандларни мақташ, кўкка кўтариш ва уларга танбеҳ бериш, хатоларидан огоҳлантириш.
- Фарзандларга саховат билан пул сарфлаш ҳамда иқтисод ва тежамкорлик.
- Фарзандларни эркалаш, уларни буткул меҳнатдан озод қилиш ва уларга баъзи ишларни буюриш, масъулият юклаш.

Ушбу ва шу каби ишларда мувозанатга риоя қилишга муҳтожмиз. Бу борада мутолаа қилиш, ўқиш ва жамиятда ҳукмрон урф-одатларни англаш орқали мувозанат ўлчови ва чегарасини библи олиш мумкин.

Кўпинча мувозанатга путур етади, бошқача қилиб айтганда, мувозанатнинг мувозанатлиги қолмайди. Бундай ҳолатда юқорида айтиб ўтилган ишларнинг барчасида янгидан мувозанат

Ўрнатиш лозим. Аллоҳ барчамизга фарзандларимизга мувозанатли тарбия беришимизни насиб этсин.

IXLOS

Nashriyoti

Саккизинчи қоида:

ТАРБИЯ – ХАЙРИХОҲЛИК

Дарҳақиқат, ўтган қоидалардан бирида тарбиянинг ўзаро киришувчанлик, яъни ота-оналар билан фарзандлар ўртасида кечадиган олди-берди, таъсир ўтказиш ва таъсирланиш, тушунтириш ва тушунишга интилиш ҳамда ўзига тортиш ва мойил қилиш эканини айтиб ўтган эдик. Мазкур ишларнинг барчаси амалга ошиши учун яна бир “кимёвий” моддага эҳтиёж бор. Бу модда хайрихоҳликдан иборат бўлиб, у ота-оналар ва фарзандлар ўртасидаги руҳий ва маънавий “реакция”ни кафолатлайди. Ўзаро меҳр-муҳаббат, олқишлаш, мукофотлаш, эътибор бериш, руҳий боғланиш, умуман оила келажаги хусусида ва айниқса, ёш фарзандлар келажаги хусусида қайғуриш — буларнинг барчаси тарбияга ижобий таъсир кўрсатади.

Маълумки, ота-оналарнинг фарзандлар билан муомаласи раҳм-шафқат ва меҳр-муҳаббат устига қурилади. Бунда шак-шубҳа йўқ. Шунга қарамай, ота-оналарнинг айрим муносабатлари

фарзандлар назарида соф меҳр-муҳаббатга зид бўлиб кўринади. Бу фарзандларни жазолаш, уларга буйруқ бериш, шунингдек, баъзи кўнгилочор машғулотлардан ман қилиш, баъзи болалар билан ўртоқлашишдан огоҳлантириш ва шунга ўхшаш ишларда ўз аксини топади. Демак биз муомала мувозанатини сақлашга, бошқача қилиб айтганда, фарзандларимиз билан алоқамизни илиқлаштирадиган омилларга муҳтожмиз. Фарзандларимиз қалбида муҳим бир тушунчани: уларни тарбиялаш мобайнида қиладиган барча хатти-ҳаракатларимиз ҳар қандай ҳолатда ҳам уларнинг манфаатларига қаратилган эканини сингдиришимиз зарур. Албатта бу фақат хайрихоҳлик, ўзаро меҳр-муҳаббат, раҳм-шафқат, эътибор ва олқиш билангина амалга ошиши мумкин.

Юқорида айтиб ўтилган маънолар қуйидаги ҳолатларда яққол ўз аксини топади:

- **Ҳис-туйғуларда фарзандларга шерик бўлиш:**

Боланинг ёши қанчалик кичик бўлса, у қўрқадиган нарсалар шунчалик кўп бўлади. Негаки, инсон ақлида хавфли ва қўрқинчли нарсалар учун алоҳида бўлим ва хавфсиз нарсалар учун алоҳида бўлим мавжуд эмас. Шунинг учун ҳам ота-оналарнинг ўз фарзандларига меҳр-муҳаббат кўрсатиши уларнинг хавфсизлик ва хотиржамлик ҳис қилишлари учун муҳим омил

ҳисобланади. Фарзандларга ҳис-туйғуларида шерик бўлиш уларга хайрихоҳ бўлишнинг энг олий кўринишидир. Бу аввало ота-оналардан фарзандларининг ҳис-туйғуларига эътибор қаратиш ва уни билишни талаб қилади. Ёш болалар арзимаган нарсалар сабабидан хурсанд бўладилар. Ҳолбуки, бу нарсалар катталар эътиборини ўзига қаратмаслиги ва уларни хурсанд қилмаслиги мумкин. Шунингдек, ёш болалар талай нарсалар туфайли ғзабланишади, хафа бўлишади ва асабийлашадилар. Ваҳоланки, катталар буни хафа бўлишга арзимайдиган нарсалар деб биладилар. Бундай кезларда ота-оналар уларнинг қувончларига шерик, қайғуларига ҳамдард бўлишлари лозим.

Баъзан ёш бола арзон бир ўйинчоғини йўқотиб қўйиб, аччиқ кўз ёш тўкиб йиғлайди. Унинг нима сабабдан йиғлаётганини билмай қоласан киши. У ўйинчоғини йўқотиб қўйгани сабабли жазоланишдан қўрқиб ёки уни қимматбаҳо ўйинчоқ деб ўйлагани ва нафис ўйинчоқдан маҳрум бўлгани боис ёхуд ота-онаси унинг ўрнига бошқасини олиб бермасликларини ўйлаб йиғлаши мумкин. Шу боис ота-онадан фарзандининг дилида кечган ҳис-туйғулар моҳиятини англашга интилишлари, унга эътибор қаратишлари ва бу туйғуларнинг воқеълик ва мантиққа мос туйғулар экани ёки йўқлигидан қатъий назар уни инобатга олишлари талаб қилинади.

Айтайлик, бир бола мактабдан уйига фахрланишга арзимайдиган баҳолари ёзилган табелини кўтариб кириб келди. У зўрға имтиҳонлардан ўтиб, синфдан синфга кўчди, дилида муваффақиятсизлик ва умидсизлик ҳис-туйғулари кечмоқда. Чунки у шу пайтгача отонасига барча имтиҳонларни аъло даражага топшираётгани, дастлабки уч ўриндан бирини олишини айтиб келар эди. Бу ҳолдаги болани койиш, ундан юз ўгириш ва уни ғам-ташвишларига кўмилган ҳолда ёлғиз ташлаб қўйиш асло дуруст эмас. Аксинча, биз унинг умидсизликка тўла туйғуларини англашга ва ундаги ўкинч ва ҳасратни енгиллатишга ҳаракат қилишимиз зарур. Унга қўлидан келган ҳаракатни сарфлагани, имтиҳон кутилгандан кўра қийинроқ келгани, бу ҳақда кўп ўйламаслиги ва иншааллох, бўлажак имтиҳонларда ижобий натижаларга эришажагини айтиб далда бериш лозим.

Фарзандларнинг ҳис-туйғуларига шерик бўлиш, уларнинг севинчидан севиниш, ташвишларига ҳамдард бўлиш уларни тобора бизларга яқинлашиши, ўз туйғуларини бизлар билан баҳам кўришларига олиб боради. Бу ўз навбатида тарбиявий онгимизнинг ўсиши ва тарбиявий фаолиятимизнинг яхшиланишига сабабчи бўлади. Кўпинча ўсмир йигит ва қизлардан ота-оналари уларнинг дардларига қулоқ солмасликлари ва ҳис-туйғулари билан ҳисоблаш-

масликлари тўғрисидаги кўп шикоятларни эшитамиз. Тўғри, бу ёшдаги фарзандлар муболағага мойил бўладилар. Бироқ шундай бўлсада уларнинг шикоятлари асоссиз эмас, балки эътибор қаратиш ва инобатга олишга ҳақлидир.

- **Хўп, майли, лекин...**

Хайрихоҳлик мураббийдан “хўп, майли” деган сўзни кўп ишлатишни, боланинг истак-хоҳишларига жавоб беришда бу сўзни асос қилиб олишини талаб қилади. Аслини олганда бу масала қайсидир маънода “режиссёрлик”ка муҳтождир. Негаки, биз фарзандларимизнинг барча истак-хоҳишларини ҳам қўллаб-қувватлай олмаймиз. Айти дамда уларда “ота-онамиз бизларни бахтли қилишни ва орзу-умидларимизни рўёбга чиқаришни истамайдилар”, деган таассурот қолишини ҳам хоҳламаймиз. Бинобарин, масаланинг ечими сифатида аксар ҳолатларда уларга “хўп, майли, бироқ ҳозир эмас”, “хўп, майли, лекин катта бўлганингда”, “хўп, майли, аввал бир жуз Қуръон ёдлаб бергин” ёки “хўп, майли, бироқ аввал керагича маблағ тўплагин” каби жавоблар бериш мақсадга мувофиқдир.

Баъзи ҳолатларда фарзандларимизнинг истак-хоҳишларига “хўп бўлади”, деймиз ва бу йўлда уларга йўл-йўриқ кўрсатамиз. Баъзан

биздан ёрдам сўраган ишларида уларни қўллаб-қувватлашга ва бу ишда давом этишлари учун шижоатлантиришга шошилаемиз. Муҳими фарзандларимиз уларнинг ҳис-туйғуларини инобатга олишимиз, улар учун энг долзарб бўлган масалаларни англашимиз ва уларнинг саодати учун ҳар нарсага тайёр эканимизни ҳис этсинлар.

Хайрихоҳлик – гўзал муомала

Шак-шубҳа йўқки, ёш болалар ширин ва майин сўз шайдоси бўладилар. Бироқ қуруқ сўзнинг ўзигина болаларда мамнуният ва ижобий фикрлар пайдо бўлишидаги давомийликни кафолатлай олмайди. Шу боис айтиш мумкинки, хайрихоҳлик фарзандларимиз билан ўзаро гўзал муомалада ва кундалик ҳаётимизда ўз аксини топиши зурур. Хайрихоҳлик хатти-ҳаракатлар орқали юзага келадиган ва шу тариқа ишонч ва барқарорлик касб этадиган ички бир ҳис-туйғудир. Бу маънони Аллоҳ таолонинг қуйидаги сўзида ҳам кўриш мумкин: **“Яхшилик билан ёмонлик баробар бўлмас. Сиз (ҳар қандай ёмонликни) энг гўзал сўзлар билан даф қилинг! (Шунда) баногоҳ сиз билан ўрталарингизда адоват бўлган кимса қалин дўст каби бўлиб қолур. Унга (яъни ёмонликни яхшилик билан даф қилиш хислатига) фақат сабр-тоқатли зотларгина эришурлар. Унга фақат улуг насиба эгасигина эришур”** [Фуссилат: 34-35].

Қуйида хайрихоҳликни акс эттирадиган айрим амалий мисолларни келтирамиз:

1. Фарзандларнинг ҳазил-мутойибалари, улар ҳикоя қиладиган латифаларга қулоқ солиш ва уларга қўшилиб кулиш, шунингдек, бир вақтлар оила аъзолари яшаган эски уй хотираларини ёки у ердаги қўшни болалар билан кечган гўзал хотираларни эслашар экан, уларнинг суҳбатларига диққат билан қулоқ тутиш, фикр билдириш, модомики ҳақиқатга зид экани маълум бўлмаса фарзандлар айтган хабарларга ишониш лозим. Албатта бунинг барчаси ижтимоий соҳада ёш болалар билан ота-оналар ўртасидаги ўзаро хайрихоҳлик ва меҳр-муҳаббат туйғуларини кучайтиради, фарзандларда хотиржам ва барқарор руҳий ҳолатни пайдо қилади.
2. Шунингдек, ота-оналар ва фарзандлар ўртасидаги хайрихоҳлик ва меҳр-муҳаббат кўпроқ ақлий, фикрий ва маданий жиҳатга яқинроқ бўлган баъзи ишларда ҳам акс этиши мумкин. Бу ота-оналар фарзандларининг фикр-мулоҳазалари, таклифлари ва келажакдаги мақсад-ғояларига қулоқ солишлари ҳамда бу фикр-мулоҳазаларни улар билан ўзаро муҳокама қилишида кўринади. Бироқ бу осон иш эмас. Чунки кўпчилик ота-оналар фарзандлари ақлий жиҳатдан пишиб-етилмаган ва уларда тўғри фикр билдириш қобилияти етишмайди,

деган эътиқод сабабли уларнинг фикрига қулоқ тутиш бекорчи иш, беҳуда вақтни зое қилиш деб биладилар. Бунинг ўрнига фарзандларга насиҳат қилиш, уларга тажриба улашиш ёки ўзларига фойдали бирон нарсани ўрганиш билан шуғулланганлари афзал дейишади. Албатта масаланинг фақат ақл ва онг-идроққа тегишли томонини инобатга олиб, ҳис-туйғуга оид томонига назар солинмаса, бу тушунча тўғри бўлиб чиқади. Бироқ бола вужуди бу икки жиҳат ўртасини ажратишни қабул қилмайдиган ягона табиатдан иборат эканини инобатга олсак, мазкур хулосанинг нотўғри экани маълум бўлади. Негаки, фарзандларимизнинг фикр-мулоҳазалари ва таклифларига қулоқ тутишимиз қайсидир маънода биз ота-оналарнинг фарзандлар фойдасига ўз позициямиздан чекинишимиз, уларнинг барча ишларига эътибор қаратганимизни ифода этади. Бу ўз ўрнида оиладаги ҳамжиҳатликни ва боланинг оилага бўлган садоқатини кучайтиради. Бундан ташқари катталар билан суҳбатлашиш натижасида ёш болалар кўп нарсаларни ўрганадилар.

3. Хайрихоҳлик ва меҳр-муҳаббат намоён бўладиган яна бир жиҳат — руҳият ва ибодатга тааллуқли бўлган жиҳатдир. Ҳақиқатда ушбу жиҳат бениҳоят катта аҳамиятга эга. Чунки у тарбия ва оилавий ҳаётнинг негизига тааллуқлидир. Ота фарзандининг қўлидан тутиб намоз ўқиш

учун масжид сари йўл олиши нақадар гўзал манзара. Ёки оила аъзолари оталари атрофида ўтириб олиб Қуръон тиловат қилишлари ва оталари уларнинг қироатларини тўғрилаб ўтириши қандай қувонарли ҳолат. Оила аъзолари ўзаро йиғилишиб, чиройли ва мазмунли нашидалар айтиши, Аллоҳга дуо-илтижолар қилиб фазл-карамидан инъом этишини сўраши-чи?! Ёхуд оила аъзолари ўзаро тўпланишиб лаёқатли ва пешқадам фарзандлардан бири тайёрлаган бирон илмий китоб хулосасига қулоқ тутишлари қанчалар гўзал манзара. Бу каби фаолиятлар фарзандлар томонидан тўла рағбат ва қизиқиш билан амалга оширилар экан, уларга бу каби машғулотларда қатнашиш имкониятини яратиб берган, фарзандларининг хато-камчиликларига сабр қилган ва айни пайтда фарзандларига таълим-тарбия берган, ҳам ҳаётларини мароқли ўтишини таъминлаган ота-оналарига нисбатан миннатдорчилик ҳис-туйғулари пайдо бўлади.

4. Мукофот ва рағбатлантириш.

Ёш болани ўзи севган бирон ишни қилишга шижоатлантирар эканмиз, у бунинг унга нисбатан хайрихоҳлик деб билади. Негаки, биз унга орзуларидан бирининг ушалишида ёрдам берган бўламиз. Қолаверса, фарзандимизни бирон ишни бажаришга шижоатлантиришимиз замирида унинг мазкур ишда муваффақият

қозонишига бўлган иқтидори ва маҳорати-ни эътироф этиш ётади ва бу билан уни қўллаб-қувватлаган бўламин.

Аслини олганда шижоатлантириш ва олқиш-лаш ҳар қандай халқ ичидан буюк шахслар етишиб чиқишида муҳим ва асосий рол ўйнайди. Шунга кўра, тарғиб ва олқиш тараққиёт мезонларидан бири саналади. Жамиятлар тараққий этгани сари иқтидор ва маҳоратларни кўпроқ қадрлайди, уларни олқишлайди ва уларга моддий ва маънавий ёрдам кўрсатади. Бунинг акси ўлароқ, қолюқ халқларни ҳеч нарса қизиқтирмайди, улар ҳар қандай буюк нарсалардаги буюклик сир-асрорларини қадрлай олмайди.

Қуйида рағбатлантириш ва мукофотлаш масаласи, унинг ўзаро хайрихоҳлик пайдо қилиш ва фарзандларни нажот ва муваффақият йўлига ундаш борасидаги роли тўғрисидаги айрим мулоҳазаларни келтириб ўтамин.

а) Изланиш ва тажрибалар шуни кўрсатадики, болага тақдим қилинадиган мукофот ундан талаб қилинган ишни бажариб бўлиши биланоқ берилиши лозим. Ана шундагина иш билан унинг мукофоти ўртасидаги боғлиқлик боланинг зеҳнида ўрнашиши осон кечади. Бу ўз навбатида айна ишни келажакда яна такрорлашига

ундайди ва бора-бора мазкур иш бола-нинг одатига айланиб, унинг хулқ-атворидан ўрин олади. Қолаверса, мукофотни вақтида тақдим қилмай, пайсалга солиш болада нотўғри тушунча пайдо қилиши: бажарган хайрли иши ота-онасининг наздида унчалик муҳим иш эмас экан, деган ўйга олиб бориши мумкин. Маълумки, инсон табиатида, хоҳ катталар, хоҳ кичиклар бўлсин қилган меҳнатининг самарасини кўришга ошиқиш мавжуд. Шунинг учун бўлса керак, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: *“Хизматкорнинг иш ҳақини пешона тери қотишидан аввал беринглар”*, дея марҳамат қилганлар [Саҳиҳи жомеус сағир” (1/240)].

- б) Тадқиқотлар ва статистик маълумотлар шуни кўрсатадики, маънавий мукофот боланинг руҳиятига моддий мукофотдан кўпроқ таъсир қилар экан. Бунга сабаб маънавий мукофот мамнуният ва хурсандчилик туйғусини таъбир қилиш борасида моддий мукофотга нисбатан устунроқ бўлганидир. Бу илмий хулоса фақат ёш болаларгагина тааллуқли бўлмай, балки катталарга ҳам тааллуқлидир. Ундан ташқари маънавий мукофот биз ота-оналардан маблағ талаб қилмайди, шу боис бизда бундай мукофотларни тез-тез улашиш имкони бор. Маънавий мукофот оқибатида бола

ўқиш ва фойдали меҳнатга рағбатланади, олқиш олади, ота-онасининг ундан мамнун экани, унга хайрихоҳ эканини билиб, руҳияти кўтарилади ва ўзига бўлган ишончи ортади.

Ота-она фарзандига табассум ила боқиши, уни ўпиши, қучоқлаши, елкасига қоқиши ва бошини силаши орқали уни маънавий мукофотлаши мумкин. Шунингдек, фарзандининг ишидан мамнун эканлигини ифодаловчи қарашлари ҳамда унга эътибор қаратиши, сўзларига қулоқ тутиши, унга мақтов айтиб, ҳазил-мутойиба қилиш орқали ҳам уни маънавий мукофотлаш мумкин.

Моддий мукофотлар эса болага пул бериш, ширинлик улашиш, маҳалла болалари билан копток ўйнаш, ўртоқларини зиёфатга чақириш, экранда бирон нарса томоша қилиш ёки бирон ўйин ўйнаш учун ёхуд меҳмонга келган тенгдошлари билан ўйнаш учун кечроқ ухлашга рухсат бериш, бирон кўнгилочар саёҳат уюштириш ва ҳоказо ишларда акс этиши мумкин. Тарбия соҳаси мутахассисларидан бири шундай дейди: “Фарзандларингизга кўп меҳр ва оз пул беринг. Чунки уларнинг меҳрга бўлган эҳтиёжи кўпроқдир. Пулга келсак, болалар озгина пул билан бўлса-да ўзларини хурсанд

қила оладилар”. Кўпчилик ота-оналар, хусусан бой хонадонлар бунинг ғирт теска-рисини қиладилар: фарзандларини пул билан кўмиб ташлайдилар, бироқ уларга оз бўлсада меҳр кўрсатишдан ожиздирлар!

- в) Маънавий ва моддий мукофотлар ёрдамида фарзандлардаги айрим ножўя хатти-ҳаракатларни тўхтатиш мумкин бўлади. Айтайлик, қайсидир бола кундалик уй вазифаларини бажаришда кеч қолади, баъзан бажаришга улгурмай ҳам қолади. Онаси унга “кундалик вазифангни соат саккизгача бажариб бўлсанг, кунлик оладиган маблағингга яна фалон сўм қўшиб бераман”, дея мазкур камчиликнинг олдини олиши мумкин. Ёхуд қайсидир бола ўз укасини уришга одатланган бўлади. Бундай ҳолатда она фарзандига бу ножўя одатни ташлаши эвазига унга бирон нарсани ваъда қилиши, масалан уни болалар паркига олиб боришни ваъда қилиши мумкин. Ушбу тариқа ота-оналар болаларидаги нотўғри хатти-ҳаракатлар ёки одатларни бартараф этишга эришишлари мумкин бўлади. Бироқ бу ўриндаги муҳим бўлган иш — доимо болага унинг ножўя хатти-ҳаракатини аниқ тушунтириш ва унга ваъда қилинган мукофотни кечиктирмай тақдим қилиш лозим.

- г) Баъзан болага иш буюрилса, у бунинг эвазига мукофот талаб қилади. Айтайлик, “фалон нарса берсангиз, фалон нарсани холамникидан опкеламан” ёки “эртага фалон ўртоғимникига боришга рухсат берсангиз, сиз айтган вақтда келаман” ёки “акам ҳам хонасини тартибга солса, хонамни тартибга соламан” ва ҳоказо шартларни қўйиши мумкин. Бундай пайтда боланинг айтганини қилиш, унинг шартига кўниш яхши натижа бермайди. Балки бола ҳеч қандай шартсиз ўз вазифаларини қилишга одатланиши лозим. Акс ҳолда, боладаги масъулият ҳисси йўқолиб боради. Шунингдек, ҳар бир иш олдидан болага мукофот ваъда қилиш ота-она зиммасидаги вазифага айланиб қолиб, бола ота-онаси билан ҳисоблашадиган бўлиб қолади.
- д) Шунингдек, мукофотлаш услубини қўллаш орқали билиб-билмай боладаги айрим ножўя хатти-ҳаракатларни янада кучайишига сабабчи бўлиб қолмаслик лозим. Масалан, тўрт яшар бола ота-онаси билан бирга уларнинг хонасида ётишни хоҳлайди. Онаси уни алоҳида ётишга кўндириш мақсадида унга бирон ширинлик беради. Онасининг бу иши натижасида болада ширинликка эришиш билан ота-онасининг ётоғида ухлаш учун тихирлик қилиш ўртасида боғлиқлик пайдо бўлади. Оқибатда,

ширикликни қўлга киритиш учун тез-тез ота-онаси билан ухлашга ҳаракат қилаверадиган бўлиб қолади.

Дарҳақиқат, фарзандлар билан алоқада хайрихоҳлик, эътибор, шижоатлантириш ва турли хил мукофотлар тақдим қилиш масаласига кўпчилик ота-оналар бепарво ёндашадилар. Негаки, улар фарзандлар тарбиясида бу каби омилларнинг аҳамиятини англаб етмайдилар. Мазкур омиллар оила бирдамлиги, ҳамжиҳатлиги, ота-оналар ва фарзандлар ўртасидаги руҳий алоқани мустаҳкамлаш соҳасида бениҳоят муҳимдир.

IXLOS

Nashriyoti

Тўққизинчи қоида:

МУАММОНИНГ САБАБИНИ АНГЛАШ

Дарҳақиқат, бола заиф бир мавжудотдир. У ўзини ҳам, муаммоларини ҳам ва бу муаммолар қарши-сида нима қилишни ҳам билишдан ожиз. У ҳар доим ота-онасидан муаммоларидан эсон-омон ўтиб олишга ёрдам беришларини умид қилади. Ота-оналар ҳам аслида фарзандларининг болалик даврини кўнгилдагидек ўтказишлари учун жиддий-ят, ихлос ва фидокорлик билан ҳаракат қиладилар. Бироқ яхши ниятнинг ўзигина муаммоларни бартараф қилиш учун етарли эмас. Балки фарзандлар бошдан кечираётган муаммолар характери, унинг сабаблари ва илдизларини яхши англаб етиш зарур. Токи бу муаммоларни ҳал этиш учун имкони-ят туғилсин.

Шу ўринда яққол кузатилган нарса шундан иборатки, кўпчилик ота-оналар барча фарзандларини бир хил феъл-атворли ўхшаш нусхалар бўлиши керак деб ўйлайдилар. Айтайлик, тўнғич фарзанд мўмин-қобил, намунали бўлса, укаларидан би-

ронтасининг феъл-атвори ва юриш-туришида бирон муаммони кўрсалар ажабланадилар, хуноб бўладилар. Албатта, бу тушунча мутлақ нотўғридир. Туғишган ака-ука ёки опа-сингилларнинг ҳар бири бир-бирига ўхшамайдиган алоҳида “қўл-ёзма”дирлар. Улардан ҳар бирининг ўзига хос жиҳатлари бор, алоҳида характерга эгадирлар. Бинобарин, асл қоидага кўра фарзандлар ўртасида ўзаро ўхшашлик эмас, аксинча, ўзаро тафовут бўлмоғи керак.

Айрим ота-оналар фарзандларининг муаммоларига яхши эътибор қаратмайдилар. Негаки, улар бу муаммолар фарзандлар улғайиши билан ўз-ўзидан йўқолиб кетади, деб ўйлайдилар. Албатта, бу тушунча болалар бошидан кечирадиган талай муаммоларга нисбатан тўғри, чиндан ҳам бу муаммолар вақт ўтиши билан барҳам топади. Бироқ бошқа бир қанча муаммолар ҳам борки, улар болалар кичиклигида кичкина бўлиб, улғайгани сари катталашиб бораверади. Шу боис, бу муаммоларни олдини олиш, вақтида муолажа қилиш лозим. Ачинарли томони шундаки, кўпчилик ота-оналар фарзандларининг қайси хатти-ҳаракатлари тўғри-ю, қайси бири нотўғри эканини ажратишга етарли илм-маърифатга эга эмаслар. Изланишлар шуни кўрсатадики, фарзандларнинг болалик давридаги хатти-ҳаракатларидан қай бири тўғри ёки нотўғри эканини аниқлашундан кейинги ўспиринлик давридагига нисбатан оғирроқдир. Шундан келиб чиққан ҳолда,

фарзандларида бирон ғайритабиий хатти-ҳаракат ёки бирон ақлий, руҳий ёки ижтимоий муаммо бўлган ота-оналар шу мавзуда маълумотларини — тарбия маданиятларини оширишлари, фарзандларидаги муаммо хусусида мутахассис табибларнинг кўрсатмаларига қулоқ тутишлари лозим. Зеро, фарзандлардаги юриш-туришга оид муаммолар ўша муаммонинг тез-тез такрорланиши ва боланинг юриш-туриши соғлом тенгқурларининг хатти-ҳаракатларидан кескин ажралиб туриши орқали маълум бўлади. Бинобарин, муаммо сабабини англаш юқорида айтиб ўтилган тарбия маданиятини ошириш амалиётидаги энг муҳим бўлакдир.

Рухсатингиз билан қуйида ушбу қоидани имкон қадар яхшироқ ёритиш учун ёш болаларда учрайдиган муаммолардан учтасининг сабаблари тўғрисида сўз юритамиз.

1. Ортиқча ҳаракатчанлик:

Кўпчилик оналар болаларининг тиниб-тинчимаслиги, бир жойда саноқли сониялардан ортиқ туролмаслиги, шунингдек, тез ва мувозанатсиз ҳаракатланиши ҳамда бировга халақит бераётганига мутлақ эътибор бермаслигидан нолийдилар. Болаларда учрайдиган ортиқча ҳаракатчанлик оналарни бениҳоят ташвишга солади. Баъзан фарзандларининг ўта шўхлиги, улардаги ортиқча ҳаракатни деб бирон қариндоши ёки дугонасиникига зиёрат-

га ҳам боролмайди ёки уйига меҳмон чақиришдан ҳам истиҳола қилади.

Ортиқча ҳаракатчанлик сабаби нима?

- а) Ирсият;
- б) Ортиқча ҳаракатчанликка сабаб бўладиган бош миядаги функционал қусур;
- в) Бошга кучли зарба тушиши;
- г) Баъзи таомлар тановул қилиш натижасида заҳарланиш;
- д) Онанинг ҳомиладорлик чоғидаги жисмоний ва маънавий ҳолати;

Онанинг ҳомиладорлик асносида хасталикка учраши, турли таблеткаларни тановул қилиши ва узоқ муддат изтиробли ва безовта ҳаёт кечириши, буларнинг барчаси баъзан болада ортиқча ҳаракатчанлик ҳолатига олиб бориши мумкин.

- е) Оналарнинг ёш болаларини кўп тергаши;

Оналарнинг ёш болаларини кўп тергаши, уни ҳадеб тиниб-тинчимайсан, дея танқид қилавериши ҳам акс натижа беради, муаммо ечимининг салбий томонга оғишига сабаб бўлади.

Аксинча, оила аъзоларининг бунга бепарво ёндашишлари, бу ҳолатга кўникишга ҳаракат қилишлари ижобий натижа бериши мумкин.

Демак, биз фарзандларимизда ортиқча ҳаракатчанликни келтириб чиқарадиган сабабларни ўргансак, маломат қилиш ва жазолаш ўрнига уларни маъзур тутган ва раҳмдилларча муносабатда бўлган бўлур эдик.

2. Ёш болалардаги ёлғон сўзлаш:

Қисқача қилиб айтганда, ёлғон дегани инсон ўз эътиқодига хилоф нарсани сўзламоғидир. Айтайлик, бола ликопчани ўзи синдирганини билса-да, “ликопчани мен синдирмадим”, дейди.

Одатда одамларни ёлғон сўзлашга ундаган нарса тингловчини алдаш ва чалғитиш, аксар ҳолатларда эса тўғрисиўзлик билан эришиш қийин саналган бирон манфаатни қўлга киритиш бўлади. Шунингдек, инсонлар бирон зарардан қочиш ёки жавобгарликдан қутулиш мақсадида ҳам ёлғон сўзлайдилар.

Одатда мактаб ёшига етмаган болалар ҳақиқат билан хаёл ўртасини яхши ажратолмаганлари боис ёлғон гапирдилар. Шунингдек, бу ёшдаги болалар инсоннинг сўзлаган сўзи воқеликка мос бўлиши шарт эканини билмасликлари сабаб ёлғон гапирдилади. Табиийки, кўпчилик ота-оналар фарзанд-

ларининг ёлғон сўзлаганларини эшитганларида хуноб бўладилар. Ҳолбуки, улар бу ҳодиса ортидаги яширин сабабларнинг тубига етмайдилар. Шунинг учун ота-оналар болалардаги бу ҳодисага чек қўйишлари учун аввало уларни ёлғон сўзлашга ундаган сабабларни англаб етишлари зурур. Қуйида ана шу сабаблардан айримларини айтиб ўтамыз:

- Бирон шахсий манфаатга эришиш. Айтайлик, бола ширинликдан ўзига тегишли улушини еб бўлгач, онасининг олдига келиб: “Менинг улушимни беринг, мен ҳеч нарса емадим”, дейди.
- Бола баъзан ўртоғини ҳимоя қилиш учун ёлғон гапиради. Масалан, ўртоғининг бошқа бир болани урганини аниқ билса-да, “у фалончини урмади”, дея ёлғон сўзлайди. Бу турли ёлғон аксар болаларда узоқ муддат давом этиши, ҳатто ўсмирлик давридан кейин ҳам давом этиши мумкин.
- Оиладаги ёки оила ташқарисидаги катталарнинг юриш-туришига тақлид қилиш. Негаки, ёш болалар доимо катталарни ўзларидан кўра яхши билувчироқ ёки улар доим тўғри иш қилишади, деб ўйлашади. Агар катта одам ёш боланинг олдида ёлғон сўзласа, бола гуёки яхши иш қилаётгандек унга тақлид қила бошлайди.
- Бирон ножўя ишга бериладиган жазодан қутулиб қолиш учун ўзни оқлаш. Бу ёш болаларда

кўп учрайдиган ҳолатдир. Айтайлик, гиламга сиёҳ тўкилса-ю, “жиноятчи” маълум бўлмаса, уйдаги барча болалар бу ишни у қилмаганини, шунингдек, ким қилганидан ҳам беҳабар эканларини айтадилар.

- Баъзан бола ўртоқлари ёки синфдошларини қойил қолдириш учун ўзини қахрамон қилиб кўрсатадиган саргузаштларни тўқийди.
- Гоҳида бола бошқа болага зиён келтириш мақсадида унга нисбатан адоватидан келиб чиқиб ёлғон сўзлайди. Кўпинча бундай болаларнинг учинчи шахс томонидан таъзирини ейиши учун бошқа болани айбдор қилиб кўрсатишга уринаётганига гувоҳ бўламиз.
- Шунингдек, баъзан нохуш хотиралардан воз кечиш учун ҳам бола ёлғон гапиради. Айтайлик, ўртоғи унга: “Эслисанми, фалончи синфдошингнинг қаламини ўғирлаган эдинг?”, деса, унга жавобан: “Мен ҳечам бундай қилмаганман!”, деб жавоб беради. Бу ҳолатда бола ўтмишидаги қора саҳифани ёпишни истайди ва шу сабаб ёлғонга қадам қўяди.
- Агар ота-она ёки синфдошлар болани ҳадеб “ёлғончисан” деяверсалар, бу тамға боланинг ўзи тўғрисидаги тасаввурининг бир бўлагига айланиб қолади. Бошқача қилиб айтганда, бола ўзининг ёлғончи эканига батамом қаноат

ҳосил қилади ва бундан буён хоҳлар-хоҳламас ёлғон сўзлай бошлайди.

- Таассуфки, баъзан биз катталарнинг ўзимиз болаларни ёлғон сўзлашга ундаймиз. Негаки, унга муттасил тарзда ишончсизлик билдирамиз. Бола кўпинча ҳақиқатни айтмоқчи бўлади-ю, бироқ ота-онасининг унга барибир ишонмасликларини ўйлагач, уларга манзур бўладиган, улар ишонишлари мумкин бўлган сўзларни тўқишга мажбур бўлади.

Болани ёлғон сўзлашга ундаган сабабларни англаб етишимиз, улар билан муомала услубимизни ўзгартиришни тақозо қилади. Шунингдек, бу бизларнинг болаларимиз аҳволи, уларга йўл-йўриқ кўрсатиш ва тарбиялашга бўлган муносабатимиз даражасини яхшилайти.

3. Туғишган ака-укалар ўртасидаги жанжаллар:

Кўпчилик ота-оналар ёш фарзандлар ўртасидаги давомий уруш-жанжалларни кўриб, яхши оила барпо қилиш ва фарзандларни рисоладагидек тарбия қилишда муваффақиятсизликка учрадик, деб ўйлашади. Аслида эса ёш фарзандлар ўртасидаги уруш-жанжаллар, модомики ҳаддидан ошиб кетмас экан, табиий ҳолдир. Баъзан туғишган ака-ука ёш болалар ўртасидаги келишмовчиликлар даҳанаки жангга айланиб кетади, бир-бирларига

жисмоний талофат етказиш даражасига етиб боради.

Нима бўлганда ҳам, ота-она фарзандлар ўртасида қандайдир даражадаги рақобат ҳар қандай хонадонда ҳам мавжуд экани, бироқ одамлар одатда бу ҳақда гапирмасликлари ёки яширишларини яхши англаб етишлари зарур.

Фарзандлар ўртасида рақобат ва адоватга олиб борувчи энг муҳим омиллар қуйидагилар бўлса ажаб эмас:

- Ёш болалар гарчи бир ота-онадан туғилган бўлсалар-да, уларнинг характер ва дидлари бир хил бўлавермайди. Шунингдек, кундалик муомала ҳамда айрим уй жиҳозлари ёки ўйинчоқлар устидаги талашувлар улар ўртасида талай низо ва келишмовчиликларни келтириб чиқаради. Бу борадаги умумий қоида шундан иборатки, инсонлар қўлга киритишни орзу қилган нарсалар ҳар доим воқеликда мавжуд бўлганидан кўра кўпроқдир. Бинобарин, ёш фарзандлар уйда мавжуд бўлган талай нарсалардан биргаликда фойдаланар эканлар, бу нарсалар устида низолар келиб чиқиши қарийб қатъий ҳулосадир.
- Ёш бола ота-онасининг ака-укаларидан бирига бўлган эътибори ва уни бошқалардан устун қўйишини кўриб, ака ёки укасига нисбатан қал-

бида адоват ва нафрат пайдо бўлади. Кўпчилик ота-оналар фарзандлари ўртасида адоват ўти алангаланишида уларнинг ҳам қўли борлигини пайқамайдилар. Улар фарзандларидан бирининг заковоти, итоаткорлиги, қад-қоматининг келишганлиги ва ҳоказо сифатларини унинг ака-укалари ҳузурида бамайлихотир мақтай-верадилар. Албатта, бу қадим тарихдан мавжуд бўлган масала; Юсуф алайҳиссалом ака-укаларининг сўзларига бир қулоқ солинг-а: **“Ўшанда улар (яъни, Юсуфнинг ўғай оғалари) айтган эдилар: “Гарчи биз кўпчилик бўлсак-да, шак-шубҳасиз, Юсуф ва унинг биродари (Бинёмин) отамизга биздан кўра суюклироқдир. Дарҳақиқат, отамиз очиқ залолатдадир. Юсуфни ўлдиришлар ёки бирон ерга олиб бориб ташланглар, (шундагина) оталарингиз фақат сизларга боқар. Кейин эса (тавба-тазарру қилиб) солиҳ қавм бўлиб олурсизлар”** [Юсуф: 8-9].

Дарҳақиқат, ёш болалар ота-онасининг муҳаббатини қозониб, уларни ўзиники қилиб олишга интиладилар. Шу боис, бола ўзи қолиб, ака-укаларидан бири бу ишнинг уддасидан чиққанини кўрса, унга нисбатан дилида адоват ва нафрат пайдо бўлади. Бинобарин, ота-оналар бу масалага жиддий эътибор қаратишлари лозим.

- Баъзан бола қандайдир сабабга кўра ота-онасидан ранжиши мумкин. Бироқ у дилидаги

норозиликни уларга изҳор қила олмайди. Бундай пайтларда бола ичидаги захрини кичик укасига сочади: унинг жиғига тега бошлайди. Албатта, бирон бир хонадон бундай ишлардан холи эмас.

- Айрим ёш болалар ота ёки онасининг укасидан норозилигини пайқаса, уларнинг тарафини олиб укасига таъзир беришга ҳаракат қилади. Худди шундай, қиз бола ҳам онасининг синглизидан норозилигини сезса, онасига бўлган вафодорлиги ва муҳаббатидан келиб чиқиб синглизини уриши мумкин.
- Она-оналарнинг фарзандлар ўртасини солиштириши бу ишдан зарар кўрган фарзанд дилини гина-кудурат билан тўлдиради. Масалан, баъзан она қизларидан бирига шундай дейди: “Сен жуда бетартибсан, тоза-озодаликка эътибор бермайсан. Бунинг учун нима қилиш лозимлигини опанг (ёки синглинг) фалончидан ўргансанг бўларди!”. Оналарнинг бундай услубни қўллаши айбдор қизининг дилида опа ёки синглизига нисбатан адоват ва нафрат пайдо қилади. Эътиборга сазовор жойи шундаки, бунга фарзандлари ўртасини ана шундай салбий тарзда таққослаган онанинг ўзи сабабчидир. Баъзан фарзандлардан бири ниҳоятда иқтидорли бўлиб чиқади. Кун ва ой сайин турли-туман муваффақиятларни қўлга кирита бошлайди. Ҳар муваффақият

қозонганида ота-онасининг кўпроқ назари ва эътиборига туша бошлайди. Бу аснода қолган фарзандларда “ота-онамиз бизларга нисбатан эътиборсиз бўлиб қолганлар”, деган ҳис-туйғу кучайиб боради. Шу боис, фурсат топилди дегунча иқтидорли оғаларини пастга уришга, ҳатто унга қарши фитналар уюштиришгача борадилар.

- Баъзи ҳолатларда тўнғич ўғилга ота-она томонидан ўз укаларини бошқариши ёхуд оила номуси ва шарафининг ҳимоячилари бўлмиш ўғил фарзандларга опа-сингилларини бошқаришлари учун кенг ваколатлар берилади. Уларга бу тариқа кенг ваколатлар бериш фарзандлар ўртасида адоват пайдо бўлишига олиб келади. Акасидан таҳқирлаш ва ёмон муомалани кўрган ўртанчи ўғил ўчини укасидан олади. Кўриб турганингиздек, бундай нохуш натижаларнинг келиб чиқишига ота-оналарнинг ўзлари сабабчи бўладилар.

Ёш болалар бошдан кечирадиган муаммолар сабабини англаб етиш хусусидаги юқорида келтирилган намуна ва мисолларни келтиришдан мақсад фарзандларимизда учрайдиган муаммолар, қийинчиликлар ва бузилишларнинг асл илдизини идрок этиш зарур эканига танбеҳ беришдир. Буни идрок этиш ва англаш учун биринчидан, фарзандларимизга кўпроқ этибор қаратиш ва иккинчидан, муттасил тарбиявий билимимизни ошириб бори-

шимиз зарур. Фарзандларимизни тўғри тарбиялашимизда Аллоҳ таолонинг ўзи барчамизга мададкор бўлсин!

IXLOS

Nashriyoti

Ўнинчи қоида:

ЖАЗОСИЗ ТАРБИЯ БЎЛМАЙДИ

Маълумки, ёш болаларнинг хулқ-атвори турлича. Баъзи болалар мўмин-қобил, итоаткор, босиқ табиатли бўлишса, баъзилари шўх, қайсар ва тўполончи бўлишади. Шундан келиб чиққан ҳолда тарбия соҳасида жазо ва қаттиққўлликка бўлган эҳтиёжлари бир хил бўлмайди. Бироқ ёш болаларнинг барчаси ҳам уни тўғри йўлга солиб турадиган, ўзига ёки ўзгаларга азият етказадиган ножўя хатти-ҳаракатлардан тийиб турадиган бир куч борлигини ҳис қилишга муҳтождирлар.

Дарҳақиқат, ёш бола нима тўғри-ю, нима нотўғри эканини ажрата оладиган мезонга эга эмас, у нима лойиқ ва муносиб-у, нима нолойиқ ва номуносиб эканини билмайди. Ундаги ахлоқий тизим хануз тўлиқ шакланмаган бўлади. Шунингдек, ундаги хато ишларга қўл уришдан тийиб турувчи қудрат ҳам заиф ва чеклангандир. Шу боис бола солиҳ ва кўнгилдагидек ўсиб-ўлғайиши учун унга айрим ишларни тақиқлаш, баъзи ишлардан маҳрум

қилиш, лозим бўлганда жазолаш мақсадга мувофиқдир.

Ёш болалар ҳам ўзларининг ҳар доим ҳақ бўлавермасликларини билишади. Шунинг учун муайян талаб ва андозаларга мос равишда берилган жазо ва уқубатни тўғри қабул қиладилар. Қуйида болаларни жазолаш масаласида эътибор бериш лозим бўлган баъзи тушунча ва мулоҳазаларни айтиб ўтамыз.

1. Жазо – тўлдирувчи омил

Дарҳақиқат, бу ўта муҳим масала. Аслида бола шахсиятининг тўла ва қониқарли шаклланишига ёрдам берадиган муҳим омил унинг ўз ота-онасида кўрадиган меҳр-мурувватга тўла амалий намуналар, улардан эшитган йўл-йўриқ ва кўрсатмалардир. Бола ҳурматга сазовор солиҳ ота-онасига эргашар экан, гарчи бажариши лозим деб билган барча нарсаларга риоя қила олмаса-да, таълим олиши лозим бўлган барча фазилатларни улардан таълим олади. Қуруқ жазо ва таъзининг ўзи билан на бола ўстириб бўлади, на давлат ва на жамият барпо қилиб бўлади. Бироқ жазо ва уқубатлар бола, давлат ва жамиятни зарарли омиллардан ҳимоя қилади. Болага жазо беришга сарфланган вақт ва саъй-ҳаракатлар уни ақлий ва руҳий томондан шакллантиришга сарфланиши лозим бўлган вақт ва саъй-ҳаракатлар олдида

беҳад оз ва чекланган бўлиши керак. Баъзи ота-оналар бунинг аксини қилишади. Улар фарзандларига тарбия беришга келганда буткул сукут қилишни маъқул кўрадилар, уларнинг хатти-ҳаракатларига бепарво муносабатда бўладилар. Вақти келиб фарзандлари бирон каттароқ хатога йўл қўйишса, ўзларини қўярга жой тополмай қолишади, уларга қаттиқ ва аёвсиз жазо берадилар. Бироқ кўп ўтмай фарзандларига берган жазолари ҳеч қандай ижобий самара бермаганига гувоҳ бўладилар!

Бу борадаги умумий қоида шундан иборатки, тарбия йўлида қанчалик ижобий саъй-ҳаракат сарфланса, шунчалик жазо ва таъзирга эҳтиёж қолмайди. Аксинча, тарбияга эътиборсизлик жазо ва таъзирга бўлган эҳтиёжни оширади.

2. Режали жазо

Ёш болаларни жазолаш кутилган самарасини бериши ва фойдали бўлиши учун муайян режа ва ғоя асосида ҳаракат қилиш зарур. Ўйлашимча, дастлаб ота-она фарзандларини жазолаш борасида қўллаш мумкин бўлган баъзи жазо турларига келишиб олишлари лозим. Негаки, ота-онанинг бу борада ҳамфикр бўлмаслиги жазолаш амалиётини тубдан барбод қилиши мумкин. Шубҳасиз, ота-онанинг фарзандлар тарбиясидаги ҳамкорликка оид изчил изланишлари натижасида фарзандлар хатти-ҳаракати хусусида

баъзи муштарак мулоҳазалар пайдо бўлади. Бинобарин, улар иккиси биргаликда фарзандларидаги ноҳўя хатти-ҳаракатларнинг олдини олиш услуби тўғрисида бош қотиришлари лозим. Шунингдек, ота-она қўлланилажак жазо турларига нисбатан фарзандларнинг муносабатлари хусусида ҳам бош қотиришлари лозимки, токи бу жазоларни ҳикмат ва журъат билан татбиқ қилсинлар.

Қолаверса, режали жазо фарзандлар билан йиғилишлар ўтказишни тақозо қилади. Бундан кўзланган мақсад уларга уй ичида ва уйдан ташқаридаги кундалик ҳаракатларида нималар талаб қилинишини тушунтириш, шунингдек, улар билан ахлоқий ва ўқув мажбуриятлари тўғрисида суҳбатлашишдир. Бундай йиғилишларда оилада риоя қилиш лозим бўлган қонун-қоидаларга ҳилоф иш тутган фарзандга қандай жазо қўлланишини ҳам келишиб олиш лозим. Масалан, бир она ўн бир ёшли қизи билан келишиб олибди. Келишувга кўра, қизи идиш-товоқларни ювмаса белгиланган вақтдан ўн дақиқа олдин ухлаши, борди-ю, бу иш такрорланса, у ҳолда бу вақтдан йигирма дақиқа олдин ухлаши лозим...

Ота-она фарзандларни жазолаш масаласида аввало ўз ўрталарида, қолаверса, фарзандлар билан келишиб олмасалар доимий фавқулодда ҳолат ва муттасил муаммолар ичра ҳаёт кечирадилар.

3. Шафқатсизлик ва таҳқирлашсиз қатъий жазо

Чинакам тўғри жазо бола содир этган хатони очик акс эттирувчи ва унинг келажакда такрорланмаслигини кафолатлайдиган жазодир. Бунинг учун жазо имкон қадар ота-она ва фарзандлар ўртасидаги дўстона алоқа муҳотида амалга ошиши зарур. Зеро, илиқ муносаатлар бола тарбиясида муҳим аҳамият касб этади. Бинобарин, уни ҳар қандай йўл билан сақлаб қолишга ҳаракат қилинмоғи, ҳар қандай жазо ва укубатдан сўнг илиқ муносабатларни яна ўз ўзанига қайтариш лозим.

Тарбиядаги қатъият айтилган ҳар бир сўзни амалга оширишни тақозо қилади. Агар ота фарзандига «хонадан чиққанингда чироқни ёниқ қолдирсанг бир кунлик «мактаб пулинг» кесилади», деса, албатта сўзида туриши, жазони амалга ошириши лозим. Ота фарзандига баҳона учун фурсат қолдирмаслиги, «эсимдан чиқибди ёки шошилиб турган эдим», деган баҳоналарни деб уни жазодан озод қилмаслиги керак.

Жазони сўзма-сўз ва кечиктирмасдан ижро этиш фарзандларни ўз қилмишлари натижасини тахмин қилишга имкон яратади. Бу ўз навбатида уларни қайтадан ножўя ишларга қўл уришдан қайтаради ҳамда белгиланган жазони тўғри қабул қилишга олиб боради.

Оилада тартиб-интизом ўрнатиш ва жазоларни ижро этиш амалий услубда, ортиқча бақир-чақир ва таҳдидларсиз, ҳеч қандай муқаддималарсиз жиддий тарзда амалга ошиши зарур.

Бир оилада ота-она фарзандларининг телевизор томоша қилишга муккасидан кетганликларини пайқайдилар. Ота-она фарзандларини бундан огоҳлантиришиб, агар ҳар куни бир соатдан ортиқ телевизор олдида ўтирсалар, у ҳолда уларни узоқ муддат телевизор кўришдан маҳрум қилишларини айтадилар. Бироқ фарзандлар бу огоҳлантиришни жиддий қабул қилмайдилар, ота-оналарининг телевизордан воз кечишларига ишонмайдилар. Огоҳлантиришдан уч кун ўтиб фарзандлар мактабдан қайтишсалар телевизор ўрнида йўқ эди. Кейин билсалар оталари уни уч ой муддатга омбухонага қўйишга қарор қилибди. Фарзандларнинг ялиниб-ёлворишларига қарамай ота ўз қарорини ўзгартирмабди. Орадан уч ой ўтиб ота телевизорни ўз ўрнига қайтариб қўйибди. Бироқ бу гал фарзандларига қарата шундай дебди: «Агар телевизор кўриш учун белгиланган муддатга риоя қилинмаса, у бутунлай уйимизни тарк этажак». Ажабланарлиси шундаки, шундан сўнг фарзандлар телевизордан ажралиб қолмаслик учун бир дақиқага ҳам эътибор берадиган бўлишибди!

Бироқ азиз мураббийлар, бу ишда қатъият билан тошбағирлик ва таҳқирлаш ўртасидаги фарқни яхши ажратиб олиш зарур.

Қатъиятли жазо унинг мантиқли, ҳикматли, адолатли ва ҳаддан ошмаган бўлишида ўз аксини топади. Айтайлик, ўғлини тўлиқ бир ой давомида “мактаб пули”дан маҳрум қилган ота оғир ва шафқатсиз жазо берган бўлади. Ёхуд қизининг бир оғиз ножўя сўзи туфайли бир ҳафта уйни тозалатган она тошбағирдир. Ўғлининг юзига тарсаки тортган ота тошбағирдир. Чунки инсоннинг юзига уриш уни таҳқирлаш ва айни дамда динимиз қайтарган ишдир. Умуман олганда болани тарбиялаш учун уни уриш дуруст эмас. Албатта ўғилнинг ўз ҳаётини хатарга қўядиган даражада бирон ножўя иш қилиши ва уришдан ўзгаси унга кор қилмаслиги бундан мустасно.

Шунингдек, фарзандни сўкиш, аҳмоқлик, тентаклик, пасткашлик ва ҳоказо ҳақоратомуз сўзлар билан койиш ва бу сўзларни талаффуз қилишнинг ўзи ҳам хато бўлиб, намунали тарбиявий услубларга ёт ишлардир.

4. Фарзандлар минимум одобларга риоя қилиши шарт

Фарзандлар шуни яхши билишлари лозимки, одоб-ахлоқнинг ҳудуди бор. Фарзанднинг ҳолати қандай бўлишидан, унинг кайфияти нечоғлик ёмон ёки бузуқ бўлишидан қатъий назар бу ҳудуддан ташқарига чиқиши, унга бепарво бўлиши мақбул эмас. Айтайлик, фарзанд уйга кириб келганида ота-онасига салом бермаслиги ёки уйдан

чиқиш олдидан улардан рухсат олиб, хайрлашмаслиги асло мумкин эмас, фарзанд ҳар қанча баҳона қилмасин бу қабул қилинмас одобсизлик. Шунингдек, фарзанднинг ота-онасига гап қайтариши, улар гапириб турган аснода олдиларидан ғазабланиб туриб кетиши ҳамда уларни нолойиқ тарзда одобсизларча танқид қилиши асло дуруст эмас.

Муҳими, биз фарзандларимизга бу одоб-ахлоқларни тушунтиришимиз, қайта-қайта таъкидлашимиз лозим. Чунки биз улардан катталарни қандай ҳурмат қилиш, улар олдидан ўзларини қандай тутиш кераклигини ва ҳис-туйғуларини қандай жиловлашни ўрганишларини хоҳлаймиз.

5. Мантиқий натижаларни қабул қилиш

Биз фарзандларимизга сингдиришимиз лозим бўлган яна бир нарса шуки, улар муайян бир хатти-ҳаракат ортидан келиб чиқадиган мантиқий натижаларни қабул қилишни ўрганишлари керак. Негаки, бу фарзандларни ўзини ўзи тергайдиган қилиб тарбиялайди. Бир гал она тушлик овқатни тайёрлаб, болаларни дастурхонга таклиф қилади ва вақтида келмаганга то кечки овқатга қадар бошқа овқат бўлмаслигидан огоҳлантиради. Фарзандлардан бири ўртоғи билан телефонда гаплашиб қолиб дастурхонга айтилган вақтда келмайди. Қолган оила аъзолари тушлик қилиб бўлишгач, она дастурхонни йиғиштиришга киришади. Дастурхонда бўш ликопларгина қолган эди.

Телефонда ўртоғи билан гаплашиб бўлган фарзанд овқатланиш мақсадида музлатгич сари ошиқади, бироқ у ерда овқат йўқ эди. Шундай қилиб то кечки овқатга қадар оч ўтиришга тўғри келади. Орадан йиллар ўтиб ушбу фарзанд шундай ҳикоя қилади: «Мен ўшанда етарли сабоқ олган эдим, ўша воқеадан сўнг ҳеч қачон дастурхонга кечикиб келмадим!»

Боғча ёшидаги 4-5 ёшли бола боғчага боришни истамас, уйда қолиш учун турли баҳоналар излар эди. Кунлардан бирида отаси билан боғчага бормаслик учун уст-бошини кийишдан бош тортди. Ўғлига кийимларини кийдириш иложини топмаган ота уларни бир халтага солди-ю, ўғлини қўлидан тутиб машинага миндирди. Ўғлининг эғнида фақат ички кийимларигина бор эди. Улар боғчага етиб боришди. Машинадан тушиш пайти келганида ўғлининг олдида кийимларини кийишдан ўзга чораси қолмаган эди. Шундай қилиб кундалик дилхиралик, боғчага бормаслик учун турли баҳоналар қидиришга батамом чек қўйилди.

6. Ҳар ёшнинг ўзига хос жазоси бор

Уч ёшар бола билан кундалик юриш-туриш тўғрисида келишиб олиш имконсиз. Чунки у ҳануз келишув нималигини англаб етмайди, унга эътибор ҳам бермайди. Шу боис, у бирон ножўя иш содир этганида ёхуд шундай ишга қўл урмоқчи бўлганида унга норози қиёфада қовоқ солиб қарашнинг

Ўзи кифоя, шунинг ўзи жазо бўлиши мумкин. Гоҳида ёш бола нотўғри иш қилиб қўйиб ўзини онасининг бағрига отади. Онаси ундан юз ўгириб, уни бағрига олишдан бош тортишидан бола онасининг норозилигини англаб олади. Зеро, ёш бола доимий тарзда онасининг ёрдами ва меҳрига муҳтож бўлади. Шундай экан, онаси уни ёрдамдан ва олқишдан маҳрум қилиши унга нисбатан қаттиқ жазо ҳисобланади.

Аммо ўн уч ёшли боланинг аҳволи бошқача. Бу ёшдаги бола анча-мунча мустақилликни ҳис қилиб бўлган, ота-онасининг ёрдамисиз ҳам кўп иш қўлидан келишига кўзи етиб қолган бўлади. Шунинг учун уни ота-оналик меҳри ва хайрихоҳликдан маҳрум этиш айтарли фойда бермайди. Аксинча, унда ота-онаси тўғрисида салбий фикр ва таассурот қолдириши мумкин. Шунинг учун бу ёшдаги болани жазолаш учун ўзи севган бирон машғулотдан маҳрум қилиш кўпроқ фойда беради. Бир ўсмир бола синглисини бир неча бор уради. Отаси уни бундан огоҳлантиради, бироқ огоҳлантириш фойдасиз кетади. Шунда ота ўғлини йигирма кун мобайнида телефондан фойдаланиш ва у орқали ўртоқлари билан гаплашишдан маҳрум қилиб қўяди. Мазкур муддат асносида бола кўп сиқилади, ҳатто онасини ўртага солиб муддатни қисқартиришга ҳам ҳаракат қилади. Бироқ онаси ҳам қаттиқ туриб олади, жазони енгиллатишга рози бўлмайди. Ота ўғлидан бундан кейин сингилларидан биронтасига қўл кўтармаслик ҳақида тилхат

ёздириб олгачгина унга телефондан фойдаланишга рухсат беради.

7. Аниқ ва чекланган жазо

Мен тарбия соҳасидаги жазо ва уқубатларни темирўл соҳасидаги «захира йўли»га ўхшатаман. Тарбия соҳасида ҳам биз мураббийлар вақтинча асосий йўлдан захира йўлига ўтиб, сўнг яна асосий йўлга қайтамыз. «Захира йўл» қанчалик қисқа ва равшан бўлса шунча яхши. Зеро, мураббийлар қўлайдиган жазолар улар билан болалар ўртасидаги алоқа муҳитини хиралаштиради. Шу боис, жазолар очиқ ва чекланган бўлиши лозим.

Айрим ота-оналар бунинг фарқига боришмайди, ҳатто хато қилган фарзандларини қай тариқа жазолашни ҳам билмайдилар. Унинг ўрнига уларни доимий равишда койиб уришаверадилар. Улар болани содир этган бир хатоси учун койиб улгурмасдан у навбатдаги хатога қўл урaveraди. Табиийки, ота ва унга эргашиб она ҳам дашном ёғдиришни бошлайди. Шу тариқа оила муҳити доимий нотинч бўлиб қолади, осойишталигини йўқотади. Ота-оналар тушунарсиз ва мубҳам жазоларга, тинимсиз дашномларга, бўлар-бўлмас нарсалар учун тергашларга, болани хўрлаш ва ғурурини синдириш учун эски жиноят дафтарларини очишга чек қўйишлари керак. Зеро, буларнинг барчаси бола тарбиясига фойда келтириш нари турсин, турган-битгани зарарли ишлардир.

8. Болани урманг!

Биз ота-оналар фарзандларимизни жазолаш масаласида уларни уриш ва калтаклашни мутлақо хаёлимизга ҳам келтирмаслигимиз лозим. Аксинча, фарзандларни уришга эҳтиёж туғилиши масаласига биз ота-оналар учун бир синов ва имтиҳон деб қарашимиз керак. Агар уларни уришга муҳтож бўлмасак, демак, биз тарбия соҳасида муваффақият қозонган бўламиз. Борди-ю, уларни уришга муҳтож бўлсак ва бу бизлар учун ягона ечимга айланиб қолса, у ҳолда тарбияга оид услубларимизни қайта кўриб чиқишимиз зарур. Чунки аҳвол шу даражага борибдимиз, демак, тарбиявий услубларимизда носозлик ва қусур бор.

Дарҳақиқат, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам мураббийлар устози, муаллимларга ўрناق эдилар. У зот ҳаётлари мобайнида Аллоҳ йўлидаги жиҳоддан бошқасида бирон катта ё кичикни урганликлари маълум эмас. Имом Муслим Ойша розияллоҳу анҳодан ривоят қилади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳеч қачон бирон хизматкор ёки аёлни урмадилар».

Айрим мураббийларнинг айтишича, болани ўн ёшдан олдин уриш мумкин эмас. Айримларининг айтишича, бола ўн уч ёшдан олдин урилмас экан. Чунки ёш бола уриш ортидан кўзланган маънони англаб етмайди. Ҳар қандай ҳолатда ҳам мураббий ғазаб устида жазоламаслиги керак. Сабаби, бундай

ҳолатда жазо ёхуд уқубат муносиб ва мувозанатли бўлмайди. Модомики болани уриш мутлақо тарк қилиниши лозим бўлган услуб экан, унинг юзига уришдан, одамлар олдида уришдан, қаттиқ оғри-тиб уришдан янада эҳтиёт бўлиш зарур. Ривожланган давлатлар қамоқхоналарда маҳбусларни уриш ва қийноққа солишни тақиқлайдилар. Уларнинг айтишича, маҳбусларни уриш уларни таҳқирлаш ва инсонийликка зид бўлган услубдир. Наҳот, биз мусулмон ота-оналар оилада фарзандларимизни уриш услубидан воз кечолмасак?!

“Болалар тарбиясига оид ўн қоида”да айтмоқчи бўлганларим шулардан иборат эди. Ўйлашимча, мазкур қоидалардан ҳар бири хусусида яна талай тафсилотларни зикр қилиш мумкин. Бироқ китоб ҳажми катталашиб кетишидан чўчиб айрим тафсилотларнигина зикр қилиш билан кифояландим.

Аллоҳ таолодан ушбу амални холис Ўзининг розилиги учун ва муҳтарам ота-оналар учун фойдали қилишини сўраб қоламан. Албатта Раббим эшитувчи ва дуоларни ижобат қилувчи зотдир.

Оламлар Раббиси Аллоҳга ҳамд-сано бўлсин.

МУНДАРИЖА

Муқаддима	3
Биринчи қоида: Тарбия маданиятини ҳосил қилиш	6
Иккинчи қоида: Биз оламдан бир бўлакмиз ва бизнинг ўзимизга хос жиҳатларимиз бор	18
Учинчи қоида: Муҳит ҳал қилувчи омилми?	32
Тўртинчи қоида: Тарбия – ўзаро киришувчанлик	45
Бешинчи қоида: Аниқликка асосланган тарбия	58
Олтинчи қоида: Тарбия – эътибор	81
Еттинчи қоида: Мувозанатга асосланган тарбия	91
Саккизинчи қоида: Тарбия – хайрихоҳлик	108
Тўққизинчи қоида: Муаммонинг сабабини англаш	123
Ўнинчи қоида: Жазосиз тарбия бўлмади	136

IXLOS.ORG

SAODAT SARI

- **Ақида**
- **Тафсири**
- **Ҳадис**
- **Фикҳ**
- **Тарих**
- **Мақолалар**
- **Тарих**
- **Фатволар**
- **Медиа**

Ixlos.org – исломий илм-маърифат ва даъват саҳифаси бўлиб, илм ва амалда аҳли суннат ва жамоат манҳажидан боради. Саҳифани юқори савияли шаръий илмга эга бир гуруҳ мутахассислар бошқаради. Ixlos.org саҳифаси соғлом исломий ақида, Қуръон ва суннатдан иборат ишончли далилларга асосланган шаръий аҳкомлар, умуман турли шаръий илмлар, шунингдек исломий қадриятларни ёйиш ва баён қилишни ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Саҳифа динимизнинг кенг қамровлилик хусусиятидан келиб чиқиб имкон қадар исломнинг барча жабҳаларини ёритишга ҳаракат қилади. Шунингдек, саҳифа бирон бир жамоат ёки тоифа ғоялари ёхуд шахсий ва партиявий манфатларни олға суриш ва ҳимоя қилишдан мутлақо йироқдир. Саҳифа таҳририяти бу соҳада фаолият юритаётган барча ҳамкасбларни ҳамкорликка чақиради.

Facebook.com/IxlosOrg

YouTube.com/IxlosTv

Telegram.com/IxlosOrgSahifasi

Ok.ru/IxlosOrgSahifasi

instagram.com/ixlos_org

